

הרוזמן מחי ההזה; ההכרה הלאומית.



פֶּרֶץ בֶּן מִשֶׁה סְמוֹלֵנְסְקִין (1842—1885).

ילדותו . פרץ סמולנסקין נולד בט"ו אדר תר"ב בעיר הקטנה מונאסטיר שצ'ינה אשר בפלך מוהילוב . אביו, משה, היה בעל-בית אמיד וחשוב, העומד ביחוס-מסחר עם העיר הקרובה סמולנסק; אולם אחרי לדת פרץ הורע מצב מסחרו ונחשב ל"יורד". משה היה גם "חקרן" קצת, ההוגה לפרקים בספרי פילוסופיה כ"מורה נבוכים" וה"כוזרי", וקרירותו בעניני דת השפיעה על ילדיו בילדותם . ואמו של פרץ, גישה-רבקה, היתה דברנית ומשלי העם שגורים בפיה, ובדברה הוסיפה עליהם נופך גם משלה . היא היתה חרוצה ואוהבת עבודה, אמיצת-לב ושמחה תמיד בחלקה הדל בחיים, יפה ונבחת-קומה, חכמנית ובעלת רצון חזק, ואשה עבריה המונית ופשוטה . ופרץ נחל מלידה את כשרונות אמו במדה מרובה, ולא הכירו בו את בינוניותו של אביו¹ .

במלאת לפרץ שנה אחת יצאו הוריו לגור בהכפר הקרוב פאלום, ובנו להם שם בית-משקה . והילד פרץ, שבהולדו היה יפה ובריא מאד, גדל בלי עין-משגחת בין חביות יין-דגן, וישאף אל קרבו עשן מקטרת האכרים הסבואים" . אולם כעבור שנתיים ומתצה לשבתם שם נשרף הבית עם כל כליו וממלטליו, ומשה שב עוד הפעם למונאסטיר שצ'ינה עם אשתו וששת ילדיו בעירום וחסר כל . ובעודנו מבקש לו איזו פרנסה לכלכלת ביתו באה עליו צרה חדשה:

1) "פרץ בן משה סמולנסקין, מאת ר. בריינין, תרנ"ו, צד 10 .

הבהן הקתולי של הכפר שיצאו ממנו, הגיש עליהם קובלנא לפני בית-המשפט וידרוש טיפוס להשיב לו את אות הצלב של זהב ובגדי-השרת שלו, אשר נתנם להמוזג משה מסולנסקין בערבון בעד המשקים החריפים ששתה בביתו, ובשעת הבערה נשרפו יחד עם כל המטלטלים וכלי-הבית. הכומר טען, כי נתן את כלי-הקדש האלה להיהודי משה לפקדון, ולא הודה כי נתנם לו בעבוט, כמו שהיה הדבר באמת¹.

ויפול פחד העלילה על משה, שלא היה בקי בדינים, וירחיק נדוד מאימת המשפט לערי רוסיה הקטנה. „הבורח“ ירא לכתוב גם מכתבים למשפחתו החכיבה עליו, לכל יודע להשופטים מקום מושבו, ובנדרו מעיר לעיר מצא את לחמו מ„החזנות“, כי היה מטיב-נגן ומקבל שכרו בעד „תפלותיו“. אולם פרנסה זו נמאסה לו מהרה, וישב ללמוד כ„פרוש“ בבית-המדרש שבאיוו עירה ויאבל בית איש יומו. ובתוך כך נשארה משפחתו בלי משען ומשענה, אלא שרוח אשת-חיל כגישה-רבקה לא נפל גם בימים קשים כאלה. היא כלכלה את עצמה ואת ששת ילדיה בעשרים או שלשים הקופיקות שהשתכרה ליום מכבוס חמים, תפירת-שקים ומלאכות זולות אחרות כיוצא באלו. בכל בקר

בצאתה מביתה לבקש עבודה. היתה עוזבת את ילדיה בשתי מטות שכורות, צפופים ורחוקים. ברעב ובקור, מאין לחם לאכול ועצים להסקה, ולא היה איש או אשה אשר ישגיח על בני עוני אלה. ובלילה היתה שבה למעונה הרל ומביאה טרף לילדיה – לחם ודגים-מלוחים; ואז היה בנוה-עוזבים זה ששון ושמחה. אורה ונחמה. ומפיות הילדים הצוחלים לקראת אמם מכלכלתם נשמע גם לענ ושנינה. רנה וזמרה. כי קול נעים היה להילדים היתומים-החיים האלה².

ובעת ההיא נגזל אפרוח אחד מקן זה של דלות ושלווה. הבן הבכור נלקח בעודנו נער קטן מתיק האם אמיצת-הרוח ונמסר לעבודת-הצבא. האסון הזה עשה רושם עמוק על לבו הרגש של הילד פרץ, ובספורו „התועה בדרכי החיים“, חלק א', תאר אתרי כן בצבעים נאמנים את המחזה הנורא של שוד הילדים לצורך הצבא. ובעוד אם המופר מתעצבת אל לבה על בנה כי נלקח ממנה, ועל אישה שנודד למרחקים מבלי הודיע משלמו,

והנה עובר-אורח אחד מר למונאסטירשצינה ויפסר לה כי בעלה מת באחת הערים אשר עבר בהן, ויודיע לה דבר מותו בכל פרטיו וממנו. האמללה האמינה לדבריו ותעש מספר מר לבעלה. ותשב שבעה ימים על הארץ. וכעבור ימי השבעה בא האורח אל האלמנה המדומה וידבר על לבה, כי תאות להיות אשתו כדת משה וישראל. אז הבינה השוממה, כי שקר דבריו ולא האמינה עוד לשמועה הרעה כי מת בעלה. וכעבור שתי שנים ומחצה שב המת המדומה מנדרו, אחרי אשר נודע לו כי נמחה עינו והשופטים לא יבקשוהו עוד³. כי הכירו בצדקתו.

משה הביא גתו מעט כסף ויחל לעכוב במסחרים קטנים והצלחה בהם; ואז השיגה ידו להביא לביתו משיבת שקלוב בחזר למדן להורות לקח לבניו, לליב הבכור ולפרץ הצעיר. ראשית למודי והילד פרץ הצמין בכשרונותיו הנעלים, כבן ארבע החל ללמוד חומש, מסולנסקין. וכבן חמש-גמרא. אולם בהיותו כבן שש נפסק למודו, כי חלה במחלת-האבעבועות, שנמשכה אצלו כחצי שנה.

על פי עצת רופאי-אליל ונשים זקנות – כי רופאים טוסטכים לא היו בימים ההם בערים קטנות – רפדו את יצוע הילד החולה בשקי טובין למען ירפא ממחלתו. בשוב פרץ לבריותו נהפך הודו למשחית, ופניו היפים והנאווים לא היו לו עוד; יעקבות מחלת-האבעבועות נשארו על פניו עד יום מותו. וכימי מחלתו שכח את כל אשר למד וידע עד יום נפלו למשכב, יהוריו הצטערו מאד על זה⁴.

(1) שם צד 11. (2) שם. (3) שם צד 12. (4) שם.

בשוב פרץ לאיתנו החל לשקוד מחדש על למודיו עוד ביתר עזו מבתחלה; והקמן ששכח משנתו חדש מהרה את ידיעותיו. אולם הפעם למדוהו רק תנ"ך ודקדוק, ומני אז נתחבבו כתבי-הקדש על פרץ כל כך שהגה בהם בכל יום במשך כל ימי חייו. בשנת תר"ב ראה משה אביו חלום רע, כי מלאכי-הבלה קורעים את בשרו של שותף עסקו בשביל שלוח כסף ולא פרע; ויהי בבקר ותפעם רוחו, וישב את כל חובותיו להנשים בו, ומני אז נתדלדל מסחרו הקמן מחוסר כסף. ובאותה השנה מת משה, כבן נ"ב שנה, והשאיר אחריו אלמנתו ויתומיו בלי מקור-מחיה. גישה-רבקה נאלצה אז לעבוד שוב עבודת-פרך כדי לפרנס ילדיה; וגם פרנסות, רוחניות היו לה. מספרים, כי היתה לוחשת על המכה, משבעת, עין-הרע ומשתמשת בסגולות ותרופות לרפא ילדים שחלו מן הפחד או, שנתפסו בידי מוזיקים. כן היתה באה אל התנונות, לשמח תתן וכלה, ולסעודות-מצוה, והיתה נקראת בשם "הודת-הקהל". ועליו ממבעו היה גם פרץ הקמן. זה

היה ילד בריא ומלא תנועה ורוח-חיים. גם בתוך העוני הנורא אשר שרר בבית אמו לא חדל כל היום מצחוק ותעלולים, וידיו ורגליו הקטנות לא נחו ולא שקטו. אם המטינה אמו את צעיף ראשה בתיבה סתחת למטתה היה פרץ מוציא את הצעיף מבין בלואי הסחכות וקורע לגזרים; וכן היה עושה לשאר, חפציה היקרים, אשר נזהה אותם במקום סתרים, ולא היה משאיר מהם, שריד ופליש. בחשק גדול היה פרץ הקמן משבר ומנפץ כל הבא לידו. כאלו עתרו הטבע בעצמו למלאכת ההריסה¹.

כעבור שנת האבל למות משה סמולנסקין, הלך בנו הבכור יהודה ליב, נער כבן י"ג שנה, ללמוד תורה בישיבת שקלו ב; ומקץ איזו חדשים לשבתו שמה קרא גם לאחיו הצעיר, פרץ, לבוא אל הישיבה. ופרץ, שעודנו אז נער קמן כבן י"א שנה, עזב את אמו המטפתת אותו בתבה רבה ונפשה קשורה בנפשו— סמולנסקין בישיבת שקלו ב. וילך למקום תורה.

הילד פרץ לקח בילקוטו: פת לחם יבש, פוזמקאות שהלצה לו אמו מעל רגליה ונבנית עבשה— וילך ברגליו ימים אחרים יחיד בדרך, עד אשר עבר את, הדרך הרחוקה ויבא עף ויגע לשקלו ב מחוז-הסצו, כי שמה נשאהו רוחו מיום. שעזבו אחיו הבכור².

וראש-הישיבה כחן את פרץ בתלמוד ויקבלהו לישיבתו, שרק בחורים גדולים למד בה. וכשמנתה הממשלה גם מורה של הלשון הרוסית לבני הישיבה, למד פרץ לשון זו בחפץ ראשית-השכלתו. לב והצטיין בידיעתה. אולם ביהוד עורר בלבו אחיו הבכור, יהודה ליב, את התשוקה לעסוק ב"השכלה" ולקרוז בחשאי ספרי-מליצה עבריים, שהוא טעם כבר טעמם. גם מלאכת-הכתיבה למד ראשונה יהודה ליב לפרץ, וכשמאסה עליו העבודה לשבת כ"אגמון כפוף" איזו שעות ביום ולמשוך על הגליון בנוצת-אזן— שלם לו אחיו פרומה אחת לכל גליון כתוב.

וכשהחל פרץ לעיין בספרי-השכלה נעשתה הישיבה צרה בעיניו, וחברת הבחורים הלומדים בה היתה עליו למשא. הוא החל לבקש לו אנשים נאורים ומשכילים לשיח אתם ולהתרועע עמהם, וימצא את אידל, הפילוסוף מעצמו. זה היה יהודי זקן, שסתר בימי נעוריו באבנים מוצות ומרגליות ונסע בכל שנה ללייפציג, ולעת זקנתו התבודד בבית קמן ויעסוק בספרי הפילוסופיה הגרמנית, בהתפרנסו משארית כספו שהרויח בימי מסחרו. אידל דע איזו שפות זרות, ובני עירו חשבוהו לאפיקורוס ו"כסית", כי היה נהג לבוא אל הישיבה

(1) שם צד 13. (2) שם צד 16.

סלדבר על לב התלמידים: „לכו והיו לבעלי-מלאכות, חרשי-מסגר, רצענים, תופרים, נגרים וכדומה — ואל תהיו בטלנים מבלי עולם“. ויתודע אליו גם הנער פרץ והחל לבקרו במעונו.

קירות ביתו היו מכסים ספרים בשפות שונות מהקרקע עד הסוף... והזקן, שהיו זרות בתכונתו כמו בתכונת רוב האנשים המלוסדים מעצמם, היה שוכב משתרע על קרקע הבית בשיש ידים ורגלים ונר דולק סמוך לראשו וקורא בספרי חכמה ומדע; וישמח מאד על הנער הנבון פרץ, אשר הפריע בקולו הנעים את דומית-המות בביתו. רבי אידל היה שופך לפני פרץ את שיחו והגיגו בחקירה והגיון, וזה האחרון אף כי לא הבין את כל הדברים הנשנבים והעמוקים, בכל זאת עשה אזניו כאפרכסת והדברים נזרעו על תלמי לבבו“ (1).

אידל השפיע הרבה על רוחו של הנער והשאיל לו ספרי-השכלה למקרא; וכשנודע הדבר לבחורי-הישיבה החלו לרדפו ולהביא דבתו רעה לראש-הישיבה. ויעזוב פרץ את הישיבה ויבא ללמוד באחד מבתי-המדרשות שבעיר, גם מצא לו איזו תלמידים והתפרנס בשכרו בהימים“ החסרים לו; כי חדלו בעלי-הבתים להאכילו על שלחנם בשביל השכלתו ועזותו.

„ומיום שהחלו לרדוף את פרץ על השכלתו והפקרותו“ היה נכון לחרף את נפשו עליהן. אחרי הצות-הלילה היה פרץ מתננב לעזרת-הנשים אשר בבית-מדרשו, והיה קורא שם בספרי-השכלה מכל הבא בידו... ובעלי ותיקין (2) היו באים להתפלל טרם שנתן הנער הסבקש את ה„השכלה בת השמים“ הנה לעפעפיו... במסירות-נפש ממש היה פרץ מתננב על בהונות רגליו להוציא בחשאי נר-חלב מתיך התבה. אשר השמש הקפדן והקמצן ישן עליה. ובנפול תרדמה על הבטלנים בבית-המדרש היה מדליק את הנר בעזרת-נשים באחת הזוויות וקורא וכותב עברית; כי עוד בימים ההם התעוררה בו התשוקה לכתוב על הגליון את הנות לבו וזחיונות רוחו. והיה בכל פעם אשר נתפש פרץ בידי השמש, נתן האמלל את גוו למכים ולחיו למורטים. כי גם הבטלנים הישנים בבית-המדרש עזרו להשמש ליסר את הנגב כדי חטאתו. זאת היתה ראשית שכר-מופרים שקבל פרץ במוזמנים בעד „מליצותיו“ שכתב. ובתודע הדבר לשונאיו הביאוהו, שלא בפניו. במשפט וינזרו ואמר להלקות אותו ברצועה“ (3).

כעבור חמש שנים לשבתו בשקלוב החליט פרץ להמלט מחמת הקנאים ולבקש לו מנוחה במקום אחר. בתחלה אמר ללכת לז'ימו מיר ולהכנס לבית-מדרש-הרבנים אשר שם, אולם מחוסר כסף לא הוציא את חפצו זה לפעולות; וילך לליובאוויץ כי הסוחר העשיר והחסיד הגלהב ר' משה, אחי ר' אידל הפילוסוף, נתן לפרץ מכתב-מליצה לה„רבי“ סמולנסקין בקהל ר' מגדיל היושב בעיר ההיא. ויקבלהו ה„צדיק“ בחבה וישימנו בין אוכלי-ה„חסידים“. שלחנו. פרץ הקשיב שם לספוריהם של ה„חסידים“ על דבר הנסים והנפלאות של ה„צדיקים“, ויחזור על תורת רבי מגדיל, המעורבה מקבלה, חקירה-אלהית, פלפול ומוסר, אף על פי שלא הבין כראוי תורה זו.

והצדיק היה איש יחיד ומופלא במינו. הפכים רבים התאחדו והתלכדו בו באופן זר. הוא היה מתננר נסור וחסיד נלהב כאחד. בעל שכל חריף וחד מאד, ויחד עם זה בעל-דמיון עז ונשוא; עזו ושפל-רוח מצד אחד, ואוהב שררה. מבקש שלטון ונגאָה מהצד השני; סמתפק במועט ומואם בתענוגי עולם והבלי הזמן. ובכל זאת היה חומד כסף ולא נמנע מקחתו גם מידי עניים מרודים“ (4).

פרץ לא היה מוכשר אז, כמוכר, להבין לא את הנפש העשירה והמופלאה של ה„צדיק“ ולא את דרכו החסידים ותורתם; ועל כן התבונן רק למוטיהם הכולמים, שגנה

(1) שם צד 18. (2) המשכמים להתפלל. (3) שם 21-20. (4) שם צד 22.

אחרי כן בספוריו. החסידים אהבו את פרץ, העלם, המשכיל, בשביל ידיעותיו, נמוסוד הטובים ושנינותיו החדות; אבל חיי הבטלה נמאסו עליו מהרה, ואחרי שבתו בבית ה"רבי" חדשים אחדים עזב את ליובאוויץ וילך לזייטבסק, עיר הפלך. שם התודע להסותר העשיר זאב וילנקין, דודו של רבי מגדיל, שמצא בו חפץ. בעת ההיא הלשינו על ה"צדיק", שהוא מתנגד להשכלת היהודים ויסד לו "מלוכה" של חסידים נושאי-מנחה ומשלמי מס; וכדי להפטר מעונש גלות לסיבריה, נאלץ רבי מגדיל לעסוק למראה-עין ביסוד בתי-ספר ולבוא תמיד בדברים עם מליציו המגנים עליו לפני שר-הפלך. ופרץ היה המוציא והמביא בענין זה, כי הוביל את המכתבים הנשלחים בין ה"רבי" ועוזריו, והיה מקבל שכרו בעד חריצותו ואומן-רוחו; כי למרות שנאתו לה"חסידים" לא חפץ לגלות לה"מתנגדים" בעד כל הון את סודות המכתבים המסורים לידו. במשך שלש השנים שמש פרץ לה"חסידים" כ"שליח מיוחד" השתלם בידעת הלשון הרוסית ויקבוצ על יד מעט כסף. אולם ככלות עבודתו זו לא ידע איזה דרך יבחר לו בחיים. כי כבר הגיע לשנת ה"ח ועדיין לא הציב לו שום מטרה מסוימה. מכריו של פרץ חפצו אי להשיא לו אשה עם נדוניה, אבל העלם המלא תקוות ודמיונות השתמט מהם, וילך לשקלוב לראות את פני אחיו הבכור, ומשם נסע למוהילוב, עיר-הפלך, היושבת על הדניפר. בעיר ההיא מצא פרץ את פרנסתו במשך שנה תמימה בעזר כ"משורר" לחזנים שונים, כי היה בעל קול נעים מאד ואהב את הנגינות העבריות של בעלי-התפלה. כן היה דרשן ו"מגיד" קבוע בבית-המדרש לחברת תנ"ך, וקבל בשכרו רובל אחד לשבוע, אולם פרץ הרגיש כי נוצר לגדולות מאלה, ורוחו נשאו לאודיסה, שהיתה מטאת-נפש כל המשכילים העברים בימים ההם. הוא עשה את דרכו על פני המים, ועבר

את כל נהר הדניפר בסירת-דוניה של מלח רוסי, ויכלכל את נפשו במסעו רק בלחם צר ומי הדניפר, וישבע נדודים ותלאות רבות עד אשר בא ברוב עמל לקרים. האכרים אשר נסעו איתו התפלאו על אומץ-לב הנער העברי, אשר שם נפשו בכפו ובשעות-סכנה לא עזבתהו מנוחת-נפשו הנכונה. פרץ התענג במסעו על הדר הטבע ועל יפעת חופי הנהר, ואם רוח חרישית היתה מנשבת על פני הדניפר היה נותן קולו בשיר, וישורר, כל נדרי, נעריצך, ונתנה תוקף - וספרותו התבלבלו עם שירי המלחים הרוסים. הרעיון כי סוף סוף יבוא ויגיע לאודיסה, סחז-חפצו, החיה את רוחו ונפשו. עד כי לא הרגיש את ענוי הדרך" (1).

ובדרך מסעו סר פרץ לערים שונות והשמיע שם את, דרשותיו" בשכר. הוא לא סדר מעולם את, דרשתו" במרם עלותו על הבמה, כי במח בנגונו הנעים, במשליו ושנינותיו, בכת-דבורו ובלקוטי האגדה והדרוש השמורים בזכרונו, שימשיכו את לב השומעים הפשוטים. ואמנם השביע ה"דרשן" הצעיר רצון את קהל שומעיו, ואסף מעט כסף לצרכיו הראשונים לאודיסה.

בבוא פרץ אל העיר הזאת בשנת תרכ"ב, היה כבן עשרים שנה. הוא סמולנסקין הביא מכתב-מליצה להרב דיינוב, אשר אספהו אל ביתו בתור מורה באודיסה. נמרא ופוסקים לבנו; והמנוחה בבית הרב, שישב בו כחצי שנה, נעמה לסמולנסקין אחרי נדודיו הרבים. אולם שאיפתו להשכלה ולחיי חופש לא נתנה לו מנוח, והיה למורה עברית בבית זאמושמשין, ושם למד בשקידה רבה את השפות הגרמנית והפראנצית. מספרים, כי בעת שלא היה נר או נפש בחדרו, היה קורא בספרים לאור הירח. אחרי כן הורה סמולנסקין עברית גם לבני עשירים אחרים והתפרנס ברוחה; וגם את אחיו יהודה

ליב קרא לאודיסה וימצא לו הוראה לשעות. סמולנסקין יכול או לרכוש לו השכלה מתוך הרחבה, אך לא היו לו כל שיטה וסדר בלמודיו ועכב בכל מקצוע שהגיע לידו. פעם אחת נודמן לו לגור במעון אחד עם תלמיד-הרפואה, וינתחו לנתחיו חתול חי כדי לבדוק בקרביו על פי תורת הנתוח; וכשנודע הדבר לבעל-הבית גרש אותם מן המעון.

באודיסה החל סמולנסקין לעסוק גם בספרות. המספר בלשון הרוסית יוסף ראבינביץ, שהכיר את כשרונותיו הטובים, דבר על לבו שינסה לכתוב רוסית ולא יקדיש את כהותיו להשפה המתה; אבל סמולנסקין, התקוף בדעתו, כבר גמר לכתוב את יצירותיו רק בעברית, שפת עמו, ולא נחם ממחשבתו. בשנת תרכ"ז הדפיס בהוספה ל"המליץ" את מאמרו "בקרת תהיה" על הספר, אלישע בן אבויה" של לטריס; ובאותו הזמן פרסם גם את הספור "הגמול", שהוא חציו מקורי וחציו מתורגם מספורו הנרמני של הירצברג-פרינקל. הספור הזה לקוח מחיי היהודים בעת המרד הפולני האחרון, וכבר יש לו אותה המנמה הלאומית של יתר ספורי סמולנסקין. הוא מתאר לנו עלם יהודי קארל, שבת איזה אציל פולני, אוריליה, צדה אותו בקסמי האהבה למען יהיה בידה לכלי-חפץ בתעמולת המרד. קארל מוסר את נפשו על עניני הפולנים ומסתיר בבית-הכנסת מכונת-דפוס של המורדים; אולם כשהושם במאסר בנדה בו אהובתו, ותבריו הפולנים הניחוהו בעניו בבית-הכלא ולא השתדלו לשחרר את "היהודי הנבזה". או נוכח קארל, כי צדק אביו המנוסה שהזהירו מלשית ידו עם צוררי עמו המקרבים את היהודי רק בשעת הנאתם...

פריץ שלח את מאמרו "בקרת תהיה" וספורו "הגמול" לאמו במונאסטירשצינה, והיא שמחה מאד על היצירות הראשונות של בנה, נשקה את הספרים ונשאה אותם תמיד בחיקה כתשמישי-קדושה. וכשהגידו לה ה"לומדים" בעירה, שהם ספרי אפיקורסות ואסור להחזיקם בבית יהודי, לא האמינה לידעיה, כי הרנישה שבנה הוא, אדם גדול" ועתיד להיות נחמתה בעניה.

בשנת תרכ"ז חלה יהודה ליב ברגליו, וישלחוהו הרופאים לרחוק את בשרו במעינות טיפוליים אשר בביהם; וילוה פריץ את אחיו הבכור בדרכו, כי קוה ליסד עתון עברי גדול באחת מערי אוסטריה. בסוף הקיץ נפרד סמולנסקין מעל ידידיו ומהים-השחור, שאהב לטיל מאד על חופיו—ויצא לדרכו. בטיפליץ ישבו האחים סמולנסקין שבועות אחדים, ומשם נסע פריץ ועבר באיוו ערים בנרמניה, בהתמלאן צער ורוגז למראה היהדות, שהיתה שם ל"צירימוניה" ריקה ביד ה"רבינרים", המשרתים ב"היכליהם" ומטיפים לבני-עדתם למחות מלבם את זכר הלשון העברית והתקוות הלאומיות. אחרי כן סר פריץ לפראג, העיר היהודית העתיקה, וביום הראשון לבואו רץ לראות את פני המלומד המפורסם בחכמת-ישראל ש. י. ראפפורט; אולם מצאהו מתאבק עם המות על ערש-דוי, ומראה הגאון הגוסס עשה רושם עמוק על "חולם התלומות" הצעיר. במות ש"ר כתב עליו פריץ קינה בחרוזים בשם "קנים והגה", שתורגמה גרמנית על ידי הד"ר הילר, סופר נאמן ומסור לעמו, שתרגם גרמנית את שירי ר' יהודה הלוי, בן-גבירול ואלחריזי. הוא היה מני או לירידו הנאמן של סמולנסקין במשך כל ימי חייו, ועשה לו כמה טובות.

סמולנסקין
באוסטריה.

בראות סמולנסקין, כי אין לפניו עבודה חיה ומענינת בפראג, החליט ללכת, שוחט ובורק". לוינה כדי ללמוד שמה את תורת הפילוסופיה; ולתכלית זו למד את דיני השחיטה והבדיקה וקבל "קבלה" על ידיעתו באומנות זו למען ימצא ממנה לחמו בבית אוסטריה. אולם בבואו לוינה עם אחיו הבכור באביב תרכ"ח מצאו להם לפי שעה עבודת מניה באיזה בית-דפוס. כעבור איזו חדשים פסקה עבודתם, ויהודה ליב הלך לפראנציסבאד לבקש לו משרת חזן ושוחט, בעוד שפרץ נשאר בווינה בעוני ובחוסר כל. זמרות עניו הנורא גמלה אז מחשבתו של סמולנסקין להוציא לאור בווינה ירחון עברי. גם השעה שחקה לו. בעל-אחוזות עשיר אחד מרוסיה לקח לו את יהודה ליב בתור בן-לוייה במסעותיו לכרכי אירופה, שהלך לשם לבקש מרפא ותענוגים, ושלם לו את שכרו ביד נדיבה; ומהכסף הזה קבל פרץ את מאת הפלורין הראשונים להוצאת ירחונו, "השחר".

בחודש אלול של איתה השנה סר סמולנסקין לדפוס את החוברת הראשונה של "השחר", הירחון העברי היותר חשוב בעת ההיא, שכרא תקופה חדשה בספרותנו העברית בט"ו שנות קיומו. ובפתח דבר של חוברת זו ישמע לנו כבר סמולנסקין את מגמתו, שהיתה לו אחרי כן לעינים בכל עבודתו הספרותית. הוא הציב לו מטרה כפולה: להלחם גם בהקנאים החשוכים הבוים את הדעת, וגם בהמשכילים המתבוללים המתכחשים לעמם.

*

לפנים-כותב עורך "השחר"-היתה המלחמה רק מפנים, ועתה המלחמה מפנים ומאחור; בעת אשר עיני העורים תחלינה להפקח לאט לאט. ויתנערו מתרדמת האולת אשר שררה עליהם שנים רבות, יעצמו אלה אשר כבר באה חכמה בלבם את עיניהם מראות את השפה, אשר רק היא נשארה לנו עד הנה לקרב לבב כל ישראל להיות לעם אחד בארץ... המואסים בשפת-עבר ימאסו בהנוי בלו, לא שם ולא זכר להם בקרב בית ישראל, בוגדים המה לעמם ואמונתם! לא לבושת ולא לחרפה לנו האמונה כי יבוא קץ לגלותנו, כי יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל, כאשר לא יבישו כל העמים, אשר בצפתם יצאו לפדות נפשם מידי זרים. פנינו לא יחורו אם נחזיק בידי השפה הזקנה אשר התהלכה אתנו סנוי אל נוי, אשר בה שוררו משוררינו וחוזי עמנו בעת ישבו במנוחות שאננית על ארצם. ואשר בה שפכו כמים לבם לאלפים סאבותינו עת נשפך דמם כמים לעיני השמש, כאשר לא יחורו פני כל העמים המחזיקים בשפתם בכל מאמצי כח... לכן ידעו כלם מראש, כי כאשר נסיתי ידי על המתקדשים החנפים אשר יתכסו בבגד קדש, והמה תחת שואה יתגלגלו להשבית דעת סבית יעקב-בן נם ארים ידי על המתחכמים הצביעים, אשר ידחו את בני ישראל בחלקת לשון מאחרי ירושת אבותיהם".

והדברים האלה נכתבו בשנת תרכ"ח (1868), בעצם תקופת הרדיפה אחרי ההשכלה הכללית! בשעה שיתר סופרינו העבריים היו שכורי החיים והאור, נתנו את כל הקדוש להם במחיר דיפלומים (תעודות-השכלה) וקאריירות (דרכי-פרנסה), וחשבו את הלשון העברית בעצמה רק לאמצעי המעורר להשכלה — באותה שעה הבין כבר סמולנסקין, כי ידיעת שפתנו היא יסוד הלאומיות שלנו, ורק בידה להציל מהתבוללות ההשכלה. בן השמיע סמולנסקין ראשונה את תקות הגאולה של עמנו ותשובתו לארץ-ישראל, בעת שיתר ראיית הנולד. סופרינו נואלו לחשוב כי כבר מתה השנאה לישראל ובמל כל הברדל בינו ובין יתר האזרחים. הרגש של סמולנסקין הקדים לראות איפוא את העולד משכלם של אחרים...:

„התועה בדרכי החיים“.

בהחברת הראשונה של „השחר“ החל סמולנסקין להדפיס רומאן גדול בארבעה חלקים, בשם „התועה בדרכי החיים“. גבור הרומאן, יוסף היתום מעיר מדמנה, מספר את תולדותיו, נהדו הרבים בכל ימי חייו, ואת התמורות השונות שחלפו עליו בבקשו ללכת בדרך בחיים; ואגב הוא מעביר לעינינו את כל מראות חיי היהודים בעת ההיא, ואת ארצות בני השדרות השונות, שהתועה הנודד בא בחברתם. וזה ספור המעשה:

בעיר הקטנה עזובה ישבו שני אחים. שם האחד אהירע ושם השני יוסף. . . . וינחלו האחים נחלה טובה מאביהם אחרי מותו, ויוסיפו לעשות יחד מקנה וקנין שנים אחדות. אך אשת אהירע, אשת מדנים, שלחה בכל עת מדנים בין האחים, ותקנא באסתר. אשת יוסף. כי יפת תואר היתה, ותכעיסנה תמרוקים כל היום. הדבר הזה העציב רוח יוסף מאד. ויגמר אומר להפרד מאחיו, ויבחר לו מקום לשבת בעיר מדמנה הקרובה אל עזובה, ורק נהר קטן הפריד ביניהן. שמה חיו יחד יוסף את אסתר אשתו בשלות השקט ויעשו עשר. לא בן היה לאהירע; מיום אשר נפרד מאחיו החלה שמש הצלחתו להסתתר, ומיום ליום ירד מטה מטה. כי לא ידע לנהל את מסחרו במשטר, ואיזבל אשתו אהבה לעדות עריים ותפור כסף כאפר. וכעבור שתי שנים מטה ירו עד מאד, עד כי באו הנושים ויקחו את ביתו וכל אשר לו וישבר מטה לחמו. ירחים אחדים היה אהירע בחוסר כל ותשועה רחקה ממנו, ואל אחיו סאן ללכת לבקש עזרה; כי מבלעדי השנאה אשר היתה ביניהם סעת נפרדו איש מעל אחיו, עוד שנאה גדולה ועצומה סמנה מצאה קן לה בלכות שני האחים סעת אשר התרועע אהירע את החסידים המקשיבים לקול הצדיק בצבוע אל ויבוא בחברתם. כי כן הסתו איזבל אשתו, אשר היתה בת אחד החסידים, אשר היה סרואי פני הצדיק מצבועאל. וכשמוע יוסף, אשר שנא תכלית שנאה את החסידים ודרכיהם—בערה בו חמתו על אחיו וכעוזב דת אבותיו היה בעיניו. . . . ואהירע הוסיף אומץ להחזיק בבית החדשה את רעיו החסידים. ויכן להם ככל עת כרה גדולה בביתו, ויאכלו וישתו ויצאו במחולות למען הכעים את לב אחיו, וגם זאת הועילה להותו להביא רוזן באסמיו.

וכשגדל המחסור מאד בבית אהירע, הלך לעיר צבועאל, לבקש עצה וברכה מפי הצדיק; ובשזבו משם החל פתאם, לתמהון כל יודעיו, לבקר בבית אחיו יוסף. הוא בקש ממנו עזרה בצר לו, ויוסף המל עליו ועשהו למזכירו ומנהל חשבונותיו; אולם לב אסתר אשתו הגה תמיד אימה מיום בוא גיסה אל ביתם, וגם כלילה בעתה חלומות רעים. כלילה אחד השמיעה אסתר צעקה נוראה משנתה: „הצילו! תפשו את הרוצח!“ ובהקיצה ספרה לאישה, כי ראתה בחלומה את אהירע מניף הרב עליו להמיתו. והחלום לא דבר שוא הפעם. באותו היום בא פקיד-הפוליציה ושטריו ושמו במאסר את יוסף, כי אהירע אחיו העליל עליו שהוא סוחר בשטרות-כסף מזויפים, שהממינם בארון-אוצרו. כששה חדשים ישב יוסף במאסר, וכשנידון לעלות לגדום¹ קבל עם נכמרו עליו לבסוף רחמי אחיו האכזר; וישחד מכספו את המשגיח על בית-האסורים למען יתן להאסיר לברוח על נפשו, והקול יצא כי המית יוסף את עצמו בהטבעו בנהר העובר לפני בית-כלאו, כדי שלא להמיט חרפה על משפחתו. ואסתר הולידה בן כששה שבועות אחרי מות אישה, ותקרא את שמו יוסף, כשם אביו המת; ותגדל את בנה בעוני ובמחסור, כי מאנה לקחת עזר מאהירע, עוזר ביתם ועושק הונם, באמרה: „מידי מלך-בלהות לא אבקש חסד, כי עוד לא אבדה אמונתי בה.“ אולם כל עוד אמו חי לא הרניש הילד בעניו והשתעשע בלב-שמח ככל הילדים בני-גילו.

„בחזתי כבן חמש שנים-ספסר יוסף היותם-לא ידעתי עוד דאנה, ואף כי לא בכל עת נמצא לי לחם בהדרשו, גם שמלותי לעורי לא לעדי בקיץ ולמחמה בקרה היו לי, בכל זאת ששתי אלי ניל בחברת ילדים כנילו. לפעמים הייתי הסום ורעי הרוכבו. ובאחו בשתי ציציזות כסותי-רצתי. קפצתי, שאפתי רוח ודמיתי כי אין על עפר משלי. גם במקנה וקנין שלחתי ידי: מלא הקימץ עפר נתתי במחיר שנים שלשה חרשי-אדמה. אניתי פרשו גם על מי-מרמנה, ואני בראשן לנחותן הדרך. גם לא אחת ושתיים הצלחתי למלוכה ואהי למושל על חברת ילדים אשר בחרו בי. אך ימי שלותי לא ארכו יומי עוני קרמוני, כי אמי חלתה ותפול על ערש דוי... ביום העשירי לחלותה, בשוכי מבית וישכר המלוכה כמף בנשך, ששם הבאתי את סיר הנחשת הנשאר לפליטה עד אז משני המחסור ונתתיו בערבון בעד, אגורת כסף-ראיתי כי אמי תוריד כנחל דמעה:

—מה לך, אמי, כי תכבי? — שאלתיה בינון.

—הה! בני, בני, הנני הולכת בדרך כל הארץ, ואתה תנחר פה גלמוד בתבל כערער בציה, באין מנהל ומורה-דרך. הה! מה אעשה לך, בני?

—הנך הולכת בדרך? לברך? קחי נא גם אותי עמך. מדוע תעזוביני פה גלמוד? מה חטאתי לך? הודיעיני נא פשע, ולא אשוב עוד לכמלה!

היא חבקה אותי בזרועותיה ותאנה בשברון-מתנים: הה! בני, בני, אתה לא תלך עמדי, רק אני לכדי אלך אל ארץ תחתית, ואתה חיה תחיה פה עלי אדמות.

—אך איך תלכי בדרך רחוקה-שאלתיה בתם לב כי לא בנתי לך-בעת אשר לא תעצרי כח אף לקום ממטתך?

— עוד מעט וארפא מכל הטכאובים אשר ירכאו עד עפר נותי ונפשי...

במלת אכתר לקח אחירע את יוסף הקטן אל ביתו המפואר והמלא כל טוב ויגדלחו כבן, גם מסרו למלמד להורות לו תורה. וזה מראה ה„חדר“ המפוס, שהיה מן המין הגרוע:

„מחויץ נראה לעינים בנין קטן ושפל-קומה כמלונת כלבים, בנוי מעצים דקים אשר ה„חדר“. כבר בא רקב בהם. התבן, אשר היה לו למכסה או לגנ, הגיע עד עפר ולא עצר כח לעמוד בפני מטרות-עוז לבל ידלוף הבית; כי העזים הרבים אשר סביב שתי עליו לקחו ממנו די שבר רעבונם ויאכלו חציו. ומבית היה רק חדר אחד מכוסה בפיה ושחור, וקורי עכביש ממסד ועד הטפחות על ארבעת רבעותיו, וקרקע הבית מכוסה בחמר היה לו לרצפה... תנור גדול לקח לעמדתו רביע החדר, בין התנור והקיר סימין עמדה מטה רבודה. ולעבר השני-מטה קטנה ממנה, ועליה קש וחשש מבלי מכסה. נגד התנור עמד שלחן-עץ גדול לא משוח בשש, רק מכוסה בכתובת-קעקעו מעשה ידי המלמד, אשר עשה בעת למדו בהסבין הקטן אשר לא הניח אף רנע מידו, ויפתח פתוחים-דמות היה ועוף גם מלות זרות... ססביב להשלחן ישבו כעשרה נערים, אחדים מהם הנו בתלמוד, ואלה בכתיב-הקדש; ואחד ישב לימין המורה ויקרא את הקריאה בקול זמרה, אשר התלכר את קול בעלת-הבית, הנותנת זמירות לפני מטת פרי-בטנה אשר קלעה במטת-הקלע, ויהיו לאחדים... תואר המורה היה מורא מאד: איש קצר-קומה (דל בשר, לחיו צומקות, חושמו ארוך ועגול כחושם הנשר, שתי פאות ראשו שהורות משהור ויורדות בעבותית על פי מדהו. שערות-הזקן נראו רק זעיר שב זעיר שם על לחיו, אף כי הוא בא בשנים, כי בחשבו מחשבות כדסן לאחת אחת; ורעיתו עשתה כזאת גם מבלי חשבו מחשבות רבות. מכמה שחור ונוצץ כריק מטיח בשמן על ראשו... לבו, המכוסה בשערות שחורות וארוכות, היה פרוע, כי לא רכס את שולי המעיל ממעל על צוארו. מכנסי-כד לבש, אשר לפניו היה מראיהם לבן, אך עת התפארו בצבעים הרבה מופת, עפר ושחור, אשר נוסמו במ; גם בנו הקטן, אשר השתעשע

לפעמים על ברכיו, הוסיף על צבעיהם צבע להגדיל פאר אביו אשר בו יתפאר... רגליו היו יחסות, וכבוא דודי אתי הביתה התנשא המלמד וירץ הנה והנה כסתעתע. כי בקש את נעליו ולא מצאם; אך דודי הוציאהו כמבוכתו בגשתו אליו ויאמר: "הא לך תלמיד חדש". הוא שב למנוחתו וישב על מקומו. בגשתנו אליו העביר ידו על לחיי וישאלני: "מה למדת, בני?" וכשצוה המלמד על יוסף לצאת ולצחק בחצר, הפיל ארצה בהחפזו לצאת את כד הזים העומד בצד הפתח וישברוהו. אשת המלמד התקצפה עליו מאד וחפצה לעשות בו שפטים נוראים, אבל המלמד הצילו מידה ותגרה קשה נפלה בינו ובין אשתו. יוסף ירא לשוב עוד אל החדר ולקח תורה מפי מורה ביתי, אך דודתו איזבל הציקה לו מאד, כי היה בעיניה כמוכיר עון אישה להורי יוסף, ודודו היה תמיד בדרך מפאת מסחרו שפרץ מאד ולא היה יכול להגן עליו; ועל כן החליט יוסף לברוח מבית דודו מיטיבו, שנהפך לו לתפתה. ואת מחשבתו זו הוציא לפעולות בעזר בחור-ישיבה נוכל אחד, מנשה, שהסיתו לגנוב מבית דודו כלי כסף וזהב להוצאות הדרך. מנשה זה היה בן-זנונים ומלא ערמה ותוך, ובהוציאו את הנער מחוץ לעיר הניחו לבדו בשדה והשיב את הכלים הגנובים לאיזבל, שנתנה לו מתנות וערך-בגדים בשביל שהצילה מן "הננע", מהיתום השנוא לה. אחרי כן הצליח מנשה לחזור לבית הסוחר העשיר אבינדב והיה לרע לבנו יחידו אבשלום; ובהטותו אותו מן הדרך הישר הביא שואה על בית אבינדב ועשק בערמתו את כל הזנו ויהי לראש-הקהל במאפליה, המבקש "חמאים" ומפיל חתימתו על התושבים. אולם-סוף סוף נגלו כל מעשי תרמיתו, והרמאי שולח לארץ-גזרה לכל ימי חייו.

יוסף, שנשאר בודד בדרך, מספר את קורותיו:

השמש רד מאד; קרניו האדומות כרם לא עצרו עוד כח ללחום את צללי הנשף, אשר גדלו והאריכו מעת עד עת, ואשר לקחו לאחרונה עמדתם עד קצות הארץ. רגעים אחדים שכחתי את עניי ופחדתי, כי עיני נמשכו לתוסמן אל צלוי אשר הלך הלוך וגדול עד כי גדל מאד-ואיננו. אז שבה תונתי אלי, ישבתי ובכיתי זמן כביר כי חרדתי לרגעים משרי שחת, מנפשות פורחות אשר תשאפנה הלילה לעלות על פני תבל. לקול עלה נדף סמר בשרי, למראה עין יבש אחזתני פלצות. כה הניתי כסר נפשי עדי נפלה שנה על עיני ואישן; אז בא החלום ברב ענין לבעתני בבעותי לילה... וכפתחי עיני אחזתני רעדה חדשה בראותי אורחת אנשים ונשים גם ילדים עוטרים עלי מסכיב, ובידי אחרים מהם לפידי-אש. בראותי כי האחד שולח יד לגעת בי הריסותי קול גדול...".

זו היתה חבורת קבצנים, העוברים מעיר לעיר לקבץ נדבות. וכאשר ספר הקבצנים.

לחם יוסף מי הוא, נכמרו עליו רחמי קבצן וקן וישאלהו: "התחפז ללכת אתנו, יוסף? אם תאבה ללכת אתנו תשבע לחם ולא תירא את איש".

ובדבריו, מספר יוסף, נגשה אלי אשה אחת ותבקרני מכף רגלי עד קדקדי ותאמר: "צד לי מאד כי לא נמצא בו כל מום; לוא היה עור או פסח אמצתיו כבן לי, כי אז היתה לאל ידי לצבור על ידו כסף כסבבי על פתחי נדיבים... כל אנשי העדה ישבו על עגלותיהם וישעו הלאה, זנם אני בתוכם. בחצות הלילה עמדו להנפש ולתת תבן להסוסים, ויבהרו למו כר נרחב; הנשים הבעירו אש ותעמדנה קלחת גדולה על הנחלים, ובתוכה שמו בשר וירק-שדה, הילדים חוללו במחולות סביב הסדורה, והאנשים ישבו על הארץ וישוחחו איש את רעהו... בכל תאות נפשי אכלתי את המטעמים אשר הבינו, אף כי במקף-עין נתתי את המרק לפי. ואת הבשר בידי, לא במזלג כסף ככבית דודי, והיה בפי כדבש למתוק בדעתי כי דודתי לא תמצא אתי. אחרי האכילה שכבתי לנח ואישן. גם שנת ערבה לי. לאור הבקר העירני משנתי הזקן. אבי מקדאי. כפקחי עיני ראיתי, והנה כל העדה יושבת על הארץ, ואיש איש שולח במלאכה ידיו. סרתי לראות מה המה עושים, והנה האחד עושה חבורת-פצע בבשר רגלו, והשני יחבוש את עינו

הבריאה, השלישי יאמר את ידו במטפחת התלויה על צוארו, והרביעי אשר לפני רגע רץ כסוס. יחזיק בסלף... בבואנו העירה סרנו אל בית גדול הנקרא, הקדש, הוא בית מקלט לכל עניי בני ישראל הנודדים ללחם איה. כל אנשי חברתנו התפרדו איש מעל אחיו לביא פתחי נדיבים, והזקן עצם עיניו ויצוני להוליכו אל רב העיר... ובכל לילה בהתאספם יחד ספרו איש לרעהו את מעשי תרמיתם; האחד יספר כי הצליח לנגוב מכתשת מבית-המבשלות, והשני יתפאר כי עלתה בידו לנגוב כלי-כסף מעל שלחן ערוך, וכנהנה רבות. גם בבית הזה השחיתו את דרכם. כי שכבו יחד כל האספה, אנשים ונשים. עלמים ועלמות; רגע שחקן, ועד ארגיעה פיהם למחלומות יקרא. גם נגבו איש סאת רעהו, ותרב המהומה בכל עת.

בעל-השם: במות הזקן, מגנו של יוסף, בבית, ההקדש, מטר לו צרור כסף ומכתבים;

ובעוד היתום מתעצב אל לבו על השארו שוב גלמוד בארץ, בא בעל-השם

ויאספנו אליו להיות לו למשרת.

האיש הזה היה רם-קומה ובריא-בשר, פאות ראשו וזקנו הארוכות ונבות עיניו הארוכות. מאד היו אדומות כדם; קולו עב סאד, מלבושיו כמלבושי כל היהודים הגרים בארצנו: בנד ארוך ופרוח על הארץ, סכנסי-בד לבנים, אזור-משי רחב על בטנו, על ראשו סנבעת מעור שועלים, צוארו וחזהו ערומים כיום הולדם – כי לא אהר מאלה אשר יבקשו להקטב כצדיקים ירכם את שולי המעיל כמעל; בהונות ידיו על בטנו סתחת לאזור, וארבע האצבעות האחרות על האזור סמעל.

בעל השם הוביל את יוסף לעיר אשדות הגדולה, היושבת על מבואות הים-השחור, ויביאנו אל ביתו אשר ברובע מושב היהודים, המלא חלאה והנקרא בפי בני העיר, גדרות צאן. שם אכל לשבעה ושתה יין שרף, גם התרועע עם נערים שוכבים בטילו כל היום בחוצות קריה.

כזרי, אלופי ורבי, מספר יוסף, מצא לו כסף לסכביר בכל יום ויום; ואם כי לא נרפא אף אחד מאלף מכל החולים אשר באו לדרוש לו, בכל זאת לא חילל שמו בעבור זאת, כי בעיר גדולה כאשדות ימצאו לסכביר מאמינים בהבלים; אך עיני נפקחו ברבות הימים לראות כי שקר בימינו.

יוסף ראה יום אחד, כי צרור-הכסף שהניח לו הקבצן הזקן הורק על ידי בעל-השם, ומני אז שמר את צעדיו, כי אמר להשיב לו כמפעלו ולהריק את אוצר-כספו. והנה גלה אצל רבו עונות חדשים.

בסביבותינו, מספר יוסף, נרה אשה יפהפיה, כבת עשרים וחמשים שנים. והיא היתה ידועת-הגליל, ותבוא לדרוש ברבי. אני ישבתי בכל עת כאשר באו אליו דורשים בחדר הראשון, גם בפעם הראשונה כאשר באה האשה הייתי בחדרי. למחרת בערב כאשר באה האשה שנית יצא הוא וישלחני אל רעהו אשר נר בקצה העיר הרחק כאר סביתנו, ויצוני לסגור דלת החדר הראשון ולקחת המפתח אתי, כי גם בידו היה ספתח להדלת. – לוא צוה כזאת עלי לפני שבועות אחדים כי אז לא מריתי פיו, אך עתה הייתי לאיש אחר, כי שמרתי דרכיו, לכן עניתיו: הנני הולך! – אך לא הלכתי רק התחבאתי תחת המטה, ואחרי אשר סגר דלת החדר בעדי, יצאתי מסחבואי ואביט בעד חור המפתח אל החדר אשר בו היה הוא והאשה, ועיני ראו סחזה יקר... הוא לקח כוס יין-שרף בידו וילחש עליו ויתנהו להאשה לשתות, אך היא כמעט ננעה בכוס ענתה כי לא תעצור כח לשתות כוס יין-שרף; אולם הוא הפציר בת-לשתות, ויקח את הכוס בידו ויתנהו על פיה, וכמו חפץ להחזיקה למען תשתה חבקה; בימינו. אך היא הדפה ימינו אחר ותאמר: לא, אדוני, איש קדוש, לא לך לחבק חיק, אשת-איש... – אש עיניך תכבה אש קדושתי – ענה ברנש.

אז יצא יוסף ממחבואו וידפוק על הדלת בחזקה, באמרו כי בעל האשה בא לבקשה; ויבהל בעל-השם מפתח נקמתו, וימהר לאסור את ענלתו, שהוא חוזר בה בעירות לרפא חולים, ויצא לדרכו עם משרתו. המה באו לאחד מבתי-המלון, הרגילים בארצנו לפני חמשים שנה, והמתראים מבית ומחוץ כרפתים.

ערפל התולתם מחוץ, ופיח ושחור יכסו את הקירות סבית. וקרקע הבית להם לרצפה. חצי הבית ארוה לפיסים, רפת לבקר ולצאן, והחצי השני מלון לעוברי-אורח, העוברים ברגל או בעגלה. אשר נפשם קצה בעמל הדרך וישישו כי ימצאו מקום מנוחה לנפשם העיפה. מטה וקר ומצו לא ימצאו בכל בית-המלון, והאורחים אשר יסעו בעגלה יגילו אתם כרים ומצעות וישטחים שטוח על השלחן ועל הספלים ותחתיהם וכינו משכב להם; ואלה אשר רגליהם סויהם, להם תהינה ידיהם לכרים ומלבושם למצע. וגם המה ינחו על משכבם בשלום. בחדר-המשתה יעמוד בתוך שלחן גדול בלי מכסה. ומשני עבריו לארכו-- ספלים ארוכים כאורך השלחן.

וכשמוע בעלת-הבית כי „צדיק נסתר“ ואיש-אלהים סר אל המלון, חרדה לקראתו ותכין לו ממבחר המטעמים, גם הודתה בפניו על כל עונותיה הנסתרים. ובין-הערכים צוה בעל-השם על משרתו שיצוד לו חתול, וכשזמו אותו בסתר בשק-עור צוה על בני הבית לבל יודו לנשת אל הדרו.

כלם שמעו וינועו ויעמדו מרחוק, מספר יוסף. והוא קרא אותי אחריו החדרה, ויצוני ללכת ולהביא אל תוך החדר מה נהיתה שם. שמעתי בקולו, וכבואי ראיתי והנה הכר מתנשא, קופץ הנה והנה, עולה ויורד כמו רוח-חיים בא בקרבו. נתתי בקול ויחדרו כל בני הבית אחרי ויביטו ואימה חשכה נפלה עליהם. -- הה, רבי, רבי! קראה האשה בקול מר טרני לך -- רבי, אברנו כלנו, אברנו!

ויסגר בעל-השם בחדר כדי לגרש את השעירים המרקדים בו, ופתאם נשמע משם קול צוחה נוראה; וכשמזר המשרת אל החדר השתומם לראות את „פני בעל-השם קרועים לגזרים ומנואלים בדם, עינו הימנית תדמע בדמע ודם ומראהו מורא מאד“ -- נלחמתי את השד -- אמר איש-המופת -- גם יכולתי לו, אך גם הוא שלח בי חצי נקמתו. ובני הבית ראו את השד המגורש בדמות חתול מכוסה נוצות הנמלט בער החלון, ויספרו בחרדה את תהלת „הצדיק“ ומופתיו. ובאותו הלילה, בעת שבעל-השם התהפך במכאווי פצעיו, גנב יוסף את מלתחת אדוניו וינס. אחרי תלאות שונות היה לעזור לחון נודד, ושמש אצלו בתור „משורר“ במשך איזו ירחים; אך לא יכול נשוא את גסותו ואת דברי-הנבלה שהשמיע באוני עוזריו בשעת התפלה. גם קפדה באה פתאם על החון בעיר מה בילה, כי הושם במאסר בתור סוחר בשמרות מזויפים וסוסים גנובים -- ויעזבנו יוסף וילך ללמוד בישיבת שכולה. הוא בא אל העיר ברגליו ויעמוד להתבונן על בית-התפלה לנוצרים הגדול והבנוי לתלפיות, שחמשת מגדליו המצופים נחשת-קלל יתנשאו בשיא חסן ופאר עד לעבים -- והנה נגש אליו יהודי קנאי ויאמר להכותו על הביטו בהצלב, אולם זקן אחד נשוא פנים הצילו מידו. הוא הובילו לביתו ויאכילהו לחם, גם דבר על לבו דברים טובים; ושם ראה יוסף את נכדתו הילדה היפה, כבת י"ב שנה, ורגשי האהבה הראשונים התעוררו בלבו. פתותי הלחם והבשר היו בפיו כאבני-חצץ, אנלי זעה התגלגלו ממרום מצחו, ולא יכול להרים את עיניו להילדה הנחמדה היושבת ממולו. ומשם הלך יוסף לבית הישיבה.

באתי הביתה. מספר יוסף. ראיתי שמעתי ונכהלתי. כמאה נערים וילדים הישיבה. עטרים אל השלחנות הארוכים סביב סביב. אלה ישבו ואלה יעמדו על שתי רגליהם ואלה יעמדו על רגל אחת וינועו הנה והנה כנוד הקנה במים, וכלם יחד יצעקו קול

גדול ולא יסף. קול הטולה ושפה כלולה כזאת לא שמעתי עוד מעודי. לכן עמדתי תחתי ואביט הנה והנה כמשתאה. אצל השלחן לסול הפתח עמד נער כבן שש-עשרה שנה ויקרא בקיל סר צורח כאשה סקוננת על בנה יחידה כי מת: אמר רבא. אמר רבא. אָאָאָמַר רָאָאָבָא! -- ננשתי אליו ואבט בשניו. כי נכמרו נחומי עליו. אך הוא בראותו אותי מביט בשניו בחמלה שחק בקול גדול ויאמר לרעו: "ראה זה חדש הוא!"

הנערים החלו להתלחש על דבר התלמיד החדש הבא, והמשנית, איש זקן, גבה-קומה ובריא-בשר, שפניו אדומים כדם וכידו רצועה ארוכה—נער בהם. ואו הובל יוסף זהוצג לפני ראש-הישיבה היושב על הבמה. זה היה איש, כבן ששים שנה, קצר-קומה זב-בשר גם טוב-תואר, וזקנו הלבן והארוך הוזרד על פי מדותיו נתן לו הדרת שיבה; אך עיניו השחורות המבריקות מתחת הכבות הלבנות והארוכות העידו בו כי לא בבית-הישיבה בלה ימיו, כי אם בא באנשים ויראה דרכי התבל די והותר". הוא היה לפניו, פקיד בבית הרצים בסוסים, וכשיצאה הגורה ללמד את שפת המדינה לבני הישיבה ולמנות לה לראש איש היודע לשון זו, נתנה לו משרת ראש-הישיבה. יוסף נתן על ידו, שלשה שקלים ונתקבל להישיבה, גם למד מהרה לדעת דרכיה ומנהגיה. התלמיד החדש הולך לבקש לו "ימים" למחיתו, והוא חוזר מבית לבית, וישאל בתחנונים: אולי תגדילו הסדכם את בן עני לתת לו ארוחה ליום אחד בשבוע?—אחד מבני הישיבה אוכל בביתנו—יענהו וילך לו אל בית אחר. בבית השני יתנו לו לאכול לשבעה בפעם הזאת, אך מדי שבוע בשבוע לא יוכלו להבטיח, וכה ילך מבית אל בית. ועל הרוב רק אל בתי העניים ישים פעמיו, כי העשירים יתנו לחם חק רק לאלה אשר הביאו מכתב מגיד תהלתם מידי ראש-הישיבה או אחד מנהליה. ובימים שאין להם ארוחות קבועות מתפרנסים התלמידים מהלחם והאגורות שהם, אם רחל" אוספת בשבילם מבעלי-הבתים. ובין-העריבים, בעת התפלה בבית-המדרש, מתאספים בני הישיבה לעזרת-הגשים לאכול ארוחתם ולנוח מעמל היום.

מחזה נפלא מאד ראתה עין האיש אשר בפעם הראשונה דרכה רגלו על סף עזרת-הגשים בבית-הישיבה. לבית אספת סוחרים נהפך הבית כרגע; הנערים אשר לחם וכסף להם שלחו במסחר ידיהם, ואלה אשר לא לחם ולא כסף להם שלחו בגנבה ידיהם; והנותרים אשר גם במסחר גם בגנבה נעלה נפשם ישבו וישוחחו איש את רעהו ויספרו נוראות ונפלאות משודדים, ענקים ובני ענקים. סמכשפים ושדים. מלצים אשר ישאפו הלילה לעלות על פני הבל להוליד אנשים בתוהו. סטתים אשר יעזבו סכנותיהם בקברות ויצאו לרפא חולים בעשבי שדה. או להרגיז נפשות כבדי-עין. וכחם דברו חכמה המשמחים לב ונפש שומעיהם. כמחזה הזח, מספר יוסף, חזיתי גם אני בעת תפלת המנחה והערב. קולות סקולות שונים שמעה אזני; האחד קרא: מי האיש החפץ לחם?— ורעהו ענה בקול: למי לחם? למי לחם?— הא לך לחם!— אגורה וחצי בסחירו תקח. — לא כי רק שתי אגורות. — לחמי ננב! מי ננב את לחמי?— לחמי טוב מאד. קנה אותנו— אין בידי כסף. — תן לי ערבון. — את צרעתי אתן לך בערבון, רע-עין!...— אתה נגבת את לחמי. — שקר אתה דובר, לחמי הוא. — שקרן. גולן, חסן אתה. — יקחך אפל. כלב!"

בלילה ישנו בני הישיבה על הספסלים והשלחנות, ומראה הבית היה כשדה-קמל אתרי זח מלחמה ותרועה. אולם ארבעה נערים ישבו וילמדו בכל לילה חליפות, כדי שלא יפסק בבית קול התורה; וה"משמרים" יושבים לפני גר-חלב כהה ויספרו זה לזה מעשיות בשדים ומויקים, המאריכים לשון או המתחפשים לכבש כדי להתעות עוברי-דרכים. ויש אשר יעשו ה"משמרים" תעלולים בחבריהם הישנים, יתנו עפר וטאכאק באפם, או ישפכו מים תחת משכבם.

ויוסף הסכין עם ארחות הישיבה וימצא בה מנוחה נעמה. ארוחתו נתנה לו בבית בעלי-בתים הגונים, וראש-הישיבה הנחילו כבוד והושיבו ב"כת הגדולים". אולם נסיונו להתגלות ועו-רותו הרסו חיש את מצבו שכונן לו. פעם אחת התל בכן עכבור, אחד מתקיפי העדה, הלומד בהישיבה, וינקם ממנו אביו בהסיתו את בעלי-הבתים למנוע ממנו ארוחתם ומרוב צער חלה יוסף במחלת הקדחת והובא לבית-החולים, ובתוך כך נפל כספו, שנשאר אצלו מבעל-השם, בידי זרים. בשובו לאיתנו נודע לו, כי חברו גרעון נמסר לצבא בשביל שקרא בספרי-השכלה, וכריבו את ריבו מיד חבריו גורש גם הוא מהישיבה וילך ללמוד בבית-התפלה של ה"חברא קדישא". אולם אחרי שסר צל הישיבה מעל יוסף נעשה הפקר, ועוד לילה הראשון בא עכבור עם שני "מחפשים" ויובילוהו לבית-הסוחר שתניכי הצבא אסורים שם. בבית-הכלא מצא יוסף אחים לצרה, שנשבו כמוהו, וגרעון בתוכם.

כשתי שעות, ספסר יוסף, ישבנו אל השלחן ונשוחח; איש איש ספר את נגעי לבבו בקול דסמה ובלב מלא אהבה לדעיו... עת הערב הגיעה ונתפלל כלנו יחד בלב שלם... ואחרי הארוחה לא הרים איש את רגלו ללכת לשכב. כמו צר לו להפריד מאחוות סרעיו... רק נר אחד קטן האיר את החדר... ובראות גרעון כי כלם ייחלו למוצא שפתיו ענה ואמר...: עצתי כי נספר איש לרעהו קורות ימי חייו עד כואו אל הבית הזה".

ובין האסירים הצעירים נמנה במקרה גם חנינה, בן אחירע דודו של יוסף; ובספרו את קורותיו נודע ליוסף, כי דודו נשתגע מרוב מצוקת-נפש, כי רגשי-הנוחם לא נתנו דמי לו. וגם דודתו המרשעת, איזבל, שהסיתה את אישה להתנקש בנפש אחיו כדי לרשת הונו, הרבתה אחרי כן את פצעי רוחו, ובנה חנינה חבל בה בסכין מתמלתו על אביו.

כשקרב יום הפקודה, שבו יבחנו התניכים החרשים ויקובלו לעבודת-הצבא, גדל ביותר צער הצעירים השבויים. נער אחד מן הנתפשים קרא בתהלים עד חצות לילה, וקרא בקול בוכים: "אלי, אלי, למה עזבתני!" — ויוסף קנא בתם לב זה שדמעותיו מקילות את משא יגונו:

"מאושר הוא-אמר-כי הוריו למרוחו לשפוך שיח! אברה האמונה ביושר לב האדם מלבי, ודאמונה באלהי החסד לא נשרשה על תלמיו... ובכקר-מוכיף יוסף לספר-בעמדי להתפלל נפתחו פתאים ארובות עיני כמו יד נעלמה ננעה בהן ואבך טרה באין הפוגות. בכיתי ובכיתי ואבקש לבכות עוד, ומרגע לרגע רינה לי, ורוח תקוה טובה התגנב לכוא אל חדרי לבי; אומץ לב ורוח בא לי פתאם. ואחי נכון ללכת אל אשר יובילוני. בעודני מתפלל נשמע קול גדול ברחוב, אך לא כקול אשר הסכנתי לשמוע יום יום, רק קול שמחה וכלי-שיר הולך וקרוב... ובעוד רגע נשברו הדלתות והמון חונג התפרץ אל תוך הבית בתופים וכלי-שיר וזין וכוסות בידיהם, וקוראים בשמחה: לחיים, לשנה הבאה בירושלים! — שמעו תשועת ה' — קרא אחד מהבאים-אלהי ישראל שלח לכם עזרתו מקדש, כי נתן בלב הסלך להסיר את הגזרה הרעה, ועתה תצאו לחפשי; שתו ושכרו והללו את ה'!"... ברוב סרעפי בקרבי צלח עלי הרוח ואקרא: החזרעים כדמעה ברנה יקצורו! אחי בצרה! התזכרו את הלילה אשר בו שפכנו יחד שיח לאלהים בתפלות בן ישי? נתן לו גם עתה תודה בהזמרות ההן, אחרי כי קרא גאולה לנפשנו; קחו ספרי תהלים!" — כל הנערים סהרו לעשות כדברי ויקראו בחזקה ויבכו בקול. והנאספים גם הם בכו הרבה בכי".

בצאת יוסף לחפשי ראה, כי אי אפשר לו להשאר עוד בשכולה, וכעבור שנתים ומחצה לשבתו בעיר שב עוד הפעם לנדודיו וגלגוליו. הוא סר להעירה הקטנה נצב, כי ישם שוטף נתך ארצה ועצרו בדרך. בית-התפלה היה שמם מלומדים בחצי היום, ורק

אנשי חסד. "פרוש" אחד נמצא בו שהקניט את האורח יוסף בבואו אל הבית, כי חשב אותו למתחרה עמו בפרנסתו. אולם המלמד, שהורה לתלמידיו בעזרת-הנשים, דבר על לב יוסף דברי נחומים ואהבה והובילו עמו לסעוד על שלחנו.

מראה הבית סחוף העיד כי אדונו לא עשה עשר. אך מבית נראה כי ביד חרוצים תכין אשתו מלאכתה; קירותיו היו טוחים ומשוחים בסיד לבן כשלני, בתוך עמד שלחן עץ ועליו מכסה לבן וזך, כסאות עץ סביב לו וכלם טהורים מהלאה, והרצפה משוחה בשיט וסיד אדום. מכעד החלונות הקטנים, אשר מורקי ושוטפי במים ואחת משמשיותיהם לא נשברה, יבוא אור כהה, ויבא בבל-הנחשת אשר מורטו-למען היות להם ברכ ונוצצו כזהב טהור מעל התנור. בעלת-הבית-מספר יוסף-קבלתנו בשמחה באמרה בקול נעים: ברוך בואך, אורח!-ותסב פניה אל אישה ותאמר: על זה אורך מקרב לבי, כי הבאת אורח אתך כאשר לא עשית זה זמן כבר ואקצוף עליך. אך עתה אסלה לך בראותי כי תבקש להיטיב דרכך. - כחולם הייתי. רגע הבטתי בכלי הבית ורנע בפני אדוניהם על-זוי-הלב, כי לא שערתי בנפשי מעודי כי בית צר כזה יהיה מען שלום וברכה, ששון ואהבה.

יוסף השתקע בעירה והיה לבן-בית אצל המלמד, העני המאושר. ובתו התמימה והמלאה חן, חנה, החלה ללבב אותו בעיניה היפות ולדבר באזונו דברים ספורים אבל נעימים. בצאתו יום אחד מביתם אמרה לו: "חבוש מטפחת על צוארך פן יבולע לך" - וכשאמר יוסף כי לא יירא רע, "הסירה מטפחתה מעל צוארה ותתננה לו מבלי דבר דבר, ועיני אמה מלא דמעות". גם הרב, איש-רם-הקומה ובריא-בשר עם חומם גדול ועינים קטנות, קרב את יוסף באהבה ויצייגנו לפני הרבנית המצטיינת בלמדנות ומתרשלת בהנהגת הבית. הרב אסף את יוסף אל ביתו וישימונו למורה לבנו; וגם לעזור בתפלתו היה לו, כי שמש הרב גם כשוחט וחזן. עד מהרה יצא ליוסף שם בעירה כ"מושלם" ומוכתר בכל המעלות, וכל האמות התברכו בו; אבל לא ארכו ימי שלותו. בערב יום-הכפורים הביאו להעירה שלשה אסירים יהודים, והרב פעל על השוטרים המובילים אותם שירשו להם לנות ולהתפלל עם הקהל ביום-הקדוש; גם "כפרות" וכל מיני מטעמים הביאו להאסירים. ובמוצאי הצום קם אחד האסירים ושחט את עצמו, כי קצה נפשו בעניו. הרב, שבא בדברים עמו, הושם מיד במאמר, כי יצא הקול שהיהודים שתמוהו משום שרצה להתנצר; וגם יוסף, הגר בבית הרב, נאלץ להסתתר ולברוח בחשכת הלילה.

עוד לא עלה השחר, מספר יוסף. ואני הולך ברנלי גלסוד בדרך לא מלולה מכוסה בשלג נורא, העוברת בתוך היער. העצים הגדולים כבני-ענק, אשר כשו מזוקן ומתקרח הנורא אשר קנן בצמרתם, נראו כמלאכי-בלהות, והרוח אשר יתנגב בין דליותיהם יהמה כנפש נועת, אך לרגעים יוסף קילו סחמון קול העורבים הצורחים כמבשרי יום-עברות. אני הולך ורגלי תמערנה מרגע לרגע. כי הדרך היה חשך וחלקלקות. ולרגעים רחפו כל עצמותי, כי דמיתי כי קול זאבי ערבות שמעה אזני ומרצחים-חרש ראו עיני.

אחרי הדין-והדברים שהיו ליוסף עם "גויים" וכלבים, שכר לו בכפר אחד עגלה יחד עם אברך צעיר ודל בשר, בעל פאות מסולסלות וזורדות עד שוקיו, הבורח לה"רבי" מפני אשתו וחזנתו. הם באו לעיר מרה ויסורו לבית-התפלה של ה"חסידים", והנה הוא מלא משוחחים ומקטרים כבית-משתה. העובר לפני התבה¹) קנה את תפלת החסידים. המעריב במחיר יין ואוזות, כי חג היה באותו היום להחסידים לזכר צאת ה"רבי" ממאסרו. זקן אחד הזמין את יוסף לאכול על שלחנו, ובשובו לבית-התפלה מצא אספת אנשים גדולה הוללים וחוגגים, אלה יתנו בשיר קולם ואלה יצאו במחול, וכלם יתנו

(1) המתפלל לפני העמוד.

בכוס עיניהם". יוסף עמד מרחוק כגר, והנה נגשו אליו שני חסידים ושימו עליו עונש לשתות המש כוסות יין בבת אחת, או להלקות במגעלים. ויבהל יוסף מפני המלקות ויריק את כוסו בפעם אחת, ואז עזבוהו נוגשיו באמרם: אך מתחפש הוא, כי ייטיב לשתות כאחד מאנשי שלומנו. ביום המחרת סבבו החסידים מבית לבית, וישתו וירקדו בפשטם בגדיהם מעליהם, ובהניחם רק הכתונת, המלית קטן והמכנסים. בבתים אחדים התרועעו גם נשים גם בתולות את השמחים אלי גיל, וכאשר שכח אחד מהחוננים כי אשה נכריה עומדת על יד ימינו וישקה מלאו כל הנאספים שחוק פיהם".

משם הלך יוסף לעיר צבועאל, מקום משכן ה"צדיק", ויסר אל ביתו.

הצר הצדיק, מספר יוסף, היה כחצר אחר השרים בקרב בתי עבריו. כחמשה בתים בנויים מעצים הזקים ועומדים על מוסדות אבנים היו למשכן לו ולבניו. בבית אשר נר הוא היה בית-התפלה ובית לאורחים אשר לשמעו מרחק יבואו. כבואי לבית-התפלה הסירותי מלתחתי מעל שכמי, כי אמרתי כי גם שם מקום ללין כבכל בתי-התפלה. אכן כרגע נוכחתי כי שניתו השמש נש אלי ויאמר: הן לא בית מלון אורחים הכית הזה, כי תציב לך פה יד".

לעת ערב בא יוסף אל החדר הגדול המלא אנשים ונשים, המצפים לראות את פני ה"צדיק". כל איש כתב את בקשתו על פתקה כדי למסרו לה"רבי", ויעש גם יוסף כן בבקשו את ה"צדיק" לקבלו בעדת המסתופפים בצלו.

שאון והמולה היה בחדר, מספר יוסף, מהמון קול הנאספים אשר דברו כלם יחד; איש איש הרים קולו, צעק, גער, קרא, ענה, סכלו שמוע שפת רעהו, ואיש אחיו דחק, דחף, למען ימצא לו מקום בצד השלחן אשר אליו ישב הצדיק בהגלותו לקבל תפלת איש ואיש. גם אני ברוחי לי יד, ואעמוד כעמוד נכון על מקומי, הגליון בכפי כנס ואזרועי עם הקנה וכתפי במנדלי מבצרים סוככו בעדי לבל ישלטוני טלטלה... פתאם קמה הסערה לדסמה... כאבני מצבה עמדו איש על מקומו, לא הרימו יד או רגל ועיניהם אל מקום אחד הצפינה, אל הפתח אשר בו יבוא הצדיק. הדלת נפתחה ויבאו פני הצדיק, איש זקן כבן שבעים שנה. רם קימה וטוב רואי; זקנו הלבן כצמר צחר יורד עד חזהו. עיניו מסיקות אש נוער. כח ושלוה. לחייו מלאות כתפוחים אדומים, והוא לובש מלבוש משי לבן-אדמדם מכף רגלו עד קדקדו; טמצפתו עד מנעליו כשהו משי, וכלו אומר כבוד. הוא הרים פעמיו בכבודות, ובטבט אחד השקיף על כל בני-האדם המיחלים לחסרו במאור פנים כאל חסד ומרבה להיטיב".

כשמסר הנבאי את פתקת יוסף להצדיק הגיד לו את קורותיו; וישתומם יוסף על הפלא, כי לא ידע שמכריו בנצב הודיעו לה"רבי" על דבר בואו. וגם הנבאי והחסידים החלו לקרב את יוסף, בראותם כי הצדיק כבדהו בדבריו בשביל תורתו. ועוד יותר גדל כבודו בעיני בני בית ה"רבי" אחרי שידע לחזור על ה"תורה" שהשמיע הצדיק לפני עדתו. הוא ישן בחדר-המטות שעל יד בית-התפלה, וארוחו שמנה נתנה לו על שלחן הצדיק. אולם גם פה לא מצא יוסף מנוח זמן רב. פעם אחת שמע את בחורי החסידים מגנים את ה"גאון מוילנה", המתנגד לחסידות, ושמים את שמו לשמצה; ויתחמץ לבו בקרבו ויחרף את החסידים ומוריהם, ויקומו עליו הבחורים ויכוהו הכה ופצוע. אז נתן לו הצדיק חצי-שקל לסמן-ברכה, והנבאי שלחהו לעיר שבמה להיטיב את דרכו בקהל החסידים.

בבואו לשם קבלהו יהויריב, איש גבן וערום, שהוקם למפקח על דרכיו. ושלמון, סוחר נאור ועשיר המתהלך עם החסידים רק למראה-עין מיראתו אותם—מלא את כל מחסורי יוסף, למען הראות כי רצון ה"רבי" קדוש לו. אולם מהרה בא יוסף לידי נסיון קשה: יהויריב עשה אותו למרגל, הנועד לספר את כל אשר יראה וישמע בבית בעליו נותן לחמו, למען דעת אם לב שלמון שלם באמת עם החסידים. לב יוסף הכהו מאד על

התפקיד הנתעב הנתן לו, אולם מרפיון רוח ומיראתו את יהויריב הנוכל לא יכול להשיב את פניו ריקם. וככה נודע מפיו ליהויריב, כי הנאורים מתנגדי החסידים נאספו בערב אחד בבית שלמון וערכו כתב-תלונה על צורריהם החשוכים ועל שר-העיר התומך בהם, כדי לשלחו לפטרבורג. הקובלנה נשלחה על ידי יוסף להעיר הקרובה, כדי למסרה שם להפוסטה, וכשנפלה ליד יהויריב הסית את שר-העיר בשלמון ושימנו במאסר. ויוסף בכה בכי-תמרורים בהודע-לו את אשר עולל למיטיבו נותן לחמו באולתו, וידבר קשות באוזני יהויריב מסיתו; ואז שם הנוכל גם אותו בבית-האסורים ויתענה שם ששה ימים עד שבא המפקח העליון והוציאו לחפשי.

יוסף לא שב עוד להחסידים, כי המשכיל בני מין אספהו אל ביתו וילמדו אנגלית ותורת-החשבון. וכעבור שנה לשבתו שם שב לשכולה, אחרי עזבו אותה זה שלש שנים, כי כבודד בתבל התגעגע לראות את מכריו מלפנים, שבביתם בכה רגעי מנוחה. הוא בא לבית הזקן שקרבו ראשונה בעיר, והנה נכרתו הילדה, שפרה, כבר היתה לעלמה רכה ועדינה, שעל פניה הארוכים ילינו עצב ומנוחה ועיניה השחורות תפיצינה אש. היא האירה לו פניה, וגם הזקן קבלה באהבה ומנהו למנהל חשבונות מסתרו. יוסף בא לשבת בביתם, ובעתו הפנייה הורה את הלשון האנגלית לשפרה, ומעט מעט דבקה נפשו באהבתה. ומה גדל אשרו בשמעו מפיה, כי גם היא, העלמה היפה והעשירה, אהבת אותו, היתום העזוב, התועה גלמוד בדרכי החיים!

ואחזיק ביר ימינה, סספר יוסף, ואנשקה מנשיקות ששתי, אשר המו כנחלים בוערות. והיא לא משכה ידה; וגם כאשר משכתיה אחרי ואחבקה בשתי זרועותי ככה לא דברה רבר ולא נפתה להשיב ידי. עיניה קמו בשמרותיהן ותעמוד חבוקה בין זרועותי כנרדסה, אך כאשר נשקתיה על מצחה הטהור התעוררה כמו מתרדסה ותבט אלי בתחנונים, כאיש אשר אין בו כח להלחם את לוחמו מבקש נפשו. אז נפקחו עיני לראות איך גדלה אהבתה אלי. כי בעיניה היה המעשה אשר עשיתי כען פלילי, ובכל זאת לא נתנה לבח לקום בפני.

אולם האסון השומר עקבי יוסף לא הרפה גם הפעם ממנו. אם שפרה חלתה מחלת עזה וישלחה הרופאים להתרפא על האי הילנולאנר, ויוסף מלוה בדרכן את החולה ובתה להיות להן למליץ לפני תושבי האי המדברים אנגלית. ויהי בעברם דרך עיר-המלוכה באר ברחוב חבורת אסירים החופרים תעלה, ואם שפרה הכירה ביניהם את בנה, שנדון לעבודת-פרך עולמית, ותתעלף מפחד פתאם. יוסף הציק אז לאהובתו, שתספר לו סבת הדבר וקורות משפחתה, ומה גדל שברו בהודע לו כי שפרה היא בת דודו אהירע! רנשי הנקם והאיבה לבית דודו, עוכר אביו וביתו, נלחמו אז ברנשי אהבתו לשפרה, וביחוד נתעוררה שנאתו הישנה לרדתו, סבת כל האסונות. ויום הפקודה לא אדור לבוא. יוסף עם שתי הנשים יצאו לדרכם באנית-קישור המפלינה בים, והנה

עב קטנה עלתה מירכתי צפון. כמלאך שלוח להשמיע תרועת מלחמה. אחריה יצאו חיצץ ענני אפל כהררי עד ויכסו פני הרקיע. מופה וסערה הניחו מן החרד ויאחזו בירכתי האניה וינערוה ויקלעוה. היושבים עליה חגו וינעו, והנשים התנודדו כשכורות מיון ותתענה בקיאו. איש איש מהר לרדת ולמצוא מחבא מרוח סערה. אשר קסה כמלאך אכזרי לשחק באניה. גם דודתי. מספר יוסף, אשר התחזקה רגעים אחדים. אמצה שארית כחה לרדת ותוחל על ידיה ועל רגליה. למען מצוא מסתר בתא האניה מתחת, ואנחנו אחריה; אך כשרם נגשנו אל הפתח שכבנו כלנו על הרצפה. כי הסופה נברה חילים ותניע את האניה כעלה ברוח. וברב כח החזקתי בעמוד הברזל אשר עליו הגנ נשען בידי האחת. ובשנית אחזתי בידי שפרה אשר התעלפה ותעצם עיניה, ואקשרה אלי באזור. אמה אחזה גם היא בעמוד ותשב על הרצפה למולי ופניה כפני מח... אבדני כלנו. אברנו-הורידה דודתי בבכי בקול נורא-אנא, אלי. הושיעה לי!

ואיבת יוסף נתעוררה אליה ברנע ההוא ויקרא בקול עברה: „קראי אל השמן, אשר אתו עשית חוזה, לא אל אל שפכי נפשך כי דמים שפכת!“ ובהכירה את יוסף, „ספקה כפיה ותקרא: אייה!—ותאבד לנצה בתהום רבה, כי בהסירה ידיה מהעמוד מעדו קרסוליה וישטוף אותה הגל“. שפרה לא יכלה נשוא את האסון והשתנעה ומתה, ויוסף נדד להאמבורג ולונדון. שם ראה עוני ומחסור, והמסיתים ארבו לו ובקשו להעבירו על דתו בשכר. אך הוא בחר להפיל את עצמו לנהר הטיימה מאשר, למכור את נשמתו. אולם הנדיבים האורתודוקסים¹ מבני ישראל לא הסתפקו בזה, ולא חפצו לעזור ליוסף בעניו עד שיראה להם „ציציותיו הכשרות“ ויביא עדים שהוא זהיר במנהגי היהדות. ומי יודע אם לא אבד היתום התועה בעניו בארץ נכריה לולא תמך בידו המשורר בן-דוד והכניסו לבית-ספר-לזמרה, כי היה ליוסף כשרון מוסיקאלי. כן הציג אותו מטיבו לפני עלמה יפהפיה זעשירה ממכרותיו, ויוסף החל לבקרה בביתה וללמדה לפרוט על פי העונב. הוא התאהב בה מהרה, ובהתגבר עליו רגשותיו ברע פעם אחת ברך לפניה ובקש אהבתה. ויתר בו אף אחיה, החרד מאד על כבוד אחותו, ויקרא בועם: „מה לך פה, בן בלי שם, אוכל לחם חסד?... ברח לך כרגע פן תאחו ידי בך וגלגלתך מן המעלות כשקן נתעב“. ויוזמן יוסף את מעליבו למלחמת-השנים, והאח הומת בכדור-מות בעוד שיוסף נפצע פצע אנוש ושכב ששה חדשים במטתו בלי הכרה.

הקיצותי מן החלום אשר לא אזכרנו עוד...—מספר יוסף-וראיתי כי הנני שוכב על מטה ככורה בחדרים גדולים ומלאים כל טוב. משרתים רבים עוטרם עלי, משק כלי כסף וזהב ישמע באזני, ועלמת רכה וענוגה, אשר תארה כתואר סלאך טהור, או כפני אס כל בני האדם בטרם שמעה בקול הסכית. יושבת אצלי; שפאלה סמוכה על המטה, אשר אני שוכב עליה, וימינה תסיר שערותי מעל מצחי לבל תכאבנה עיני, ועיניה תבטנה בי בלי השך. כמו קשורות הנה אלי בעבותות. וקוי סגטן יחדרו תוך עיני, תוך לבי. מי זאת הנשקפה?

זו היתה אהובתו היפהפיה, שסעדה אותו על ערש-דוי כאחות רחמניה. ומה גדל תמיהונו בהודע לו, כי היא באמת אחותו בת אביו; כי אביו לא טבע בנהר, כמו שיצא הקול, אלא נמלט למדינת-הים ועשה שם עושר, ומכתביו לביתו נאבדו בדרך. אולם מה גדלה גם מצוקת לב יוסף בהודע לו כי רצח את נפש אחיו, והוריד ביגון שאולה גם את אביו, כי אחוזו השבץ בשמעו את הדבר. גבר לא יוצלח כמוהו לא נוצר אלא לפגעים ומכאובים שגרם לעצמו ולאחרים, ובעקב אשרו אחו תמיד האסון. מחלת יוסף נתגברה מעקת לב, וכדי לפור את מחשבותיו הנוגות יצא לדרך. הוא בקר ערים שונות והתכונן לחיי אחינו במערב אירופה וברוסיה, בהודיעו את רשמיו והשקפותיו עליהם בשורת מכתבים לאחותו ולרופאו הנאמן. ובמכתבו האחרון מודיע יוסף, כי ראה בעיניו את מוראי ה„פוגרומים“, ובעמדו להגן על המוכים פגע בו כדור-מות וימיו ספורים... ככה כפר היתה ועיה בדמיו את כל השגיאות שעשה בימי חייו, המלאים מלמלים, תמורות ותהפובות.

סגנונו עול סמולנסקין, המגלה כבר את אפיו ב„התועה בדרכי החיים“, הוא יעד הרובאן. קל, משורבב, חטוף ומהיר, בלתי מלוטש ומליציי קצת. והוא מתאים לאופן תאורו הרחב, השטחי והמרפרף. סמולנסקין עומד באמצע בין החוזה הרומאנטי מאפו והסופרים הריאליסטים (המתארים את המציאות כמו שהיא) הבאים אחריו. הרומאן

(1) תמורות על דתם.

הראשון שלו, כיתר ספוריו, הם חצי-ריאליים, כלומר — הם קרובים חצי-ריאליים. להמציאות בפרטיהם, בעוד שהקשר הכללי של המקרים הוא בהם בלתי טבעי, רומאנטי. גם הפסיכולוגיה של סמולנסקין אינה נכונה אלא למחצה. הוא מתאר על פי רוב כראוי את הרגשות הבודדים, את מצבי-הרוח הפרטיים, בעוד שהתכונה הכללית של גבוריו אינה טבעית למדי. האנשים הישרים שלו מאמינים יותר מדי להרמאים, ובכלל נראה כל גבור כאלו נברא רק לצורך תפקידו בהרומאן, כי אין אנו רואים את משחק הגונים ברגשותיו ובחיויו. סמולנסקין מנתח אנב רק מחשבות ולא הרגשות, ועל כן נראה כל הפסיכולוגיה שלו כהגיונית. ולעומת זאת הוא מיטיב לתאר את המחזות החיצוניים ותמונות האנשים, אם כי הוא מגזם קצת לפעמים לשם הלצה. לכמה מצויריו מחיינו בדור העבר יש ערך היסטורי, וחשיבותם היתה יותר גדולה עוד לולא היתה להמספר סינדינציה (נטיה) לגנות את מתנגדי ההשכלה.

ביחוד חזק אצל סמולנסקין הכשרון הפזבליציסטי (הנטיה להרצות כשרון פזבליציסטי. את דבריו בדרך מאמר), וכל רומאניו מלאים הגיונות והשקפות מפורטות על חיי האדם, החברה, ההשכלה ותעודת ישראל. ויש שהספור נעשה אצלו מפל להמאמר. החלק הרביעי של "התועה בדרכי החיים" נוסף, למשל, להרומאן כעשר שנים אחרי צאתו לאור, ומכתבי יוסף שהוא מכיל אינם אלא קבוצת מאמרים על עניני ישראל והפוליטיקה באירופה.

יוסף, גבור הרומאן, הוא בעל נפש עשירה ורצון בלתי חזק. תלואותיו הרבות לא המיתו בו את רגש המוסר והכבוד, אם כי הקהו את חושך האיסתטי. הוא איננו עוד איסתנים, אבל עודנו אדם ישר. שאיפתו למצוא לו מנוחה ומעמד בחיים מושכת אותו לכל מיני בצות, והרגש המוסרי שלו מוציא משם. הוא מתחרז יחד את ההשכלה והלאומיות, ונשאר נאמן להיהדות ותקותיה אם כי איננו זהיר במנהגיה. בדבר זה, כמו בכמה ממאורעות חייו, דומה יוסף לסמולנסקין בעצמו.

בעמל רב הצליח סמולנסקין להוציא לאור את שמונה החוברות הראשונות של "השחר"; וכשכלו כל האמצעים שהיו בידו לכלכלת הירחון הלך לפטרבורג ולערים גדולות אחרות ברוסיה לבקש לו תמיכה וחותרים. סמולנסקין לא היה נכנס לבתי העשירים כמחבר עני העומד בפתח בלב קרוע ומורתח, כי אם כאיש העוסק בהוצאת רעיון גדול לפעולות ידים, אשר יפנה אל אנשים אשר הרעיון נוגע אל עצמם ואל בשרם" ⁽¹⁾. ועל כן קבל סמולנסקין בדרך כבוד את העזרה הדרושה לו כדי לגמור הוצאת "השחר" בשנתו הראשונה. בהחבורת האחרונה של אותה השנה מספר סמולנסקין את כל התלואות שנשא כבר בשביל הירחון, בעוד שמכרו מרפים את ידיו לאמר: "עוזב את המלאכה הזאת אשר לא תחיה את בעליה, כי אמנם יש ויש לאל ירך לראות שכר לעמלך אם אך תסיר פנך מהשפה אשר עליה אבד כלת". אולם לסמולנסקין היה יקר רעיון תחית ספרותנו מחייו, ועל כן החליט לבסס כראוי את קיום הירחון, בטרם החלו את שנתו השנייה. ובראותו כי קוראי-עברית המעטים ברוסיה אינם מכירים עוד את ערך מפעלו הגדול, אמר לפנות לטובי האומה שביתר ארצות אירופה. הוא הלך לשוויידיה, נורביגיה, נרמניה, פראנציה וסצות סמולנסקין. ואנגליה, ועורר בכל מקום את משכילי היהודים לתמוך בהספרות העברית שקמה לתחיה ולחתום על "השחר". סמולנסקין הדברן הנלהב והמלא תקוות לאומיות היה בעיני השרידים היחידים וטובי היהודים בהארצות ההן כנביא המבשר

(1) ספרו הנזכר של בריימן, ער 55.

תחית המתים", ובהתענגם על מדברותיו הנשגבות נתנו ידם למפעלו. כברלין התודע סמולנסקין להמלומד הגדול צונץ העוסק בחכמת-ישראל, והוא מספר כי, דבר אין לו כמעט עם אדם, ויתנצל תמיד על אשר ימאן לקבל בביתו עוברים ושבים אשר נפשם נכספה לראות פניו באמרו: היום קצר, לא אדע יום מותי והמלאכה מרובה לפני". ובפאריו בקר סמולנסקין את המיניסטר היהודי כרמיה, ששמח עליו ואמר לו: „בשמחת לבב נכון הייתי להקריב עשר שנים משנות חיי לוא מצאה עוד ידי ללמוד שפת-עבר“.

המסעות הרחוקות הללו לא עברו על סמולנסקין בשלום, כי בקרבת העיר סכנת מות. מאלמי אשר בשוויידיה הדרומית נשברה האניה שנסע בה, ורק בדרך נס נצל ממות. „סמולנסקין היה אוהב לספר כל ימי חייו על דבר מאורע זה והנס שקרה לו, כי לא ירד תהומות, וכיד הדמיון הטובה עליו היה מפליג ומגזם את גודל הסכנה שהיתה נשקפת לו בים. ולפעמים בתקופ אותו יד המליצה היה מספר, כי שעות אחדות רצופות נשא על גלי הים, גם ירד תהומות, ובדרך פלא הציל את חייו“¹). אולם מיום האסון הזה החלה מחלת השחפת להכות שרש בגופו החזק של סמולנסקין, והכינה לו את קצו המקדם. מסעו הגדול של סמולנסקין, שהעשיר אותו בכמה רשמים וידיעות התבל והאנשים, ששמשו כחומר לספוריו הבאים, ורכש כמה נפשות להרעיון הלאומי — עלה לו אפוא במחיר יקר.

בשוב סמולנסקין לווינה בשנת תר"ל הצליח לסדר את „השחר“ כראוי, באופן שתוכרותיו תצאנה במועדן, מדי חדש בחדשו; אולם עדיין לא מצא שכר לעמלו הרב.

בשלש שנות „השחר“ הראשונות — כותב סמולנסקין ב„פנת דבר“ להשנה השלישית — לא לבד שלא ראיתי שכר בעמלי, כי אם נטל עלי לעבוד עבודת עכר למען מצוא שכר להחיות נפשי ונפש „השחר“, אשר ההוצאות עליו רבו על ההכנסות, וכאם רחמניה אשר לא תסוג אחור מפני כל עמל ועבודה למען פרי בטנה כן טפחתי ורביתי אותו, גדלתי והחיותו, שנה מעיני גולתי ומנוחה לא ראיתי שנים רבות רק למען הקיסו והחיותו... אני הייתי הכותב והסופר, המניה ורואה-החשבונות והשולח אותו במועדו וכותב המכתבים וקורא את המאמרים... ורק כלילה, כלילה (על הרוב מן השעה העשירית עד השעה הראשונה. או גם השניה אחרי חצות הלילה) כתבתי את אשר היה עלי לכתוב למען „השחר“. ובעת ההיא כתבתי גם את הספר הזה (התועה בדרכי החיים), ולפעמים סבב עלי ראשי כנגלגל עד כי כמעט לא ראיתי את הניר בכתבי; ובכל עת ששתי אלי גיל כאשר מצאה ידי לנסור את העלה ולתתו לדפוס גם סבלי קרוא לדעת אם לא תפצאנה בו שניאות“.

ומכאן סמני החפזון והבהילות, הבולטים כל כך ב„התועה בדרכי החיים“.

בשנה השלישית לקיומו הוטב מצב „השחר“, כי יהודה ליב, אחי העורך, סבב ברוסיה והרבה את חותמו, וגם הקהל החל להכיר כי הוא העתון העברי היותר חפשי והיותר „שמחת חנף“. שבו יפרסמו בחירי סופרינו את יצירותיהם. ובשנה ההיא הדפים לסמולנסקין ב„השחר“ את הרומאן שלו „שמחת חנף“, שיכול להחשב לבכורי עמו, כי כתב אותו בעודנו באודיסה.

הספור הזה, שריח בוסר נודף עוד ממנו, מתאר לנו שני רעים, דוד תוכן הרוסאן. ושמעון, שנתאהבו בשפרה, בתו היחידה והיפה של שמואל שקלי. דוד הוא „איש צעיר לימים, כבן שלש ועשרים שנה, טוב תואר, לחייו מלאות חן עלומים,

(1) שם צד 58.

שערות ראשו ושפמו השחורות משחור עשויות בטוב טעם, בגדיו הקצרים נקיים מכל הלאה ושרשרת-זהב על צוארו". אביו היה רב בעיר שבורה, ובהיותו כבן י"ז שנה לוקח לחתן בבית אחד מעשירי עירו, ובלה זמן מה בעושר ועונג עם אשתו הצעירה: ובעת ההיא מרדו הפולנים בהממשלה ומשכו אתריהם רבים מצעירי היהודים. ויתחבר אליהם גם דוד הקל בדעתו ושואף לכבוד, "כי נכספה נפשו להראות כגבור הודו במלחמה ולהיות לשר-אלף". וכשנברה יד הממשלה ברת דוד מן העיר ויעזוב את אשתו הצעירה וההרהר ללדת כענונה. הוא בא להעיר הגדולה אשדות, ושמעון המורה הצעיר והישר חמל עליו ויאספהו אל מעונו, גם מצא לו תלמידים עשירים. אולם שני הצעירים הללו נכדלו זה מזה בתכונתם. שמעון היה איש מתון, מחשב דרכו, אוהב לבלות את עתו הפנויה בקריאת ספרים, וחבריו קראו לו "דוב" בשביל בדידותו התמידית ורצינותו¹; ודוד היה מהיר וקל-דעת, שהתרועע עם צעירים ריקים ופוחזים המבלים את עתם בבתי יין והוללות. אין להתפלא איפוא, כי דוד מהר לשכוח את אשתו ולקחת ביפיו ובחריצות שכלו את לב שפרה היפה והתמימה. אולם יש שזכר אשתו יעלה על לבו בשכבו בלילה על משכבו ויציק לו במראות אימה.

פני אשתו התיצבו נוכח פניו כמלאך אכזרי מזכיר עון. רגע נראתה לעיניו יושבת שוטמה ויורדת בבכי, ועד ארגיעה נחפכה לגועת בציריה על משכר, וכמעט רגע הפיצו פניה אימה ועיניה שלחו זיקי אש זעם ויהדרו כחצים שנונים ללבו; ועוד אחת מעט והיא מרחפת ממעל לו ברוח, ופניה יפיקו נוגה כפני מלאך טהור, והוא פלאים ירד והתפתה יפתח פיו תחת רגליו.

ובקומו בבקר ישכת דוד את מראות הלילה וישוב להוללותו ולאהבתו. יום אחד נלה את לבו לרעו שמעון, שעמד נדהם כהלום-רעם לשמועה זו, כי גם הוא אהב זה כבר את שפרה אהבה עזה, אלא שנמנע מהביע לה את רגשותיו. והוא עורר למוסר את און דוד על בקשו לו רעיה במרם מצא מקור נאמן לפרנסת ביתו:

זכור ואל תשכח, כי האהבה לא תהיה לאהובתך למחפה בקרה ולא לעדי בקיץ. יעברו ימי השכרון, ימי התרדסה, וחפץ החיים ישוב למצא מסלות בלכה, וידיך לא תעשינה תושיה; או אז תהפוך האהבה עורף ותנוס מפני המחסור האכזרי... האהבה תלך הלך ונבל, ופרי האהבה יציצו כעשב הארץ. בניס ינלדו יקיסו וישאלו אוכל לנפשם - ואין... וגם רעיתך האהובה, אשר אמרת בצלה תראה אור החיים, תהיה עליך לסשא".

רגע אחד עלתה גם מחשבה על לב שמעון: "חייך קודמים לחיי חברך; אלך ואזהיר את שמואל לבל יתן אמון בדברי קל הדעת, אשר בצלו תשבע בתו כעם ומכאובים". אולם מיד השיב אל לבו, כי איש ישר לא יכה את רעהו בלשון כדי להוציא מזה תועלת. וכאשר שאלהו שמואל על דוד, הרבה לגזם בשבחיו למען השתיק את חפצו לדבר בו סרה. "הוא איש דעת וישר דרך - השיב שמעון - וימצא חית ידו בכבוד, ואין מוב ממנו". אוריה, חותן שמואל, הרגיש אמנם בחוש של זקן מנוסה, כי דוד הוא רועה-רוח, ומאן לתת לו את נכדתו לאשה; אבל סוף סוף הכריעה דעת בתו הכרוכה אתרי הצעיר, כי ידע דוד לשית בחלקות לאהובתו ולאמה. דוד ארש לו את שפרה, ועיני שמעון, האהוב הנאמן ומת-הלב, רואות וכלות; כי מלבד שנלקחה ממנו אהובת-נפשו על ידי מתחרה בלתי הגון, היה לבו חרד גם על נורלה בעתיד. יגונו גדל מאד, ובהתבחדו לברו בתדרו שפך באוני עצמו את מרי שיתו כדי להקל מעל לבו. הוא קלל את יומו ומולו הרע, וגם האשים את עצמו ואת הנהגתו עם אהובתו.

האטנם המקרה דָּבָהּ או אולתו סלפה דרכו? הן שפרה אהבה אותו כאחות את אחיה, ורק יען כי לא השמיע אהבתו באזניה חשבה כי מרום ונשא הוא. ולא איש כסוהו יאהב עלמה כסוהו. ואם על פיה נשפוט משפטו נאמר לו: תבן לבחטה, הצץ לעצל, ומכשול-לב לאיש אשר לא ידע דרכי החיים".

ו"בתר עניא אולא עניותא"¹). להגדיל שבר שמעון קרה לו בימים ההם גם מקרה מעציב-מנוחך. הוא היה גר בבית חולדה האלמנה, המבקשת חתנים לשתי בנותיה בין כל הצעירים הבאים אל ביתה. וכשמוע בתה הבכירה, שעל פי מקרה היה גם שמה שפרה, כי שמעון מרבה לשפוך את לבו בחדרו ולהזכיר את שמה ברגשי אהבה — התפרצה אל החדר ונפלה על צואריו כנכונה לנשק לו. זו היתה עלמה

שפלת-קומה ובריאת-בשר, לחייה מלאות ואדומות כשני תפוחים גדולים, ובשפל פניה עוד תפוח שלישי אשר כסה כמעט את צוארה. מראה הנערה לא רע היה, ולולא עבי נבה ושפלות קומתה, ולולא התנהגו רגליה בכבדות כמו מנתרת היא על הארץ, כי אז היתה נערה יפה. מלבושיה וידיה היו טהורים במאד, ועיניה הפיצו בכל עת שמחה; קול שחוק לא חדל מנרונה, כמו לא ידעה עוד דאגה ויגון מעודה...

ברגע הראשון נבוך שמעון עד מאד, וישתאה וישתומם כי לא האמין למראה עיניו... הוא החריש עד אשר פתחה היא את פיה ותקרא בעליצות נפש: "תאות לבך באה לך פתאם, סחמד לבי, ועל כן העתיקה מפיך מלים". — אבל... — דברה לשון שמעון בכבדות. — מה אב ל? — שאלה הנערה... התדמה כי כן לא יעשה, כי לא לנערה לבקש אהבה? אבל מה לנו ולדרכי יתר בני-האדם? אני אשמע בקול לבי, והוא אמר לי: לא עת לחשות...

כשהוכיח לה שמעון משוגתה החלה לבכות, ורחמי הצעיר נכמרו עליה ובקש עצה איך להצילה ממבוכתה. אולם פתאם החלה העלמה לחרפהו בשם "בוגד!" — ואז שבה אליו המנוחה, כי ראה שאך תואנה היא מבקשת ללכדו בחרמה. ובתוך כך חשה גם האלמנה לעזרת בתה ותמטיר על ראש האמלל מכול של גדופים וקללות; ושתי הנשים מרות-הנפש לא הרפו ממנו עד אשר הגיד להן בערמה כי בעל אשה הוא...

והעגונה, אשת דוד, באה לבקש את אישה בא שדות, ותתודע במקרה לשפרה, וחדד לא ידע מזה. וכשהגיע יום חתונתם של הגאהבים הזמינה הכלה את העגונה לבוא עם ילדה ולהמנות בין רעותיה למען גרש זמן מה את עצבונה. בבית ששון ושמחה, ורק על פני הכלה, היושבת עדיה בקשוטה, תשכון עצבת; כי חלום רע ראתה כלילה העבר, ולבה נבא לה דבר מר.

עלמות רבות היו בחדר, ותשחקנה ותדברנה יחד בקול המולה. ואישה לרעותה ספרה את הגיוני לבה ותקוותיה בקול לחש. אשר על נקלה נשמע בחדר השלישי ככל שיח סוד נשים. ושפרה גם היא מדברת את העגונה. אך בקול דממה אשר לא נשמע אל כל העושרות אותה... — מתי יבואו הנה החתן והקרואים? — שאלה העגונה — נפשי נכספה לראות את בחירך, אשר בלי כל ספק נבר נעלה וחכם. נחמד אף נעים הוא.

— רב תודות לך, בלי ספק יבואו בעוד חצי או רבע שעה — ענתה הכלה.

— ואז יאירו פניך...

כעבור זמן מה נפלה בחדר הברה: "הנה הם באים!" התתן "הדומה למלך" בא הביתה עם כל המחותרנים — ומה גדלה השתוממותם כשנפלה העגונה בזרועות דוד, ובקראה "אישי! אלוף-נעורי!" התעלפה מרוב התרגשות. החתן והכלה היו כנדהמים, והמחותרנים נפזרו לכל רוח...

(1) הצרה רודפת את האטלל

שפרה ארשה או לשמעון, אודהבה הנאמן וישר-הלב; אולם גם הפעם שבתה שמחת הנאהבים לזמן מה, כי חולדה האלמנה גלתה לבית שמואל המחותן, ששמעון בעל אשה הוא. והנכוח ברותחים מפחד גם מפני הפושרים". הורי שפרה, שנכשלו כבר פעם אחת בחתן שאינו הגון, האמינו מיד להרבה וחיבו את שמעון שלא בפניו. ובבואו כדרכו לבית כלתו עמדה לפניו אמה, כמלאך-בלהות, פניה מפיקים עברה ועיניה מזרות וזעה ותקרא בקול: צא מזה, בליעל! גם אתה אמרת ללכוד את בתי בפח, אך נוקשת במזמתך; ברת לך, פן אסגירך בידי השופטים! כרעם מחצו הדברים את לב שמעון החף מפשע, כי לא ידע מאין באה עליו הצרה הזאת, וכשני ימים בלה במצוקת-נפש נודאה. אולם לאחרונה הצליח לגלות את מקור הדבה ולהוכיח כי שקר היא. הורי שפרה בקשו או סליחה מהחתן הנעלב על לא דבר, ושמחת הנאהבים היתה כפולה אחרי שהעיבה עננה כמעט קט את שמי אשרם. ועליצותם היתה גדולה עוד יותר לולא הטיל מאורע חדש נטף לענה בכוס ששונם. מדוד בא מכתב המודיע, כי החליט האוהב האמלל להפיל את עצמו לגלי הים אחרי שחיוו אינם תיים בהנתקן מזרועות אהובתו, הנעלה וטהורה ממנו.

הנני סת!... - כותב דוד לאהובתו-שאי נא שמי על שפתיך ולא ברוגז... כל שומעי רעתי ישישו ולמשל אהיה לכל חשונים, כלם יאמרו: ראו כי שמת חנף עדי רגע... אך לא חנף, כי אמלל הייתי".
שמעין לא נר הרבה לרעו... אך שפרה הקריבה אנלי דמע לזכרון אוהבה האמלל.

הרומאן עמוס בספורים ומאורעות יתרים, וגם בוכחים ארוכים על יצירות שיקספיר, גיתה וליסינג, שאינם שייכים להענין. בכמה מקומות מרגש בו טעם ילדות ובוסר, וקשר-המקרים הוא לא תמיד טבעי. שפרה מתודעה, למשל, להענונה באורח פלא. ודוד אינו יודע מזה עד רגע החופה כדי להגביר הרושם. כן אין המאורע בבת חולדה טבעי למדי, כי אין דרך אשה בכך. גם הנהגתו של דוד אינה מתאימה לגמרי לתכונתו, כי איש פוחז וקל-הדעת כמוהו לא יאבד את עצמו לדעת בשביל אהבה מהורה. יותר שלמה היא תכונת שמעון. זהו יתום עני ועווב מבני-הישיבה המעולים המחנכים את עצמם. מוסרו הוא קים וקבוע ועומד בנסיון.

באותה השנה, תרל"ב, הדפיס סמולנסקין ב"השחר" גם את מאמרו הגדול "עם עולם". שבו הוא מעורר את העם לעשות בחייו ובדתו תקונים תקונים בהירות. פני מיים ותיצונים. אולם סמולנסקין, שראה כבר בעיניו את התוצאות הרעות של תקוני היהדות בגרמניה — היה נזהר ביותר בעצותיו.

"אחרי אשר הדת בישראל-כותב הוא- היא האנוחה האחת אשר תאנד ותאחד לב בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, לכן עלינו לחשוב אותה לא רק כדת ואמונה, כי אם כארץ וממלכה ושפה וכל יתר המוסרות אשר יקרבו לבות יתר העמים לעשות אותם לעם אחד. ועל כן בחפצנו לתקן בה תקונים חלילה לנו מנגוע באחד ממוסדותיה. פן ערער יתערער כל הבנין ולא תשאר כל אחרית ושם להעם הזה".

סמולנסקין מרגיש ויודע כי הדת קשורה במסורה ובתרבות של העם, ועל כן מן הנמנע לחדש בה חרשות ולתקן תקונים בלתי אם כל ישראל או רובם יהיו בעצה אחת; אולם אינו מבין כי מנהגי העם אינם משתנים על פי צו של מתקן אלא מאליהם, תחת השפעת התנאים החיצונים.

ציונות סוקרמה. באותו המאמר הביע סמולנסקין ראשונה בלשון ברורה גם את השאיפה לחדש את ממלכת ישראל, ברמזו על חליפות הפוליטיקה העושות את הדבר לאפשר:

„לא נוכל לאמר לעם נדכה: עזוב תקותך לשוב ולהיות לעם וממלכה בארץ. יען כי אזלת ירך ממצא הפצץ. ולוא גם אמת היו דברי האומרים. כי מן הנמנע הוא כי עוד יושע ישראל וכי ישוב לארצו וממלכתו כמקדם-אף כי אין מן הנמנע בתבל-ישנם דברים אשר היום המה מן הנמנע, ואחרי שנים אחדות יצאו כבר לפעולות אדם. לו נבא איש לפני מאה שנים כי העם הקטן היונים, שארית השלטה מעט יון מקדם, אשר גם המה מפורדים ומפורדים בתבל-כי העם הקטן הזה ישוב ויכונן ממלכה; או כי עם סרביה. עם בזוי ורועה חזירים, יתרומם וייער ממלכה; או כי יושבי הרי-חשך (מונטיניגרה), עם שובב ופרוע, יצלחו למלוכה... כי אז כל השומע צחק לו“

גם אנו יכולים איפוא לקוות לגאולה פוליטית, כי „ישראל לא חדל להיות לעם, וגם לא חדל לעולם“.

בשנת תרל"ג מתה אמו של סמולנסקין בשנת השבעים לימי חייה, והמספר הזכיר בדאבון-לב, את ימי עניה ומרודיה ואת כל אשר גשאה וסבלה בחייה ואת יתבה אשר השליכה עליו, כי עתה כאשר רוח לו ויהרוך תחתיו את המכשולים שהיו פזורים על דרכו — בא קצה" (1). ובשנה ההיא חלה סמולנסקין במעיו מרוב עבודה וחיים קשים, ומחלתו ארכה כתשעה חודשים; אולם המספר הוריו התגבר על מכאוביו וגם בשכבו כמסתו לא הניח עמו מידו. הרופאים שלחו את החולה למעיני הרפואה שבז'ורניר ברונן, והמים רפאוהו. ובקיץ תרל"ג

אהבה בלתי מוצלחת.

„עברה על סמולנסקין מחלה עוד יותר עזה-מחלת האהבה. עלמה אחת מעיר ק. ברוסיה באה לאביה ולביתו בווינה; והעלמה הזאת היתה יפהפיה, טובת חן, משכלת ופקחית ובת למשפחה מיוחסת. מלבד השכלתה הכללית ידעה היטב גם שפת-עבר, ותהי ממכבדי כשרונו של סמולנסקין וכל ספוריו וספריו משכו את לבו, ותאהב את המספר עוד בטרם ראתהו. ובבואה לווינה התודע אליה סמולנסקין, כי הוא היה מבאי בית אביה... סמולנסקין הרבה לדבר ולשוחח עם העלמה הזאת, ויגלה לשניה את כל ברק שכלו המזהיר ואת כל עוז רגשותיו הפוערים תמיד בחבו; והיא הקשיבה והאזינה לכל הגה היוצא מפיו. ויהי בעיניה כ„אדם העליון“. וגם היא בנועם מדברותיה, ענת לבה, צלילות שכלה, עומק רגשותיה וקסם יפיה והודה היתה בעיניו כ„בת מרום“, ויאהבה אהבא-עזה. ככל אשר יוכל לאהוב בעל דמיון לזה כמותו... וילכו בכל יום, במשך חודשים אחדים, לשוח בגנים ולבתי-החזוין וישבעו זה לזו אהבת-עולם; וסמולנסקין הש בנפשו, כי בשרונותיו כמו העלו אבר כנשרים, ויבנה מגדלים ברוח ויחלום חלומות נעימים, ולאשרו לא היה קין-אולם כשנוכחו ההורים, כי סמולנסקין עני הוא אף כי ילבש מחלצות. וכי „השחר“ לא מכרה זהב הוא ולא טוב „העפק“ אשר יעשו לבתם בעלת הנדוניה-החלו להראות פנים נועמים להמספר העשיר בדמיונות וחזיונות והעני בכסף, ויחביאו את בתם מפניו בהתנצלות שונות. סמולנסקין חדל ללכת אל הבית הזה, ויכתוב מכתבים לאהובת-לבו כי תתראה פנים אתו... אך כל מענה לא בא, כי הורי העלמה התיצבו כצר בין הנפשות האוהבות זו את זו, ויעלימו מבתם את מכתבי אוהבה... ובראות ההורים, כי בתם שונה באהבתה לבעל המעשיות“ ובכה תבכה ביום ובלילה על אוהבה אשר עזבה ויבגוד בה, כי כן אמרו לה-היבילה לברלין ושם

(1) ספרו הנזכר של ברייטן, צד 61.

השיאיה נגד רצונה לסוחר אחד... סמולנסקין לא יכול מלט משה יגנו וקנאת חמת נבר. כמעט השתגע מרוב כעם ויאוש. מצעי אהבתו היו עמוקים. ופצעי נאותו עסקי מהם... אולם עבודתו הרבה, שכלו הבריא ודברי אהיו רפאוהו במשך איזו חדשים.

„קבורת חמור“.

ב„השחר“ שנה רביעית הדפים סמולנסקין את הרומאן שלו „קבורת חמור“, שאופן תאורו המשוכלל בערך מעיר כי כבר מצא לו אז המספר איזו מנוחה והיה בידו לכתוב מתוך רוחה ומתינות.

גבור הספור, יעקב חיים, הוא בן העירה לכיש והצטין מילדותו תוכן הרומאן. בכשרונותיו הטובים ובהשתובבותו. אביו היה איש „מזור“, שאינו מאמין בהבלים וברוחות, ובקבלו משרת קברן חשב את המתים כדבר שאין בו כל רוח והיה מתנהג עמם כאדם העושה בתוך שלו. „והיה כי נלאה במלאכתו הניח ראשו על גוית מת ושנתו ערבה לו“; וגם בנו הנער למד לעשות כמוהו. פעם אחת

הרהיב הנער עוז בנפשו לבוא בלילה לבית-הקברות, אשר הוא נוכח בית-התפלה, ולתת קול איום ונירא להרגיז לב כל משכימי קום לבית-התפלה; וכאשר נודע הדבר. כי התפאר בו. קצפו בני העיר קצף גדול, ובלי ספק נשא עונו לולא קם אביו וישמיע כי אם יעשו דבר רע לבנו אז לא יוסיף לקבור סתים.

אולם במות אבי יעקב חיים, והוא אז נער כבן עשר שנים, החלו בני העירה לרדפו ולהציק לו, וימצא לו מפלט בהשיבה.

וגם שם לא ארכו ימי שבתו, כי עשה דבר בליעל להמשניה בחרות אפו בו על כי הכהן ביום. ויתנפל עליו בלילה והוא מתעטף ביריעה לבנה וישים סחנק לצוארו ויריע באזניו: „השנה אתה סת!“ ומהסחד הזה נפל המשניה למשכב וחליו נבר עליו עד כי כמעט באה תקות בני הישיבה להמלט מידו עד עולם; אך יעקב חיים התהלל במעשהו זה, ולולא סהר לברות סן העיר מי יודע אם לא עשתה בו אשת המשניה כלה.

השובב בא ללמוד או בישיבת כ שו לה, וראש הישיבה כבדו בשביל כשרונותיו המצוינים ונבא כי יהיה ל„גדול“ בישראל, או ימיר את דתו ויהיה לכהן-גדול אצל הנוצרים. אולם „חבריו בני-הישיבה לא אהבוהו יען כי לעג להם תמיד ויפיל עליהם בלחות בלילה, וגם קנאו בו על חכמתו; ועל כן ששו אלי גיל במצאם תואנה לנבל שמו ולהציק לו מאד“. בעת ההיא יצאה הפקודה להורות את הלשון הרוסית לתלמידי הישיבה, ויעקב חיים, שהצטין לטובה גם בלמוד השפה הזאת, היה בעיני חבריו לאפיקורוס וכנהו בשם „הכומר הגדול“. הוא נלאה אז לשאת את נאצותיהם, ויעזוב את הישיבה וישב ללמוד בבית-התפלה ל„חברא קדישא“; אולם כעבור איזו חדשים לשבתו שם, הביאה עליו נפיתו לתעלולים צרה חדשה.

בני „תברת לוויה“¹ נוהגים לערוך להם בכל שנה בליל העשרים לחודש כסלו סעודה גדולה.

(1) מלוי הסת.

כל היום יצימו כל חבריה, בבקר השכם יתקבצו אל בית-התפלה ויתפללו וירבו סליחות, ובערב יעשו כרה גדולה, וכל טוב העיר לא יאצלו מהם. המה יאכלו וישתו כדת, כי דת היא להחברה לבל יסנעו מהנאספים אל הארוחה כל אשר ישאל פיהם; ואף אם חפש פעמים יבקש איש דגים ובשר ולביבות ויין-דגן ושכר—ינתן לו חפצו כאשר ישאל ויאכל למלא בטנו, אך אל כליו לא יתן. ואם נם ימצאו בהם אנשים אשר יסירו הדת וישימו נחש בשר ודגים באמתחות בגדיהם, בכל זאת לא תסנע מהם שאלתם, רק אם יתפשו בקף וגואל אין להם בין ראשי החברה או ענוש יענשו. ואל הסעודה הזאת יחבו בכליון עינים כל בני החברה שנה ותיסה, ובה ימצאו נוחם בצאתם לשאת את המת על כתפיהם ביום סער וסופה, ביום סטר והקרח הנורא, או ביום אשר יכס שרב ושמש. ובשחוח עליהם נפשם מנטל העבודה, וגם יין-הדגן והממתקים, אשר יביאו אל פיהם תמיד אחרי כלות הקבורה. לא ישיבו את רוחם—או יזכרו את הסעודה וינחמו.

ובטרם שיבואו כל הקרואים אל בית הסעודה, יתאספו ראשי החברה ונאמניה ושמשיה אל עזרת-הנשים שבבית-תפלתם, כדי „לבחון את המטעמים אם נעשו כדת”.

„מנורות רבות האירו בעזרת-הנשים, שלחן ארוך מקצה העזרה עד קצה לארכה היה ערוך בכל מעדנים, ויין-דגן ושכר עליו לרוב, קערות וכוסות ריקות ועצמות בהמה ועף מפורות לכל רוח. המכסה אשר עליו היה מנואל במרק ושכר, ופני כל היושבים סביבו העידו כי בטנם לא תהם, אף כי צמו כל היום ההוא; ובכל זאת פני כלם מסיקים עברה וזעם נורא מאד”.

שערוריה נעשתה בפעם ההיא: התופינים, הנחשבים למבחר המעדנים, נגנבו מתוך המרחשת. התיט העורך את הסעודה ושלוחו, הנושא את המטעמים, הובאו לפני ראשי החברה, היושבים כשופטים החוקרים ודורשים ברצינות כדי לגלות את הגנב. „כאשר יתפש בכף ימרט לחי” — אמר האחד. „ימרט לחי ולא עוד?—קרא השני—הנך שופט נאמן! אני אשבר כל עצמותיו”. „העל זאת לא ישולח לעבוד בצבא?”—קרא השלישי. „וככה החליטו השופטים, כי „פושע עריץ כזה, אשר יתן כבוד החברה הקדושה לכלימה”, ימטר לעבודת-הצבא. כן נכתב בפנקס הקהלה, כי „ממעם ראשי החברה ומנהיגיה יקבר הפושע בקבורת-חור”⁽¹⁾.

ויעקב חיים השוכב שחמד לו לצון וישלח ידו בהתופינים, נשא אותם לבית-המדרש והאביל מהמעדנים גם את זבולון המלמד התמים, המסתתר שם מפני אשתו ה„ארוחה”. וכדי להביא מהומה על גבאי החברה המבקשים את הגנב, הודיע לנשי רבי גבריאל ה„נאמן” ורבי גיצל-שמריה, ראש-הקהל, שנפלה תגרה בין בעליהן והם בכל רע, ותמהרנה הנשים לבוא לעזרת בעליהן אל האספה הסוערת, ותתנפלנה בחמה שפוכה, האחת על רבי גיצל-שמריה, והשנית—על גבריאל ה„נאמן”, ותהי מהומת מות בבית”. ובתוך כך עלה יעקב חיים אל העליה הבודדה שעל גבי עזרת-הנשים, הידועה כמקום משכן שדים ורוחות,

ויבט בעד החלון רנע קטן על האספה והמלחמה האיומה אשר פרצה בקרבה. האחד אוחז בזקן רעהו והשני ישוך בשניו והשלישי יבעט ברגליו, והנשים תלחמנה אף הנה בחזקה ותקראנה בקול גדול מאד. ולבו מלא נחת מסראה עיניו; ואחרי כן פתח את החלון וישלח בו כר קרוע, וכרנע היתה חשכת קבר בעזרה. כל הנרות כבו מפני הרוח, אשר נשב בחזקת סבעד חלון העליה, והנוצות כסו על פני כל הנאספים ותעלינה בפיהם ובאפסם. ולהגדיל המבוכה נתן „המלאך” קולו מסרוסים כקול כל חיה וכלב ותהיל. ויצא לב כל הלחמים.

(1) סחוק לגר שדה-הקברות.

וקול אדיר וחזק, קול מסרק קירות בית-התפלה, קול קורא: "שדים, מויקים, סלאכי-חבלה!", קול קורא מקרב לב: "שמע ישראל!" - עלה עד העליה, וה"סלאך" שמע וישחק בכל לב, ויעלם.
 אולם אחריה שמחת יעקב חיים היתה תונה. אחרי שטעם זבולון המלמד מן הלבבות היה לבו נוקפו על אשר השתתף במעשה הפשע, והוא מהר להשיח את דאגתו לאשתו, אשר חשה להודיע את הדבר לנבאי החברה. היא באה אל האספה ותקרא בספקה כפים: "סוֹבְבֹתַי! הלבבות ננב הננב, וכל המהימה עשה הוא, הוא ולא אחר... אל תשימו הטאת על אישי כי הוא פתו וסכל ולא ידע עד סה, כה אזכה להיות בנן-עדן כאשר הוא לא ידע עד סה".

וכשנודע הדבר, כי ה"שקין", הלכיש, הוא הננב, נשלחו שני שמשים לתפשו, בעוד שנמכר בפומבי לעבודת הצבא.

- "חמשים שקל אתן להחברה-קרא זמרי המוכם-ואספרוהו לצבא בעד בני". ואני אתן סאה-קרא בוקי הסנדלר-ויחי כופר בני". וגם אני אתן סאה-ענה זמרי-לא אחוס על הכסף, כי לחברה הקרושה יהיה". אך אני אמרתי בתחלה סאה-ענה בוקי. ואני אמרתי בתחלה כי אחסין לתת כסף מחירו". הפילו גורל! - קרא אחד הנאספים.

ובעוד שהמריבים מפילים גורל על יעקב חיים, התגנב הנער אל בית-התפלה ויקח את צקלונו וימלט על נפשו. הוא בא אל הישיבה הגדולה בעיר נזבל, ונמנה בין תלמידיה המצוינים. וכעבור איזו שנים לקחו רבי ניצל-שמריה, ראש-הקהל בכשולה, לתת לנבדתו אסתר, כי כבר נשכחה מלבו נגבת-הלבבות ולא הכיר עוד את הלכיש הננב. אסתר הכניסה ליעקב חיים ארבע מאות שקל כסף נדוניה, וגם הצטינה ביפיה: עיניה זכות ומפיקות אור שלוח ועלומים, לחייה עגולות ואדומות כשושנים במרם הכן שרב ושמש, ושפתיה עמרו על שני חרוזי פנינים. היתום העוזב והגע-וגד משיבה לישיבה הובא עתה לבית איש עשיר, וכבר חזה בדמיונו את שנות המנוחה והאהבה שיבלה בבית זה, בהיותו סמוך על שלחן ניצל-שמריה; אבל השמן השיאו לגלות את הסוד הצפון בלבבו. הוא נוקש בשפתיו

וביום הראשון אחרי החתונה ספר לאשתו אשר אהב את כל הגדולות אשר עשה לפנים לאבי-אמה, אם למען מצוא חן בעיניה על חכמתו הרבה, או למען, תבקש סאת אבי-אמה, כי יסחה פשעיו מספר-הזכרונות, או למען הראותה כי הזוג הזה סאת האלהים יצא. ואשתו ספרה זאת להזקנה, אם-אמה, והזקנה ספרה זאת להזקן; והזקן נפעם בשמעו והסתו בערה בו עד להשחית, ויבקש להזריר בין בת-בתו ובין המושע אשר נכתב לקבורת חפור.
 ורבי ניצל-שמריה הוא כבן שבעים, בריא-בשר ופניו כמו בחלבם, עורקים אדומים כתולע יכסו כמעשה ארג אותם ואת חוטמו העב, זקנו גדול ומסובך, עיניו ירקרקות - זהו ממיל אימה על כל סביביו. הוא זוקנתו מהרו להביא את הזוג לפני ר' יחזקאל הדין היושב בבית-המדרש, ובקשו ממנו לסדר את הנט. אולם יעקב חיים טען, כי הוא אהב את אשתו ואינו חפץ כלל לשלחה מעל פניו.

השמעתם את דברי בן-הזמה? - קראה הזקנה בקול קורע לב בפנותה אל העומדים - הוא יאמר כי יאהב את אשתו ביום הראשון אחר החתונה! אתמול היתה החתונה, והיום יאמר לעין כל כי יאהבנה! הנשמע כזאת בכל ערי ישראל, כי יאהב איש אשתו ביום הראשון אחר החתונה? אוי לי ואוי לנפשי כי כאלה תשמענה אזני! ניצל אישי לא אהבני ולא דבר עמי כחמש שנים אחר החתונה, וכבר היו לו שנים או שלשה בנינים; והפריץ הזה יאמר קבל עם בבית-התפלה בעזות-מצח כי יאהב את אשתו ביום הראשון אחרי החתונה. הנה! על חטאתינו! קץ התבל בא!

גם אסתר הורידה את עיניה היפות כששאל הדין את פיה, אם הפצה היא להתגרש, כי אהבה את אישה היפה והנבון; אולם הזקן נתן עליה בקולו ויאים עליה עד שנאותה. זעל יעקב חיים נטל אתת משתי אלה: לקחת מאתים שקל ולגרש מיד את אשתו, או להקבר בקבורת חמור.

— לא תקברני — ענה החתן — כי היום אעזוב את העיר ולא תראה פני עד עולם, והיא תהיה עגונה כל ימיה, או אז תתרפם לפני כי אשובי. — הווי רשע עריץ! — קרא רבי גיצל בחמה שפוכה ויד כף אל כף — הנשמע כזאת בישראל?... הנבל הזה יאמר לעזוב את אשתו עגונה... — הלא אתה תאמר לעגן אותה ולא אני... כשטן קטת להטיל שנאה בין איש לאשתו, ועליך תנוה האשמה. — דבר דבר! — קרא ר' גיצל בשארית חמות — התתן את הנש כרנע אם אין? — כאשר תתן את הכסף אז אתן את הנש — ענה החתן באומץ-לב. — כאשר תראה את אונך כן תראה את הכסף. — וכאשר תראה אתה את גבחתך כן תראה פני, ובתך תהיה עגונה כל ימי חייה... — ואני אדע מה לעשות — אמר רבי גיצל — שימו על הבליעל פשטור ואני אשוב כרנע... אך יצא מהבית ויעקב חיים ננש אל אשתו ויאמר: חיי בשלום! ותקי לי כי עוד נתראה פנים בשמחה — ויסחר לצאת אף הוא.

ובשוב רבי גיצל ושני שוטרים עמו, כדי למסור את החתן לעבודת-הצבא, היה כמעט משוגע ממראה עיניו בראותו כי הצפור נמלטה מפח. יעקב חיים ברח אל כל אשר נשארו עיניו, ובהיותו בדרך במלון התודע לשר אחד, כי ידע לדבר רוסית, והשר לקחהו עמו כבן-לויה במסעותיו הרחוקים, שארכו כעשרה חדשים. ובשובם מדרכם דבר השר על לבו כי יתנצר ויעלהו למעלה רמה, אך יעקב חיים מאן לשמוע בקולו. כן הציע לו השר, שהיה אחרי כן לשר-הפלך במאפליה, להשיב לו את אשתו בכת השלטון, וגם את מזבתו זו לא קבל יעקב חיים, כי בחר לשוב לבית אשתו בערמה, כדי להציל את נחלתה מיד אביה הזקן. שר-הפלך נתן לו איפוא מרכבה רתומה לשני סוסים ושני מלוים בדרך, וישלחהו לכשולה; וכבוא הלילה התחפש יעקב חיים בתכריכי מת ובזקן לבן וארוך, ויארוב לגיצל-שמריה. ובראותו את הזקן הולך כדרכו לבית-המדרש ונר-דונג בידו להאיר לפניו, חסם את דרכו וקרא באזניו בקול העולה כמו ממעמקי שאול: חטאת גדולה חטאת בהפרידך בין איש לאשתו, אשר שניהם יתומים, ואני אבי יעקב חיים באתי אליך להזהירך כי תמהר להשיבו אל אשתו, בעיר נמלה תמצאנו, ואם לאו — השנה אתה מת! פלצות אחזה את רבי גיצל-שמריה ויתעלף מפחד פתאם גם חלה ונפל למשכב; וכאשר הוקלה מחלתו הורה על עונו, וצוה למחוק מן הפנקס את חרפת יעקב חיים ולהשיב את הנדה.

בכבוד גדול שב יעקב חיים אל העיר, אשר ברח מטנה בחרפה וראנה זה פעמים. כאיש קדוש נעריץ ויתנו לו מקום בראש בבית-התפלה, מבהר העליות היה חלקו, רבי גיצל כתב ציואה ויתנהו לראש ביתו ולאדון לכספו, ואסתר הרנינה לבו במאור פניה. ובהודע בעיר כי ידיו רב לו בשפת הארץ מהרו ויתנו על שכמו משרת פוסר-הקהל, אשר תעשיר את בעליה ותעשהו למושל בעיר ולנורא על כל סביביו.

ו"תקיף" ערום היה בעיר ושמו זכדיה, ובהתאלמנו מאשתו נתן את עיניו באסתר, העגונה היפה, דבר דברי-בלע באזניה וילך לבקש את אישה כדי להוציא מידו גט, ולא מצאהו. אולם בשוב יעקב חיים בכבוד העירה שנה זכדיה את מעמו, ובהתניפו לו התקרב אליו יותר ויותר ויהי לידידו ואיש-סודו, למען הפילו בפת שטמן לרגליו. אסתר הוהירה אמנם את אישה כמה פעמים שישמור את נפשו ויתרחק מהנוכל הערום הכורה לו שותח; אולם יעקב חיים לא שם לב לדבריה, באמרו כי אך "פחד נשים" הוא. פעם אחת לא נוהר יעקב חיים בלשונו, כדרכו, ויגלה לזכדיה את קרבתו לשר-הפלך; וגם ספר לו כי הוא היה המת

המתחפש, שהפחיד את ניצל-שמריה, לבל יאמין בהבלים. כן מסר לו בסוד, כי אתרי שיהיה שלטון העדה נכון בידו יש בדעתו להפיץ אור הדעת בין אחיו הפתאים והחשוכים, וללמד לבניהם שפת-המדינה הנחוצה מאד בחיים. וזכריה מהר לפרסם את כל הדברים האלה למען נבל שם יעקב חיים ולהדריחו ממשרת סופר-הקהל. וכשראה יעקב חיים כי כלתה אליו הרעה, הלך מדחי אל דחי וילשין על יהודי העיר, הקנאים והבוערים, כי הם מוצאים פרנסתם בהעבדים סתורות חוץ-לארץ דרך הגבול מבלי שלם את המכס. הפקידים עשו בדיקה גדולה בבתי העיר, ומצאו באמת כמה סתורות אמורות שהחרמו, ובעליהן, כ"ה אנשים מסובי העדה, הושמו במאסר. יקותיאל, השתדלן" נסה אמנם לשחד את שר-הפלך ב"שכחו" בלשכתו צרור-כסף, אך השר היה גרמני מלדה המעמיד על הדין וצוה להשיב את ה"אכדה" להשתדלן. אחדים מראשי העדה יעצו אז להשלים עם יעקב חיים, למען יתקן בעצמו את עותתו וישתדל לפני שר-הפלך הנוטה לו חסד לקרוא דרוור להאסירים. אולם זכריה קסרג על המלשין וה"עוכר ישראל" והציע להחרימו ולהוציאו מקהל ה' למען יהיה זה לאות ולמופת לבני-מרי ולבוגדים באחיהם. ויעשו כן ראשי הקהל ויחרימו את יעקב חיים בגרות-דונג שחורים ובקול שופר במעמד עם רב. נקל לשער

את החרדה הגדולה אשר שררה בכל הבית בהשטע קול האלה והשופר. נמוג כל לב, כל ברכים כשלו, ובחיל ורעה שמעו הנאספים את הדברים הנוראים, ואיש לא הרחוב עז בנפשו להביט בפני רעהו. כי בחיטאים היו בעיניהם ויתדו בקרב לבם על עינותיהם; ורק זאת בקשו מאלהי החסד כי ישימם בראש הרשע, אשר התעתד לשאת את כל העונות על שכמו עד אשר תסער השאל את פיה ותבלעהו".

וניצל-שמריה גרש מביתו את נכדתו ואישה שנתפרסם לגנאי, וצוה לפני מותו שישבו לאסתר את נחלתה רק אחר שיגרשנה יעקב חיים. גם יתר יהודי העיר התרחקו מן ה"מתחרם", שנתפרנס עוד מכסף התמיכה, שקבל ממיטיבו שר-הפלך, ונאלץ לגור מחוץ לעיר.

בבית קטן וצר, אשר קירותיו מכוסים בפיח ושהור ובמקום הרצפה עפר וחול, הוא בית אחה האברים פחין לעיר כשולח בעבר הנהר-ישב יעקב חיים על כסא עץ; ואף כי החריש בכל זאת העידו בו פניו, אשר שנו מאד בירחים אחרים, כי כמו סער יתחולל בקרבנו וכאש לא נשחה תאכל בססתרי נפשו. למולו יושבת אסתר אשתו עצובת רוח ונאנחה לרנעים, ובחיקה ישכב יונק אשר תניקהו מחלב שדיה ויישן במנוחה, כי לא יבין את סערות לב הוריו ונאנחותיהם ולא יסחד עיר מסחד החיים ומקריהם".

בבדידות גוראה ושוממה כוז נחמו הבעל ואשתו איש את רעותו, ואף כי חמת נקם בערה בלב יעקב חיים ואמר להמיט שואה חדשה על בני העיר — בכל זאת במל את רצונו מפני דעת אשתו, שיעצה אותו לבקש שלום והשקיטה את סערת רוחו באמרה: "הן הראשים אשר ידם היתה במעל ישבו במנוחה בבתיהם, ונקיים אשר לא עשו לך רעה מעורך הובא אל בור; ואם תוסיף שנית לעשות כזאת תביא רעה חדשה על חפים מפשע, ואיבך יניעו אחרך ראשם וילעגו לך, לכן חדל מרונו ובקש שלום". יעקב חיים הלך לראשי העדה והתרפס לפניהם באמרו, כי הוא חפץ לחזור בתשובה ולהשתדל שישחררו את האסירים, למען ישיבו לו את נחלת אשתו ויעזוב את העיר. אולם זכריה, שונאו-בנפש והתקף בקהלה, לא נתן לו חנינה בעמדו על דעתו כי, למלשינים לא תהי תקוה".

וגם שר-הפלך החל להסתיר פניו מיעקב חיים וחדל מתמוך בידו, ומחסורו הלך וגדל. הוא בא לגור עם אשתו וילדו באהל עוד יותר בודד ודל,

הבנוי מעצים דקים, אשר היו לסוס נוסם, ונוטה לנפול לולא תסכו בו עמודי-עץ מבית ושתף. זוכיות חלונו האחד הפתוח אל השדה — נשברה לרסיסים, והגליונים, אשר הונחו על

השברים למלאות החסרון כתחבושת על מכה, לא הצליחו לעצור בעד. שלג ומטר לכל ימצאו מסלות הבית. כי אם הוסיפו עלטה על החשכה אשר שררה שם תמיד, ומה גם עתה בעת אשר השלג והכפור כמו במעשה עב את החלון מבית ומחוי".

ולמרות העוני והשממון הנורא הוסיפה עוד אמת לבטוח בה' ולבקש דרכי שלום ואמת; אולם דברי נחומיה לא פעלו עוד על רוח יעקב חיים ההולך וסוער עד היותו כמוכת שגעון המדבר תועה על האלהים וצדקת השנתתו. הוא נתן את ידו לאתדים מפליטי הקהלה. שנעלבו על ידי שלטון הקהל והחורשים רעה על העדה ומנהיגיה. בין שואפי-נקם אלה נמנה גם זמבי הצובע, איש עשיר ובעל-זרוע, שבנו יוסף ובתו-בתו נחלו קלון מראשי העדה, שהחליטו לבזותם בפומבי בשביל נשיקת-אהבה.

שק משוח בזפת ומקסה בנוצות כסה את כל גייתו ושל יוסף, ומנבעת נבוחה סאר וגם היא משוחה בזפת ומקסה בנוצות על ראשו; ידיו אסורות בחבל, אשר קצהו האחד בידו השמש האחד וקצהו השני בידו השני, ראשו כפוף כאנמון. ופניו, אשר כמעט לא נראו כי המכסה כסם עד עיניו-כפני מת. כן הובל ואחריו נערים למאות ירוצו ויקראו בקול: בעל-חטא! בעל-חטא! כי ביום הגדול הזה הוציאו כל המלמדים את תלמידיהם ממסגרת החדר למען יראו בעיניהם את המשפט ויקחו מוסר... וכן היה גם משפט החוטא. גם אותה הלבישו בחלצות כאלה, או כאשר פי בני כשולה יקבם, "בגדי החתונה", עדי הביאום אל חצר בית-הכנסת. שם שמו הנערים הגדולים מחצלת על ארבע מוטות-עץ ויעמידו את החוטאים תחת ה"חופה", ויתרועעו וישירו בקולות מקולות שונים ויסדרו להם קרושין בלעג וקלם. וכל העם עומדים וקוראים בקול: מזל רע! מזל רע!

אולם במרם כלתה ה"צירימוניה" המכוערה התעלפזו הנערה החוטאת מבושה ודאבון-לב, והחתן עם אביו הצובע התעוררו פתאום על העול הנעשה להם ותלשו את זקן השמשים וגם חכו בעם מכה רבה במוטות ה"חופה". וחמת הצובע על ראשי הקהל לא שככה עוד, כי כעבור ימים אחדים מתה החוטאת ממחלת לב, וישבע לנקום את מות בתו-בתו מידי המרצחים. הוא היה איפוא ראש-המדברים בהאספה הקמנה של פליטי העדה, שנאספו בחדר סגור באחד מבתי-המשתה בקצות העיר, כדי להתיעץ איך להביא שואה על אחיהם הצוררים אותם. והנאספים חכו בקוצר-רוח ליעקב חיים, הרוח החיה במועצותיהם — אולם הוא אחר לבוא. ולא לחנם.

בצאת יעקב חיים מביתו

נשב הרוח בחזקה וישלך קרח כפתים, ערפלי עלטה כמו את השמים ותהי חשכה איומה; ולולא לבנת השלג אשר הגיע עד ברכיו, כי אז לא ראה דרכו אשר הוא הולך עליה... — שלום לך! — קרא פתאום קול מאחריו אשר נכר כרנע כי קול אחד האכרים הוא. ובשמע רגז תחתיו, ומכלי חשוב מה הוא עושה שלח ידו לצלחתו להוציא ממנה קנה-חרובים (שהוא נושא תמיד אתו לשם הגנה מפני אויביו); ומה נבחלה נפשו בראותו כי שכח אותו בביתו, ויעמוד על עמדו כנבר נדהם ובלהות-מות אפפוהו מכלי אשר ידע מדוע.

האבר נכנס בשיחה עם יעקב חיים וספר לו, כי פקיד העיר שלחחו להגן עליו מפני מרצחי-החרש שהקים עליו זבדיה מבקש-נפשו; ובעודנו מדבר עמו הוציא גרון מתגורתו ויכתו על ראשו—וימת. אחרי כן שם הרוצח את המת בשק, ובקשרו אליו אבן גדולה השליכהו אל הנהר. וכשהועלה ה"לוי" אחרי זמן מה בתכה של דיגים, מהרו ראשי העדה לקברו בחשאי בקבורת תמור, כמו שננזר על המת. גם להאסירים בעון הקונטרס באגדה (ננבת מכס הגבול) קורא סוף סוף דרור, כי הגישו ראשי הקהל משפטם להסינאם והאשינו את שר-הפלך בעצמו בשוד וזיופים; כי פקיד משוחד אחד עזר להם לשים סמרטוטים במקום

הסתורות המתרמות ולהכחיד כל זכר להעון. המנוחה היתה שבה איפוא לקדמותה בעיר כשולה ללוא הטיל בה סער מאורע חדש. אסתר, אשת ההרוג, שבאהבתה לאישה לא חדלה מקוות כי סוף סוף יצלח לו להשלים עם אויביו—אבדה גם היא, אחר מעשה הרצח, את כל בטחונה בה' ובצדקת אחיה היהודים, ותבוא לחסות עם ילדה בצל הדת הנוצרית. ובמצאה לה חסות אצל בני אמונתה החדשה, אמרה לנקום מאויביה ותגלה את פשעם להשופטים. ההרוג הוצא אז מקברו, וכשנמצא הפצע במוחו נשלחו ראשי הקהל ביד פשעם לארץ-גזרה. אולם זבדיה, "השאור שבעיסה"¹, הצליח בערמתו להנצל מכף המשפט, אף על פי שהרוצח הודה כי היה רק כלי-חפץ בידו. וזבדיה עלה לשבת על כסא ראש-הקהל ויתן תיתו על כל סביביו, והעיר "הברוכה" כשולה שבה, לפרוח" תחת ממשלתו כמקדם, עד כי התפארו יושביה שהיא

כירושלים עיר-הקדש, כי בה לא נראו אף עקבות הגלות. בה הלכו יחסי-הגל ביום התשיעי באב ואיש לא לעג להם; בה חגגו וחוללו במחולות בכל הרחובות ביום שמחת-התורה והשירים; בה עשו ערוב למען יוכלו להוציא ולהביא השלית והסדר ביום השבת בכל הרחובות וזר לא התערב ביניהם; בה שפטו משפט החוטאים, או קראו למספר על מות אדם גדול בראש חוצות ואיש לא כהה כס. גם בית-מקדש מעט היה להם, הוא בית-הכנסת הגדול הנבנה מכל בתי העיר, ואשר לפי דבריהם ישוה לבנין הורדוס ביפיו... והוקנים קבלו מפי אבות אבותיהם, כי הסיר אשר בו סתוהו לא במים ערבוהו כי אם בחלב וביצים, וגזרה גדולה היתה בעיר עשר שנים תמימות לכל יאכלו ביצים".

פרץ הרומאן. הספור "קבורת חמור" מצמין בהרצאה מתוקנה בערך, ובמקומות רבים— גם בהזמרה (הלצה מברדת) טוב ובעוה הרגש. וביסודו של הספור הונחה מגמה חברתית: להוכיח את כל קל קולו ועריצותו של שלטון הקהל, שהיה עוד בתקפו בימים ההם, אם כי רוב תמונות הרומאן נלקחו מהעבר הקרוב. מנהיגי הקהלות שלנו ערכו או כמה נמות, אכזריות ותאוות נמבוות בתוך עניני הקדושה והרגשות הדתיים, והובילו את העם כדרכי חשך וכליה. ובטרם שקפתו דרישות הזמן, החוקים והתנאים החדשים את שיטת ההנהגה הנושנה של מנהיגינו, כבר תעלולי ההשכלה. היתה בה יד הלצים ותעלולי ההשכלה כיעקב חיים, המבשרים את בוא העת החדשה. בעוד שהמשכילים התמימים והגלויים לא יכלו לעמוד בפני המשמר הישן ונתחבאו מפניו בחורים ומסתרים—עלה והצליח השוכב הנאור הזה שנלחם בהבערות בכלי-הנשק של עצמה. הוא נצח את החיים בכח המתים. ומי יודע אם לא הצליח יעקב חיים לעשות דבר מה גם בעד השכלת בני עירו ותקון חייהם, לולא היה פטפטן, מתהלל וקל-הדעת; אבל אילו היה מתן ומיושב לא היה שובב.

כשהגיע "השחר" להשנה החמישית התרבו חותמיו ברוסיה לסרות המכשולים העצומים אשר הניחו הקנאים על דרכו. היראים והחרדים סגרו את דלתות בתיהם מפני "השחר" כמפני דבר וקטב. והוא, "השחר", קרע לו בחזקה חלונות בבתי-אפל ויבקייע דרך לקוי-אורו במסלכת החשך: הבחורים בהישיבות ובני היראים והחרדים התחבאו בחדרי-חרדים, בחורבות, בבתי-מרחץ ריקים, בעליות תחת הנג ויקראו את "השחר" בעלם והסתר; ואם נתפשו בקריאתם נרדפו על צווארם, ולפעמים היו גם סכים ומענים"².

(1) הסבה הראשית של הקלקל. (2) ספרו של בריינין, צד 67.

וסמולנסקין התפרסם לא רק כמפיץ אור אלא גם כאיש-חסד ועסקן לטובת הפרט זה-לל. ביתו היה פתוח להאורחים היהודים הבאים מרוסיה להתרפא בבירת אוסטריה: ישני לוחות למשחק שח-מט פתוחים היו מונחים תמיד על שני שלחנות קטנים, וכל הבא לבקר את עורך „השחר“ היה העורך מבקשו לשחק אתו בשח-מט; וסמולנסקין היה משחק בחשק נמרץ ואינו מרגיש את מרוצת העת, אך כמעט תמיד היה הוא המנוצח וידו על התחתונה⁽¹⁾. ויש שעזר להחולים העניים בכסף, בעצה ובמזרח.

בקיץ תרל"ד שלחה ה„אליאנס“ (חברת „כל ישראל חברים“) את סמולנסקין לרומיניה, כדי להתבונן לחיי היהודים העשוקים והרצוצים שמה, למען דעת במה ואך להושיעם. הוא סבב בכמה ערים, ובדרשותיו הנלהבות שנשא בבתי-המדרשות עורר את יהודי רומיניה להסתדר לקהלות בתקנות כראוי. כן הציע סמולנסקין ליסד ברומיניה בתי-ספר לרבנים ומורים למען חנך בהם מנהלים רוחניים טובים להקהלות העוזבות כצאן בלי רועה. אולם „רשימותיו וזכרונותיו על דבר מסעו ברומיניה, שהגיש סמולנסקין לפני ראשי חברת כ"ח, לא פעלו את הפעולה הדרושה, כי רוח הדמיון היתה נסוכה עליהם, ואותות ומופתים, מספרים וציורים, תעודות מאושרות והזכות ברורות הסרו בכתביו“⁽²⁾.

אלאכזה
סמולנסקין
לרומיניה.

בשנה החמישית של „השחר“ הדפיס סמולנסקין קבוצת ספורים קטנים בשם „גאון ושבר“. שסופרו באורחת נוסעים לאמריקה על מכסה האניה. אחדים מהספורים הללו מתארים את חיי בני הכירוה ואת נכליהם ותאוותיהם של המשחקים בשער השטרות, שעמיל-זולה ציר אחרי כן בטבעיות רבה בספורו, הכסף; כי בהיות סמולנסקין בווינה התבונן לתעלולי האנשים האלה, הרחוקים כל כך מחוג משכילינו וסופרינו.

וכיטי מחסרו התודע (המספר) לסוחר-שטרות אחד בווינה, ויגלה בו הסוחר העברי כשדונות מצוינים למסחר, וימצא בו כל הסמנים שנתנו אדירי הכירוה בסוחר אסתי: עין חדה, סהירות ההחלטה, תפיסה קלה ושכל עסקני. וייעץ לסמולנסקין להתנפף בחצרות הכירוה ולהתחבך בין הסרסורים והמספרים⁽³⁾, אחרי כי הטבע חננו גם בחוש-ריח חד ודק, וינבא לו עתידות גדולים על שדה מסחר-השטרות העולים ויורדים, ויבטיח להיות לעזר לו במשלח-יד זה. אך סמולנסקין לא שם לבו לעצתו⁽⁴⁾.

חן מיוחד שפוד על הספור הקטן והתמים „נוחם שוא“ שנשמע בחבורת המכפרים לקול המית הנלים. שאול, גבור הספור, נולד בעיר יפה אחת באונגארן,

אשר כבתוך גן-עדן היא יושבת, כרטי חמד סביב לה ושדות נושאים פרי תבואה להרהיב עין ויקפוה. בעיר הזאת המלאה ברכה ישב אביו לכסא הרבנות, ויששש בצדק ומישור את ערתו. אשר חמשת אלפים נפש מישראל היו בה, וכל בני העיר למקטנם ועד גדולם אהבי את הרב... הוא היה איש מדה ותואר, זקנו אשר שיבה זרקה בו ירד עד חזהו, מצהו חזך השתרע למעלה ועיניו הפיקו מנוחה... הוא לא כעס מעודו, שחוק נעים היה תמיד על פניו, ומסתה שפריץ היה אהבה ומישרים... ולא רק בעיני היהודים, כי אם גם בעיני עם הארץ היה כמלאך אלוהים. בלכתו ברחובות קריה הריסו כל רואיו את מנבעותיהם מעל ראשם, ורכים נגשו אליו וישקו ידיו; ורכים מהאכרים האמינו אמונה אומן, כי אם הוא יתן ברכתו לאיש או יברכהו אלהים בלי כל ספק... ואשתו היתה נאהבה ונכבדה עוד יותר.

(1) שם צד 59. (2) שם צד 75. (3) мартеры. (4) שם צד 44.

ממנו. כי היא היתה אם העיר; בבית חולה שם היתה, בבית ילדה לא נעדרה, כי סת איש בעיר אז בכתה לו... ולפי דבריה לא נמצא בעיר ההוא אף איש רע אחד".

ביתוד הראה הרב את אהבתו להשלום בעת שפרצה מלחמת-ההשכלה בקהלות ישראל.

היראים חרדו מאד להאמונה פן תפול שרודה לרנלי ההשכלה, ויאמרו להדיח את כל אלה אשר בשם ההשכלה יתימרו מהקהל; אך הרב עמד בפרץ וירבה להוכיח כי הלומדים שפות וחכמיות לא יעברו ברית ה', ונהפוך הוא, כי מצוה היא ללמוד שפת העמים. ולאות: כי מצוה היא לקח לו מורה ללמד גם את בנו ובת אחותו היתומה, אשר גדלה בביתו, שפה ודעת. ובדבר הזה השקיש הרב, והיראים חדלו מלחרף שם המשכילים, והמשכילים לא נזרו אחר מחוקי דתם".

ושאל בן הרב, ובת הודתו היתומה גדלו כשתילי-זית, וישוּו בחן ויופי ולב מבין, עד כי כאת ואחות נראו בעיני כל רואיהם". והרב והרבנית יעדו את הנערה לבנם היחיד, העתיד לרשת את כהונת אביו; אולם הרב ראה, כי בהדור הבא עתידים להיות הרבנים חניכי האוניברסיטה, ועל כן החליט לשלוח את שאל, במלאת לו י"ח שנה, לבית-מדרש-המדעים בווינה. פרידת ההורים מבנם הנחמד, משושם ונחמתם לעת זקנה, היתה קשה עליהם מאד, והרב והרבנית הסתירו את צערם ודמעותיהם זה מזה כדי לעודד רוחם.

והעלמה לא נחה ולא שקטה שלשה ירחים ותעש לילה ליום למען תפוג כתנות ומטפחה וכל אשר יחפר לאיש בעיר נכריה, והרב ואשתו התבוננו למעשיה וישמחו בלבם... ובמרים עלה על העגלה בלויית אביו. אשר לזה אותו עד ווינה, נשק באהבה עזה את אמו ואת העלמה. — עודנו ילד! — אמרה אמו בקול דממה אל הרב בראותה זאת... ולחיי העלמה אדמו כשושנים, ועיניה דלפו דמע זמן כביר עד אשר נחמה אותה הזקנה ותסר דמעותיה מעל לחייה היפות בנשיקות פיה".

והרב הביא את בנו לבית קרובו בווינה ויעד לו שם מעון וארוחה, ושאלו הצטיין בשקידתו על למודיו, בלבו הטוהר ורוחו הנדיבה. הוא התרועע עם צעיר נבון אחד בשם זר חי, העובד בבית-מסחר, ויחדו טילו בשעה פנויה, גם שוחחו על קורות ישראל ומצב ספרותו. אולם כעבור שבעה חדשים לבוא שאל לווינה, בא שמן וכלבל את חייו הבהירים, המלאים עבודה יפה והניזנות נעלים. בן-גיל, חברו מעיר-מולדתו, בא גם הוא לווינה להשתלם בלמודים, ותחת לעסוק בפילוסופיה כדי להיות לרב, כרצון הוריו, נכנס למחלקת הרפואה בהאוניברסיטה. וצעיר קל-הדעת והולל זה התחבר עם סטודנטים שכורים ופתוחים, במשכו אחריו ליון הפריצות וההוללות גם את שאל התמים ועדין-הרוח. כלילה הראשון הובילו לבית-המשתה, הצבי" לשמוע שם מגנינות הצוענים, וכשבקר זרחי את שאל ביום המחרת, מצאדו, שוכב על ערשו ופניו כפני חולה וראשו חבוש במטפחת". — הסכלתי עשו—אמר שאל ברנשי חרטה— כי נתתי ידי להוללים, אך געתה אשמר מפניהם". — הזור לך ושמור נפשך! — הועיד בו גם זרחי ידידו— שזה תמיד לנגדך פני אביך לפני אמך, גם פני כלתך המהורה והתמימה אל תשכח".

אולם כל הבא בכף השמן לא במהרה ינצל ממנה. שאל נמשך שוב אחרי המומאית והתאדה, כי איש צעיר לימים כמוהו אשר לו רגש חם ואהבת הכבוד ילכד על נקלה בפת; ואם רק ילעינו לו רעיו החדשים ויאמרו כי חרפה היא לעול-ימים לבלי שמות בחיים, יבוא להפרד מהם פן ילעינו לו". הוא עזב את בית קרובו, למען היות חפשי לנפשו, וימצא לו מעון אחר בקרבת בית-החולים, כי גם הוא החל ללמוד את תורת-הרפואה כדי להיות בצורתא אחת עם חבריו ההוללים. ובני החברוהא שלו עשו להם כים אחד ויסבאו ויוללג

איש על חשבון רעהו, כי העניים שבהם אמרו: הבה נבטל את זכות-הקנין ולא נבדיל בין עשיר לרש!
 כעבור שלשה ירחים הלך זרחי לבקר את שאול בבית-הקאפה, העטלף, כי שם בלה ימיו ולילותיו.

כטאורה בתחית האדמה, ספר זרחי, נראה בית-הקאפה הזה. רצפתו מקמה בבון וכתליו במיח ועפר, השכת קבר שכנה בתוכו, ולולא קול המשחקים והשותים יין-דגן, אשר שאונו עלה באזני בעורני ברחוב, כי אז דמיתי כי אל קבר הובילוני רגלי... בראותי פני שאול -- אשר ישב אל השלחן ופניו אל הקיר, כי על כן לא ראני בתחלה -- נבהלתי ונעויתי מראות. כי סניו שָנו עד כי כמעט לא הכרתיו; העלומים נדרו הלכו מהם, ותחתיהם לקחו מקיסם קסמים ובהרות. עיני כמעט שקעו בחוריהן ושערותיו ורדו בלי סדרים על רקתו. זקנו גלח ושניו אשר היו לבנות כשלג חשך משחור תארן, ובפתחו פיו הפיץ נועל-נפש... בני החברה שחקו בקלפים, ויטשכו ידיהם מעל השלחן רק בהחזיקם בכום יין-דגן או בשלחם אותן להתעולל בשתי הנערות אשר שרתו אותם. הנערות האלה היו סמל החלאה, קולן בקול העורב הרניז לב, ועזות-מצחן והנבלות אשר עברו סרנע לרגע על דל שפתותיהן העירו בקרבי נועל-נפש עד כי אמרתי כי עוד מעט ואתעה בקיאי... אך בראותי, כי שאול שולח יד אל אחת הנבלות לצחק עמה, לא עצרתי ברוחי ואקרא: שאול!... הבה תזכור את אביך הישר באדם ואת אמך תפארת-נשים ואת...?!

ושאול נבוכ מאד בראותו לפניו את ידידו הנאמן והישר זרחי, שהיה בעיניו כמוסר דני, ויתנכר לו בתחלה; אולם אחרי כן עזבו יחדו את מערת-הפריצים למרות השכורים שהתקוממו ולעגו להם, ושאול נשבע בלבב נשבר ועינים דומעות כי ישוב ללמודיו ויעזוב לנצח את חבריו המשחתים. וזרחי לא התבונן „כי רוח היין דובר בו“, וכי דמעויתו „הנה דמעות שכור“—וישמח על התמורה הטובה שבאה ברוח עמיתו. ועל כן גדל שברון רוחו בהודע לו, כי שאול נתפכת עוד באותו היום ושב לבית-המשתה עם רעיו שבאו לקרוא לו.

אחרי כן נודע לזרחי, כי הלך שאול מדתי אל דחי וגנב שעון בבית קרובו כדי לשומו בערבון; וכעבור זמן מה פרסמו העתונים, כי נתפש הסטודנט הפושע בגנבו גם בגד באחד מבתי-הקאפה והושם במאסר, אלא שמהר לברוח משם. שאול התחבא שלשה ימים בווינה, ואחרי כן הלך לעיר-מולדתו כדי לבקש מליחה על עונותיו הכבדים מנשוא מהוריו וכלתו בטרם ישא ענשו—אך השמועה הרעה קדמה אותו. אביו היה חולה בעת ההיא, ובת-אחותו היתומה שרתה לפניו וקראה אצל מטתו את חדשות העתונים; ובהגיע אליה הידיעה המעציבה על דבר שאול, נשמט הגליון מידה והיא נפלה מעל הכסא ותתעלף. החולה הנבהל קרא אז לעזרה את הרבנית הזקנה, ובקראה מלים אחדות בעתון אחזה השבץ ותמת. „והזקן החולה גם הוא לא נפרד ממנה, כי ביום השני בא הרגע האחרון אשר פדהו מכל צרותיו. ובבוא שאול הביתה ראה את אביו ואת אמו נשואים במזות לבית-עלמים ואת היעודה לו אמורה בכבלים—כי הוכתה בשגעון“.

שאל התחנן לפני השופט כי ידון אותו למות כרוצח נפשות הוריו, אך הלז ענהו:

משפט מות הוא רק לאיש אשר אין עוד כל תקוה להיטיבו, אבל לאיש הסביר פשעו לו רק עונש אחד יש. ואם איש ישר הוא יקבלנו באהבה, והעונש הזה הוא -- הנוח ס"ו. — ואת הדברים האלה צפן שאול בלבו ויקבל עליו את המשפט הנורא הזה, ואחרי אשר ישב ששה יחדשים בבית-האסורים יצא לחפשי. ומני אז ילך תמס כל היום. יברח מן החיים ומכל

שמחה, ואם ישמע שחוק או שיר או יחרוק שן וינים במנופת-חרב, ואת הנחם ישא בלבו הננוע".

בשנת תרל"ה התודע סמולנסקין להעלמה ליאונורה טימקין מווארשה, נשואי סמולנסקין. שבאה לזינה לבקר את קרובתה היושבת בבית-מלון אחד עם המספר.

העלמה הצטיינה ברוב יפיה וחנה, בטוב טעמה, בנמוסי הליכותיה, בשכלה השנון ובעז דעתה. ותעש על סמולנסקין רושם עז מהרגע הראשון אשר ראה אותה. וכל אשר הוסף סמולנסקין לדבר אתה, להתבונן אליה ולהתוכח אתה בעינים ספרותיים – בן גדל ערכה וחנה בעיניו. ביחוד הפליאה איתו במשפטיה החרוצים והחרושים על חזונית הסופרים. ליאונורה טימקין חנכה על ברכי הספרות האירופאיות בידו אומנות ומורים נוצרים, ובכל זאת למדה בבית הוריה לאהוב ולכבד את תורת ישראל ומנהיגו בכל לבבה ונששה. אף כי לא ירעה שפת-עבר. וסמולנסקין, מיזם ראותה אותו, היה לאדם המעלה ולאיש-המופת בעיניה. אשר לא ראתה כמוהו בין הצעירים בווארשה. נועם הליכותיו. שיא דעותיו. וזהר שיחותיו ועוד הנשותיו לקחו את לבה וישבו את נפשה (1).

סמולנסקין ואהובתו הודיעו להוריה על ידי המלגראף כי אורשו, וקבלו מהם בתשובה ברכת מזל-טוב. ולחג-הפסח נסעו הנאהבים לווארשה, ויחוגו את חג התנאים" ברוב הדר ופאר בבית אבי הכלה, שהיה, חסיד" אדוק ונאור, עשיר נדיב ונשוא-פנים. ימים אחדים אחרי התנאים נסע סמולנסקין עם כלתו לשוח סחין לעיר, ויהי בדת ליאונורה מעל המרכבה ותצנח ותשבר רגלה, והשכב חולָה ששה שבועות ורגלה חבושה בחתילי ניפסים. אחרי אשר קרה האסון הזה האמינו הורי הכלה וקרוביה כי סמולנסקין יחזיר את התנאים לכלתו. אחרי שלא היתה תקוה כי רגלה תרפא לגמרי; אולם סמולנסקין הודיע את חבתו היתרה לכלתו בימי מחלתה ויהי נאמן באהבתו לה" (2).

בכ"א נובימבר 1875 בא סמולנסקין עם אהובתו בכרית-הנשואים, ובששת אלפים הרובלים שהכניסה לו בנדוניה שלה שכר דירה מרוחת ויערוך בה כלי-בית ומכשירים נאים.

בהשנה הששית של, השחר" החל סמולנסקין להדפיס את הרומאן בן שלשת גמול ישרים". החלקים, גמול ישרים". גם הספור הזה מתאר – כיצירתו הראשונה של סמולנסקין, "הגמול" – את יחוסי הפולנים להיהודים בעת המרד הפולני האחרון; וגם מגמתו היא להוכיח, כי ליהודים ישנם צרכים לאומיים וסגולות רוחניות לא פחות מיתר העמים, ובלחמם בעד עניני לאומים זרים ישלו נפשם בתקוות שוא.

תוכן הרומאן. מרכז המאורעות של הספור הוא בית שמע"ה, הנשקף בין גנות עצים וירק בקצה העיר שתיקא. שמעיה הוא יהודי נאור ודבוק בתורה, ואירופאי בכל הליכותיו. אביו היה רב באוסטריה, וזה כעשר שנים הביאהו אחד האצילים לשתיקא בתור סוכן המפקח על נכסיו. הוא גר ברחוב הנוצרים, הרחק ממושב היהודים, ורק בימי מועד בא לבית-התפלה; ובנו לבש מלבוש כעם הארץ, ואת בתו נתן ללמוד לשון וספר ולפרוש על פי הנבל". הסוכן הבודד לא היה בא לאספות היהודים ולא נמנה בחברותיהם, כי בעתו הפנויה אהב להנות בספרים. ועל כן היה שמו לחנא בין יהודי העיר, אף על פי ששמעיה עשה להם כמה טובות בהשתדלו בעדם לפני האציל אדוני העיר. האיש היחידי בעיר הקרוב ברוחו לשמעיה הוא ישע"ה, בתור-ישיבה כבן י"ח שנה, המתנבב

(1) שם צד 78. (2) שם צד 79.

בלילה מהישיבה כדי ללמוד מפי הסוכן שפות ודעת. בלילות אפל ומטרות-עוו אנו רואים את הבחור הזה טובע בבוץ ברחוב-הנוצרים הרחוק, בשומו פניו לבית שמעיה, משכן האור היוחני.

הבית הזה לא גדול היה, כי גם המשפחה אשר גרה בו לא גדולה היתה, רק שמעיה ואשתו ובנו ובתו ומשרת ושפחה-אך נאיה היה במראהו מחויץ ואף כי מבית; כלי יקר לא נמצאו בו, אך סדרים ונקיון נפלא. אשר לא הסכינה עין לראות בכל העיה החיא; קול ששון ושמחה ושיר-עליונים לא נשמע בו, אבל מנוחה ושלוות השקט. בחדר הראשון הרבוע, אשר דרך אולם באו בו, ואשר ארבעה חלונות לו, שנים לצד מזרח ושנים לצפון, ישב שמעיה אל השלחן, לפניו ספר פתוח והוא משים עיניו בו בשום לב עד כי לא התבונן כי איש בא הביתה. ישעיה עמד רגעים אחדים בתחלה בהאולם לנקות את רגליו, ואחרי כן בצד הדלת למען נקותן שנית, אף כי לא עלה בידו להסיק זמנו, כי רק את השק אשר לפני הדלת כפה כלו בבוץ ועל רגליו עוד נשאר פחנה וכהנה, והמכסה אשר על ראשו ובגדיו הזילו כצנורות מים. בכרכו את ארון הבית בשלום, הרים היושב את עיניו ויתבונן בפא רגעים אחדים כי לא הכירו, ואחרי כן עמד שחוק קל על שפתיו בקראו בקול רצון: ברוך בואך, ישעיה! — וכל הרואה את המראה הזה שחך בלי פסק וכמהו, כי כחול משוי ממים היה ישעיה; בגדיו ומכסה ראשו דבקו בכשרו, ושתי פאותיו דבקו בלחיו עד כי לא מראה אדם היה לו.

הבחור היה, גבה-קומה ודל-בשר, לחיו לבנות ורוות, אשר על כן נראו פניו כארוכים מאד, שתי פאות ארוכות ירדו משני צדי מצחו הרחב, ושתי בבות שחורות כמו על שתי עיניו השחורות והמפוצות אש. הוא החליף את שמלותיו הרטובות ולבש לפי שעה חליפת בגדים קצרים בגשתו להתחמם אצל התנור. אחרי כן הגה ישעיה בספרים והתוכח על ענינים שונים עם בעל-הבית, איש כבן ששים, גבה-קומה עם זקן קטן ולבן על קצה הסנטר, חוטם ארוך ושורע ומצח גבוה. ובגמרם את למודם ושיחותיהם הומינה אותם בעלת-הבית למעודת-הערב; וצפורה בת הסוכן, ילדה נעימה ונחמדה כבת י"ג שנה עם שתי מקלעות-שער ארוכות עד ברכיה, פי צר וחוטם קצר — בקשה בחן ילדותי מאת ישעיה לבל יסיר עוד את בגדו הקצר, כי כך הוא יותר יפה. וברגע ההוא קרצו הוריה זה לזה בעיניהם, ומחשבה נעימה אחת באה בלב שניהם... הם היו מצפים כבר ליום שיוכלו להכניסו לאוניברסיטה, כדי שיהיה המחר. הנבון הזה לרופא או לעורך-דין וישא את בתם; אולם נפש ישעיה היתה דבוקה עוד בהישיבה ותורתה, בהמורה הנעלה רבי גבריאל העומד בראשה, ובמנהגי חבריו ותלבשתם. הוא לא שכח עוד, כי חבריו בעיר מולדתו קראוהו "ממור", כי אמו העניה נחשדה שהרתה לזנונים לקרובה העשיר שתמך בידה, ורק במות האמללה בדמי ימיה מחרפה ודאבון-לב נודע כי חפה היתה מפשע... ועל כן אהב ישעיה מאד את הישיבה בשתיקא, שאספה אותו ברחמים והשכיחה מלבו את חרפת מולדתו.

ובעת ההיא נכנס הסוכן שמעיה לרשות ארון חדש. האציל הקודם עזב את אחוזתו זה כעשר שנים, כי אשתו הצעירה בגדה בו, והבעל הנעלב בקש מרפא לשברון-רוחו במנעמי פאריז העליזה ויטוש את ארמונו.

החדרים היו שוממים, וכלי הבית כבר היו לברות לשני תולעים לולא נגבו מהם על יד על יד משרתי השר אשר נשאו לשמור את הבית. הרבה מהכלים היקרים כבר נטכרו, גם אברים אברים מהמנורות נפרדו וילכו איש איש לבית-משתה אחר בלוית אחר המשרתים אשר גרונו יבש סצמאה. שמה ושאיה שררו בכל פנות החדרים הרבים, אשר עשרת שנים לפניו היו מלאים אדם ושמחת החיים. וכבר ידעו כל בני העיר למקטנם ועד גדולם כי שדים ולצים

או את הארמון למשכן להם. שם ילינו ויתהללו ויחולו במחילות ביום חתונת בניהם ובנותיהם השדים הקטנים, כי מודעת זאת כי גם השדים פרים ורבים כבני-אדם".

אולם הארמון היה משממותו בבוא מפארו האדון החדש, בן אחותו של האציל הקודם. הוא היה, איש צעיר לימים כבן עשרים וחמש, יפה תואר מאין כמוהו וחכם-לב ואוהב חיים ושמחה, כי על כן קצה נפשו בתחלה לשבת רק בודד בארמון. הוא שלח לקרוא אליו את סוכנו שמעיה, וכשהשיב הלז כי יבוא בעוד שלשה ימים כעם האדון הצעיר ויחרוק שניו בזעם, גם קוה למצוא תנואות על הסוכן, כי בלי ספק גם הוא גנב ואיש-מרמה ככל אחיו. ומה השתומם האדון בראותו לפניו בפעם הראשונה יהודי לובש תלבושת אירופאית ומדבר בלשון ברורה ובכבוד. שמעיה לא נתפעל כלל מקצף אדוניו, ובמנוחה בקש סליחתו על אחרו לבוא, כי היה עסוק בעבודתו, גם ישב בעצמו על הכסא וסדר את חשבונותיו בדעה צלולה. וכשהביע האציל את תמהונו על זה שמצא, יהודי אשר לו לב אמיץ ולא יחת מפני גערת אדון—השיבהו הסוכן: אמנם זכור כי לא חטאת היהודים היא, כי אם חטאת האדונים אשר ירבו להשמיע נערה, גם בעת אשר לא להם הצדקה. האדון הצעיר החל להרגיש קצת עלבון בדברי שמעיה, שאינו מקבל מרות, אולם הלז אמר בבטחה ובהכרת ערכו: בעת אשר אעבוד עבודתי או הנני הסוכן, אבל בעת אשר נדבר לא בדבר עבודתי או הנני אדם. והאציל נוכח מעט מעט כי יש לו עסק עם איש ישר, נאור ונכבד, ובצאת הסוכן הושיט לו את ידו ויאמר: הנני מכיר לך טובה, כי עזרת לי להסיר מלבי משפט מעוקל על דבר היהודים".

הוא חדל לבקש חשבונות מהסוכן בהשענו על אמונתו, וגם בקש ממנו שיציג לפניו את בנו עמיל. העלם הזה נראה כבן אחד האצילים הגדולים, ובתארו, בכל הליכותיו ותנועות גותו, בניבו ובמלבושיו היה נחמד מאד. במהרה, היו השר והעלם העברי לרעים נאמנים וכאתים מלדה ומבטן, ואל כל אשר הלך הוביל אתו את אוהבו. והאדון הצעיר בקש מאת עמיל שיסתייר את מוצאו העברי בהציגו אותו לפני האצילים הפולנים שהחלו לבקר את ארמונו, שנתמלא תשואות אורחים ושאוץ עליוזים.

וארמון השר הוא בית גדול, בו תחתיים ושניים. התחתיים המה ההצי במעבה האדמה, וההצי סמל לה, כי על כן החלונות קטנים מאד; והשניים המה חדרים גדולים ונבואים. וחלונות גדולים קרועים בהם לארבע רוחות הבית, העומד בתוך הגן הרחוק כבית ארץ סרדך-המלך, ובין שדרות אלונים כבירי ימים יעברו העוברים אליו. בקיץ המראה הזה נעים לעין מאד. להשדרות ברכות-מים משני עבריהן, בתוך הברכות ישחו דגים סצופים ברצי זהב וכסף. וביניהן פרחים ושושנים נחמדים לעין, ומסעל להן פתוך יראה הבית גם הוא מצפח בעלים ופרחים מסביב. על שלבי המעלות יעמדו מעבר מזה ומזה אריות פתוחים מאבני-שיש מעשה ידי אמן; על האחד ירכב יובל אלהי-הזמרה וכנורו בידו, עיניו נשואות השמימה, פיו פתוח מעט כמו ישמיע קולו, ולמולו ישב אסור אלהי האהבה. עיניו ילשוש וכירו חצים וקשת".

בארמון זה הכיר עמיל ראשונה את שמנה וסלתה של החברה הפולנית, ושם החל לחוש את מנעמי האהבה בקרבת אלישבע, אחותו היפה של האדון. ובעקב האושר אותות הקנאה. ביתוד היה עמיל כקין מכאוב בעיני שני אצילים: בן-סוסי, איש גבה-קומה וחסון כאלון, שכל עשרו הוא, שפמו הארוך מאד, אשר יראה כשתי שני המולג שהתפרדו לשתי קצוות, כי קוה שברבות הימים יהיה לו, לחכה להעלות בה עלמה עשירה; והשני לו כל-בי, בעל זקן-לחיים שתור וארוך ואשה יפה וסוררת, המתמר תמיד בסוסי האבירים ובכלבי היפים. בנשף אחד הרבו שני האצילים הללו לחרף את היהודים כדי לעקץ

את עמיל, אולם הוא ידע להשיב חרפתם אל חיקם בהשכל ודעת, ועל כן נועצו בסתר לנקום ממנו. הם החליטו לגלות לאלישבע, כי עמיל אוהב עלמה עבריה, מרים בת שמריה נערה יפה ותמימה, שהוריה האורתודוקסים למדה לשון וספר בעצת רעותם הנאורה דינה, אשת יואל; כי בת-שבע בתה, ילדה יפה ונבונה, התהלכה כאחות עם מרים ולמדו יחד אצל מורה אחד. ואז, קון צוררי עמיל, תקע נפש אלישבע מהעלם היהודי הנחמד, שאין לכו שלם עמה. ולהגדיל אסון עמיל נועצו שונאיו להסיר ממנו גם את לב מרים ולמשכה ברשת בן-סוסי, האורב לבנות יהודים עשירים למען חלל תומתן וכבודן ולקבל מהן כאות-אהבה טבעות משובצות באבנים יקרות. את חפצם זה הוציאו המרעים לפעולות בעזרת בת-שבע.

היא היתה אחת מאלה אשר הטבע יצרם להיות מלאכי-מרום או שדי-שחת, כי נתן להם לב טוב וקשיות-עורף גם יחד. ובמות אמה כבדה עליה יד איובל, אמה-חורגתה, זמרוכ כעש ומרי הקשתה את לבה ולא חמלה על רעותה מרים שהיתה למכשול בהדכה. שתיהן אהבו את עמיל הנחמד, וכדי להפטר מצרתה דברה בת-שבע בתחלה על לב מרים שתעשה רצון הוריה ותהיה לאשה לבן-הישיבה ישעיה, האוכל על שלחנם בשבתות; ובראותה כי רוח מרים זר לישעיה, הנקרא בפיה בכנוי-הבנו, גללון—קרבה אותה לבן-סוסי האורב לה. איובל עשתה את בת-שבע למפקחת על בית-היין שלה, כדי שתמשוך לשם ביפיה את האדונים המרכים בשתיה; ושם הציגה בת-שבע את מרים לפני בן-סוסי וכלבי.

האדונים הנכבדים קדמו פני מרים בתרועת שמחה. כי אור שבעתים ראו עיניהם בהופיעה בהוד יפעתה להם ככוכב מאיר בשמי-ערבות המנרש מפניו חשך; וכאשר פתחה פיה, וחן אין קץ מלא את כל הבית בניבחה הנעים עד כי היו כשכורים מטראת עיניהם וממשמע אזניהם—אז עזבה בת-שבע אותה אתם. ומרים כמעט לא התבוננה בהנתרה בבית לברכה. דברי חלקות אשר לא שמעה מעודה פרצו מעל שפתי האצילים הגדולים, ומה גם מעל שפתי הארון המרוסס הנקוב בשמו בן-סוסי. כפרץ מים כבירים ועברו כל חק. בתחלה לא נעמו לה החלקות האלה כשטף מים קרים אשר ישטוף מבלי משום נזית איש בחוסה, אבל לאט לאט הסכינה אזנה בהם ותחל לשהות בגלים הנעימים. וכי ימצא איש, הספרש ידיו לשחות, את קברו במים אדירים הן לא דבר זר הוא.

ובעוד שהרשת היתה פזורה לרגלי מרים, הגה ישעיה באהבתה ושת עצות בנפשו איך לגלות לה את מצפוני לבו ואהבתו להדעת, בחשבו בתמימותו כי העלמה היפה תקרבהו בשביל השכלתו. ישעיה היה בודד וגלמוד בהישיבה, כי לא מצא נחת בחברת הבחורים הבווערים, ועל כן מהרו להתעורר בלבו געגועים עזים לרעיה אהובה בחיים. ובעוד שרגשי אהבתו למרים הלכו והתגברו, בא שמשון השדכן והציע לפניו שדוך עם אותה העלמה. „לך לבית-המרחץ—אמר השדכן—ולבש כתונת לבנה ועשה את שערותיך, העלת מסרק על ראשך וסלסל פאותיך והיה חתן“. ישעיה שמח מאד על ההצעה, ובבואו לארוחת השבת קבלוהו שמריה ואשתו בחביבות מיוחדת. עיניהם התבוננו רגע

בפני מרים, וברגע כוננו אותן אל ישעיה, כמו יד נעלמה תצוה עליהם במפניע לעשות כזאת והם לא ידעו. מרים ישבה בדומיה ותסב עיניה מישעיה וכמעט יראה גם להביט בפני אבותיה. אביה נסה בפעם בפעם לדבר אליה למען תרים ראשה, אך היא ענתה רק בשתים שלש מלים ותוסף להשפיל עיניה. אמה התבוננה לזאת ותבט בפני שמריה ותקרין עין. יחדו שחקו מטוב לב... ולוא ידעה הבת מחשבות לב אמה, כי אז אולי אדמו פניה מקצף ותחרוק שן על כי ערב לבה לחשוב אותה ליונה פיתה.

בשעת הארוחה הרבה ישעיה לדבר בשבת ההשכלה כדי למצוא חן בעיני מרים; אולם הוא נמצא קרח מכאן וקרח מכאן¹). בעוד ששמריה ואשתו נבהלו למשמע אונם החשבוהו לאפיקורוס, לא קרב אליו את לב מרים, הנמשך אחרי צעירים מנוהצים ורודפי-תענוגים, ואחרי "פריצים" שכורים דוברי-חלקות. ובשוב אביה ביום שבת אחד לביתו מצא את בתו שוכבת במטה כחולה מסוכנת, פניה, כלהבים, לחייה כאש אוכלה ורוח אפה כאש קודחת. עיניה סוגרו ושפתיה תמללנה דברים זרים ונוראים מאד. ויבהילו את הצוענית ותבוא, ותעש כונים מדונג ובדיל, ותעשן אותה בעשן שערות-עזים; וגם ה"בעל-שם" זה, "קדר" (הישמעאלי) עשו בלהטיהם ולא יכלו לרפא את החולה. לאחרונה נקרא הרופא, אף על פי שמומר הוא, ובשימו עין על מרים אמר כי מחר תשוב לאיתנה; ובאון שמריה הוסיף בלחש, כי בתו שתתה לשכרה יין שאמפאניה, והתנומה תפכחנה ותוציא את יינה. האב הנעלב הכה את הרופא שתי פעמים על הלחי לתמהון כל העומדים עליהם, והרופא המוכה תבעהו לדין ויושיבהו בכלא. ובצאת שמריה לחפשי קפצה עליו זקנה, ועצבת נוראה דכאה את רוחו. "אי-ש-התואר, אשר פניו הפיקו תום וטוב-לב ושלוה ואושר, אשר עיניו האירו תמיד ולא ישב אף רגע בלי עבודה ומעשה בלתי אם הגה בספר או שח עם בני ביתו, ועתה משחת מראהו, עיניו החלו לכהות, חוטמו האריך וגידים אדומים בתולע ישרנג סביב לו, וכאכן דומם ישב ולא יפתח פיו". הוא החל להשגיח בעין פקוחה על בתו, שרף את ספריה ולא נתן לה לצאת לבדה מפתח ביתו; אולם כעבור שלשה חדשים קמה עליו רעה מתוך ביתו, כי בל הנה הנוצרית הזקנה, ששרתה אצלו רוב ימיה, היתה אם-אמו של בן סוסי, והיא הדיחה אתריו בסתר את מרים, וביום-הפורים, חג השמחה ליהודים, באה על שמריה שואת פתאם.

המונים המונים יתנודדו ברחובות העיר, אף כי כנחלי סיס כמו פני הרחובות. ערמות השלג, אשר השמש שלח בהן שניו ויפצל בהן פצלים, תמוגינה מפני חמה; המסכה הלבן, אשר כפה פני החוצות, שחר משחור תארו, ועד ברכים יחצו העוברים ברחובות. ובכל זאת תהימינה מאדם. נערים נושאי קערות מעולפות במטשחות-משי וצמר ובהן מסתקים יסובו עיר; צירים נאמנים הסה לשלחי המנות, ויחבו עד אשר ישיב המקבל מנה אחת אפים לשולח, ואנורות אחדות ימצאו שכר לבתם. אנשים ילכו שנים שנים לאסיף נדבות נדיבי-לב... כי יום-גמולות הוא. והעניים והאביונים הלא יחבו ליום הזה כל השנה, כיום-שוק הוא להם וישאיר להם ברכה. ובכל בית שמחה. השלחנות ערוכים ומטעמים יכבו פניהם ולא יחפר המזג, וכל המרחיב פה ימלאוהו².

אולם שמחת שמריה ערבה, כי בשובו מבית-התפלה קדמה אותו אשתו בפנים איומים ושערות פרועות, וקראה כמשתגעה: "הידעת שמריה? אין לך בת עוד!" הוקן נבהל רגע ואחרי כן התגעש, ברקעו ברגלו קרא להמון הסקרנים³) שנקבצו אצל ביתו: "תנו לי את בתי! איפה הסתרתם אותה?" ומרים ברחת עם בלהה אחרי מאהבה ותסר לבית-מקלט-הנוצרות, ובאותו היום קבלה את הדת הנוצרית. אביה הוקן בקשה כל היום ולא מצאה, ובערב בא לחקור על אודותיה אצל בת-שבע רעותה. והרעיה הבוגדה חלתה ונפלה למשכב זה כירח ימים, כי אחרי הביאה את הרעה על מרים החל הנחם להציק לה מאד, וגם תוחלתה לרכוש אהבת עמיל במחיר חסאתה נכזבה אחרי כן. "בבשרה שולח רוון, שנית כמו גדלו עד כי לא יתנו את השפתים להשלב, וקול כחלילים יוצא מגרונה וירגיו הרוח. עקבות חן ויפוי גראו עוד על הפנים הדלים האלה, והעינים השתורות והגדולות מאד, אשר

(1) מוכה משני צדדים. (2) опытные.

תחשכנה לחסר לנצח, הפיצו עוד אור כזה, כאור נר מרם יכבה". נפש בת-שבע קרבה כבר לשחת בבוא שמריה אל חדרה, ובשמעה את מוסרו הנורא, פרץ נחל דם מפיח, ועיניה כוסו בשמורותיהן — ותאלם לנצח".

ישעיה בא לשבת בבית שמעיה המוכן, כי אחרי שאברה תקותו לשאת את מרים לאשה גבר עליו השעמום ביותר ובקש לו נוח שאנן וחביב לפור בו את מחשבותיו הנוגות. וגם שמעיה מצדו בקש מאת ראש-הישיבה, שירשה לישעיה לגור בביתו, למען יורה עברית לעמיל ויקרבנו לעמו וליהדות. על הדבר הזה שמחה ביתור בתו צפורה, הכרוכה זה כבר אחרי ישעיה. הילדה גדלה פתאם ברוחה וגם בנויתה עד כי בשלשה ירחים היתה כמעט לנערה, ואבותיה החלו לפחד בראותם כי פתאם לפתע גדלה ומדברה היה בנחת ותפלס מעגל רגלה; את שעשועי הנוער השליכה רגע אחרי גוה ותכן לכה אך ללמורים, ומה גם לשפת-עבר אשר היתה לה למבחר שעשועים". וגם עמיל, המשכיל האירופאי והמתבולל בין הפולנים, שש על קרבת בן-הישיבה שבוהו לפנים, אחרי ראותו את מומי החברה הפולנית, המדברת אליו ידידות מן השפה ולחוץ. הוא שקד על הלשון העברית והתהלך עם ישעיה כאח: אולם בעת ההיא בא מאורע ששנה את הלך רוחו של עמיל ורתקו שוב להחברה הפולנית. הכהנים הקאתולים הרימו נס המרד, כדי להסיר מאמונתם את עול הממשלה הרוסית, והאצילים הפולנים בקשו לכבוש שוב תחת ידם את האכרים המשועבדים, שאלכסנדר השני שחררם מעולם. הם, אצרו אוצרות כלי-קרב ונשק ואבק-שרפה במערות יער ובסתר בתי-התפלה, וכינו גום למלחמה". וגם עמיל נמשך בכל עוז רגשותיו אחרי תנועת המרד לשם החופש היקר לכל איש נאור ובשביל אלישבע אהובתו. הוא גלה את סודו לרעהו ישעיה כדי לסחוף גם אותו אחרי הזרם; אבל ישעיה היה לאומי ודבק בעמו יותר מדי כדי להפקיר את עצמו בעד עניני לאום זר, כי הרגיש שאפילו אם ינצחו הפולנים לא יהנו מזה היהודים ולא יקצרו לעולם את אשר זרעו ברמעה. והשלום החל לסור אז מנוה השלוה של הסוכן, כי דרך עמיל הרחיקה אותו גם מאביו וגם מרעהו; וכבוא האכבי תעה ישעיה בסביבות העיר תפוש ברעיוני-עצב. הגה יום ל"ג בעומר:

רוח צה יפוח על פני הכבר אשר לפני העיר שתיקא. השמש יופיע בהודו ויאיר פני כל החי, וגם על העץ וירק-דשא ישפוך יפעתו, ובמו חיים נפח בהם, וכמו ניב-שפתים ברא להם, ויחד יפצחו רנה ויביעו בקול גדול את אשרם ושלותם. ההרים עמו ירק-דשא, והעצים הרעננים שלחו מעפותיהם המכוסות בעלים ירקקים, ועין להם כמו זה עתה רוו מטל. שם על ההר, אשר האוחזים לצאת לשוח בשם ציון ויכוהו, ירעה עדר עזים ורחלים מפורדים ומפורדים לכל קצותיו, ונער קטן עם שוט ארוך פי שלש ממדתו נוהג במ ומחלל בחליל קטן... ביער המכסה את ראש ההר יתהלכו בחורים ויבקשו — מקלות לזו או ערמון ישר... אלה יפצלו בהם פצלים ויעשום למקלות-תפארה, ואלה יכופו אותם ויעשו מהם קשת לירות בה הצי-עין עד למרחוק. והבר המשתרע לרגלי ההר מלא אנשים וילדים, נשים ועלמות, ונראה מרחוק כמכוסה במכסה של צבעים שונים. „אלה הסירו בנדם העליון מעליהם ויכסו בו את הארץ, וישכבו עליו ועיניהם השמימה נטויות, ואלה ישכבו ועיניהם החדורנה בלי ספק לשאול תחתית; זה שוכב וזה יושב, זה יתהלך וזה יתנגלגל, זה ידלג וזה יתרוגן. והנערים במעט כלם חגורי קשת חצים חמה, ויקלעו אל העצים ואיש ברעהו. ואלה אשר אין כלי-קרב בידיהם ישחקו כהעולה על רוחם; האחד יעשה נפלאות בעמדו על ראשו ורגליו נטויות למעלה, והשני יעמוד על ארבע ומכסה-הראש על גבו בַּתְּנֵף, והמון נערים יקפצו עליו איש אחרי רעהו ויזהרו לבל ישליכו את המכסה בקפצם, כי המפיל את המכסה ישא עינש זיעמוד על ארבע ועל גבו יקפצו רעיו. וקול כל היה וכל עוף מסביב ישמע, אשר הנערים ישכילו להשמיע בגרונם. הג היום.

כי כל הנשים לא ילכו אל החדר, ועיד זאת כי יצאו לשיח בשרח. וביצים אדומות כדם נתנו להם הוריהם".

אולם ישעיה לא השתתף בחגיגה, כי נפשו תאבל על רעהו ההולך בדרך-תחתיתים, מבלי שזכל להרחיקו ממנה או לנלות את הדבר לאביו. ובעודנו צולל במחשבות-תונה, עבר על פני בית-המקלם וראה את משרתי הבית מכים ופוצעים את שמריה, שבקש לראות את פני בתו העצורה שם. רחמי ישעיה נכמרו על הזקן, ובהודיעו להממשלה כי בית-המקלם געשה קן למסתר המרד—גורשו משם כל הנזירות; וגם מרים נאלצה לשוב להוריה, אם כי „נקל היה לה לרדת לירכתי בור משוב לבית אביה“, כי הרתה לזוננים... ואתרי גלותו מצפוני המורדים ברח ישעיה לעיר-המלוכה, וכעבור ששה חדשים עמד במסה ונכנס למחלקת המשפטים בהאוניברסיטה. הוא נמר את למודיו במשך איוו שנים, ויהי לעורך-דין מפורסם באהבתו ליהדות ולבריות ובהצלחתו בבתי-המשפט.

ובתוך כך העבירו המורדים את משפחת שמעיה למעון אחר, והכינו בביתו השוקם זהבחד שטרות-כסף מזויפים, בהעשירם את קופתם על חשבון אוצר-הממלכה. אולם עמיל בדק את החשבונות ומצא, כי כלבי ובן-סוסי העוסקים במלאכה נגבו מן השטרות ושמל בכליהם; ובאמרו לנלות את הדבר למנהיגי המרד התנקשו הנאשמים בנפשו. וגם הכהנים וראשי המורדים נאספו לאספה במערת בית-מקלם הנזירים ובקשו לדון למיתה את עמיל על גלותו את סודם לישיעה הבוגד, ורק בעמל רב הצליח להציל את חייו. עמיל המסור בכל לבו לרעיון שחרור פולין, נוכח אז כי רוב חבריו בתנועת המרד הנם אנשים פחוזים, אז גם רמאים ומרעים; ומי יודע אם לא נפל רווחו ולא הסתלק מפעולת המרד לולא עודדה אותו אלישבע אהובתו בחבקה אותו בורעותיה הלבנות. ומהרנע ההוא אשר שפתיו נגעו בהוד השלוחה אליו, החלה אש יוקדת ללהט את לבו ותצת את כל קרביו עד כי לא ידע עוד מה עמד. דמי הנעורים התגעשו בקרבו ויהיו כגחלי-אש, ולא מצא מנוח לכף-רגלו וירץ בחדר הגנה והנה, כמו בקש מערכת-צבא להתנפל עליה ולהכריעה תחתיו לעיני האשה אשר בה בל חיי רווחו".

ועמיל הראה גדולות במלחמה עם חיל הממשלה ונתמנה לשר-אלף; אולם סוף סוף נצחה הממשלה, והמורדים הזכו ונמלטו להממלכות הקרובות,

רק עקבות הצרה והעוני והמחסור אשר הביאו עוד נראו בכל מקום. כשודדים פשטו על כל הבתים אשר ידעו כי ימצאו בהם דבר מה וישלחום באש, ואת אדוניהם שלחו לארץ תחתית אם ערב לבם לקום בפניהם. ויגדל העיני בכל הערים האלה וסביבותיהן. אך לבני ישראל גדלה הצרה כפלים. כי בכל עת המרד הרבו הפולנים לשדוד ולחמום ככל אשר מצאה ידם, גם כספם גם נשמתם לקחו אם ערב לב איש לעמוד בפניהם. ואחרי כן ביום הפקודה כאשר נתנה הממשלה סם על הארץ. היו המה הראשונים לשאת בעל המס הזה; כי אצילי בני פולין פרחוק ברחו. והנתפשים אסרו וישלחום ביד פשעם. ורק היהודים נשארו על מקומם ויפול עליהם הגורל לתת כופר השאת הארץ בעת אשר כל מעיני השכר נמכרו. ויפנו אל ימין ואל שמאל למצוא מוצא למחיה ואין".

אולם מפלת המורדים לא שללה מבית שמעיה את פרי נצחון עמיל ועוז-רוחו. אלישבע נשארה נאמנה לו באהבתה, ובהתגירה היתה לו לאשה. וגם ישעיה זכר את מרדו החביב אדרי ששקמה הארץ, ולקח לו את צפורה בתו לאשה. ככה באו הישרים על שכרם ונמולם.

הספור „גמול ישרים“ הוא מסוכסך ומסורס ביותר, ובכמה מקומות נראים שך הרומאן. כבר סמני הירידה בכשרון המספר. אולם לרומאן זה יש ערך לאומי מיוחד, כי בו השתדל סמולנסקין בראשונה להוכיח, שהיהודים צריכים לנהל פוליטיקה לאומית מיוחדת לעצמם בארצות פזוריהם, תחת לעמול לריק בעד עניני לאומים זרים. את הדבר הזה הבינו שמעיה וישעיה, שלא נמשכו אחרי תנועת המרד מחמת דבקותם בעמם וברוח היהדות. שני אלה הנם הנבורים האידיאליים. נתבחרו לעומת אלה של מאפו ויל"ג. בעוד שנתמיה, המפוס האידיאלי של ה„עית צבוע“, הוא רק מליץ בעברית, אוהב השכלה ועושה טוב וחסד סתם—דואגים כבר שמעיה וישעיה לתקון היהדות ושכלול חיינו הלאומיים כאנשים מנוסים ובעלי השקפה חברתית קבועה. וכן נוכחו כבר הנבורים הללו עד כמה משפילה ומביאה לידי התבוללות תכנית-ההנהגה האידיאלית של יל"ג: „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך“. שמעיה וישעיה חפצים להיות יהודים נאורים גם מבית וגם מבחוץ, גם בחייהם הפרטיים וגם בחברה, כי צרכיהם האנושיים והעבריים נתמזגו כבר יחד. הם מתחילים כבר להרגיש בערך התרבות הלאומית המיוחדת שלנו, המעורבה מיסודות הציביליזאציה (התרבות וההשכלה) האירופאית והמסורה של היהדות. ואותו ההבדל שבין המפוסים האידיאליים של מאפו ויל"ג וסמולנסקין ישנו גם בין הסופרים הללו בעצמם.

הנבורים

האידיאליים.

התמונות

האנושיות

והיהדות.

היי המשפחה סמולנסקין, שהיה נודד ונעזב וחסר בית וחבת אנשים קרובים כל ימיו— של סמולנסקין. דבק באהבה רבה במשפחתו והיה לבעל ולאב מופתי.

בבית-הדפוס היה סמולנסקין עובד, עמקן, מופר ועורך, ובבואו בערב אל ביתו היה מסור פעליו בפרוזודור הבית את נעליו ובגדיו ולובש בגדים נקיים ונעלים מגוהצים, ויהי נקי לביתו וילבש צורה חדשה. צורת איש-מנוחה ושמה בחלקו... הוא לא זרק מעולם מרה בביתו ויתנהג בכבוד עם רעיתו, והיה עובר על מדותיו משום שלום-בית. בימי שמחה ומועד הית סמולנסקין עורך את השלחן ומסדר עליו את הכלים בטעם ובסדר נעים. הוא היה הולך על פי רוב בעצמו אל החנות או אל השוק לקנות צרכי אכל וידע היטב כמה לבחור וכמה למאום. חזון נפרץ היה לפגוש את סמולנסקין בבקר וסלו בידו ובו ביצים, גרש, כרוב ושאר ירקות והוא שמח בה „סציאות“ אשר קנה... הוא בעצמו היה רוחץ את ילדיו באמבטות של מים קרים. כשהיתה האומנת הולכת לטיל עם ילדיו בגן היה הוא מלגם והולך לא רחוק מאחריהם לשמור עליהם לבל יאונה להם רע וינצרום ככבת-עינו. אם נפץ אחד מילדיו למשבב היה סמולנסקין סוערו על ערש-דוי ונוזל שנתו מעיניו בלילות למען ישם עין על הילד החולה. סמולנסקין חפץ לחנך את בנו ברוח היהדות ולהניח ליסוד השכלתם ידיעות שפת-עבר. כשהיה מטייל עם ילדיו או יושב אתם בבית היה מספר להם אנדות קצרות, יפות ונעימות, אשר תכנן היה לקוח מהמדרשים ומספרי חכמי ישראל של שנות הבינים, והוא היה מתבלן בבדיחותת משמחות את לב הילדים. האנדות הקטנות האלה, אשר היה בורן מלבבו בין רגע, היו תמיד מסודרות וערוכות ומסופרות בטוב טעם ובכשרון נעלה... הוא אסר להחזיק בביתו תמונות וציורים המתארים ציד החיות, שפיכות דמים וחבוקי חשק, לבל יפעלו על לבות הילדים פעולה רעה... הוא הראה תמיד פנים יפות וצהלות לילדיו, לבל יעכור רוחם ויעציב לבם; ובחלותו היה דואג מאד לבניו, ובהביטו אליהם היו עיניו מתמלאות דמעה, אך היה מסתיר את חולשתו זאת מעין כל¹.

(1) שם, עמודים 81—90.

בשנת תר"לח החל סמולנסקין להרגיש מחסור בפרנסה, כי הכנסת, השחר" היתה מצומצמת ביותר; ועל כן החליט להוציא לאור עתון שבועי בשם "המביט", שלא יהיה לו דבר "עם האמונה, למען יוכלו גם שלומי אמוני ישראל לתת לבניהם לקרוא בו". העורך קוה, כי העתון הזה, העוסק רק בדיעות התבל והטבע, בהליכות עולם וחדשות שונות—יתפשט בנקל בין העם ויביא לו רוח הגון; אולם טעה בחשבון, ואחרי שיצאו כ"ו גליונות מ"המביט" נפסקה הוצאתו. סמולנסקין הדפיס בעתון זה שורת פיליטונים יפים בשם "עלי חמד", ואחד מהם, "יללת הרוח", תורגם רוסית וגרמנית.

ובאותה השנה, 1878, נחשד סמולנסקין בעון התחברות להסוציאליסטים הריבולוציונרים, וכפשע היה כינו ובין בית-הסוהר. פריימאן הדפיס בדפוס של סמולנסקין את העתון הסוציאליסטי, האמת" והתהלך עמו כרע, זכשהושם במאסר בשביל כמה עונות מדיניים נמתח חשד גם על סמולנסקין. אולם מהרה נתבררה צדקתו, כי באמת התיחס סמולנסקין תמיד בשנאה להסוציאליסטים היהודים, שהיו בעיניו כ"פושעי ישראל". ועל פי משפטיו, שהשמיע על "המהרסים" בכמה מקומות מספוריו, אפשר לראות כי לא הכיר את הצד התיאורי של שמתם.

בשנה התשיעית של "השחר" הדפיס סמולנסקין את מאמרו הגדול, עת "לטעת", שבו הוא מגנה את, השכלת ברלין", אשר הרחיקה רבים מן היהדות. החקירה היבשה הניסה כל לחלוחיות מיהדותם של אחינו הנאורים, והם נשרו מגוף האומה כאברים צומקים; ועל כן משתדל סמולנסקין לחדש את הרומאנטיקה הדתית, את יצירת הדמיון והפיוט בתוך היהדות, ולבססה על הלאומיות. על השאלה: "איך נפיה חיים חדשים בקרב העצמות היבשות, אשר החלו להתפרד מן הגויה?—הוא משיב כי יש ליסד בתי-ספר לרבנים ומורים, שמהם תצא יהדות חיה, מרגישה עם כח צמיחה וגדול.

ושמתו של סמולנסקין היתה גדולה בהוכחו זמן מה אחרי כן, כי התעמולה¹ שלו בעד הלאומיות ותחית היהדות עשתה פרי. בסוף חורף תרמ"א נסע סמולנסקין לפטרבורג ולכרכים אחרים ברוסיה כדי לאסוף כסף לצורך הוצאת ספריו ומאמריו בכ"ב חלקים, ובכל מקום מצא חברים לדעה זלאומיים נלהבים שקבלוהו בכבוד גדול. זו היתה "עת התעוררות הרוחות והתרגשות הלבבות בקרב ישראל. רוח מחנק נפש היה מרגש באויר, כאלו כלם חשו כי עוד מעט יתפוצץ הרעם על בית ישראל ויכהו שאייה. והימים ההם היו ימי הרת מחשבות חדשות בקרב צעירינו, אשר נודים היו להתפעל ולהתלהב מכל מלה שהיתה חדשה בעיניהם"². הסטודינטים היהודים קבלו איפוא בתרועת עליצות את ראש הסופרים הלאומיים, ובהבינם לכבודו משתאות ותניגות נשאווהו על כפים בקהל רב. ותלמידי האוניברסיטה שבמוסקבה הנישו לסמולנסקין למנחה עם-זהב עם הכתובת: "ופרויי ה' ישובן ובאו ציון ברנה".

מסע-נצתון זה ברוסיה הלביש רוח חדש את המספר, וספורים חדשים החלו להתרקם במוחו. ובשובו לווינה חדש את הוצאת "השחר", אחרי שנפסקה כששה חדשים, ושלם את חובותיו הרבים בארבעת אלף הרובלים שאסף מהחותרים על הוצאת ספריו במהדורה חדשה. בהוצאה זו החל סמולנסקין לעסוק בראש שנת תרמ"ב, בעשותו כמה שניים ותקונים בספוריו. אולם התזוונות

(1) arutaia (1) (2) שם צד 96.

הזהרים שעלו על לבו לא יכלו לרקום עור ובשר, כי בעת ההיא החלה בריאותו להתמוטט מרוב עבודה ומשבר-רוח. השמועות על דבר ה"פוגרומים" בנגב רוסיה הרגיווהו מאד ונסבו עצבת ומרידות על רוחו הבהיר. והוא כתב אז שורת מאמרים נמרצים ונלהבים על מצב אחיו הרצוצים ועל "חבת ציון" או תנועת הישוב בארץ-ישראל, שנולדה אז.

בשנת תרמ"ג הלה סמולנסקין בשחפת הריאה והגרון, והיה אנוס להפסיק מהלתו. את עבודתו בבית-הדפוס, אם כי הוסיף לכתוב עוד בעד "השחר". ועל ידי זה נתדללה פרנסתו, ונדיבי היהודים בווינה כלכלו את הסופר החולה ואת בני ביתו. אולם בטרם יכבה נר כשרונו של סמולנסקין התרוממה עוד פעם אחת לבת-קדשו, ויכתוב מתוך אפיסת כחותיו הגופניים את הספור היפה ביותר, נקם ברית", שהוא "נקם ברית". מעשה שהיה והוה ויהיה בכל מקום ובכל זמן".

גבור הספור, בן-הגרי, נולד לאב למדן וחצי-משכיל ולאם חפשיה בדת, המתקה את מעשי הגויים ושואפת להתבולל ביניהם. וזקנו הלמדן והחרד על דתו התפשר עם אמו בחנוך נכדו, ויורו לו גם עברית ותלמוד וגם למודים כלליים; אולם השפעת האם על רוח בן-הגרי גברה והכריעה. כשנדל בא לעיר-המלוכה כדי להכנס להאוניברסיטה, ושכר חדר במעון אלמנה צעירה ויפה של שר-אלף, שמצאה קורת-רוח גם ביפי תארו והליכותיו וגם באהבתו לסדר ונקיון.

והתחלה אשר שמע בגלל האהבה הזאת הוסיפה לשים עליו משמר לבל יפריע אף רגע המשטר בכלי החרד, וכמו לוא כלי-קדש היו כן ירא לשלוח ידו ולנעת באחד הכלים ולהניע ממקומו. ואם קרה טקרה רע, כי הביא במנעלו גרניר חול או עפר אל החרד - אז סגר את החרד על סגור ובטשפתו נקה את הרצפה עד היות לה ברק כבתחלה. וזה הדבר אשר עצרהו סהביא אל ביתו את חבריו, גם אלה אשר לא סמקור סחצבתו יצאו... וכאחד מבני הבית התערב בכל שמחה ובכל חג, אשר חגגה בעלת-הבית, ולא רק כאחד מראשי הקרואים כי אם כאדון הבית נחשב תמיד. ובגללו הרחיקה מביתה גם את הנסיך נ., אשר נר בביתה, בחצותו את בן-הגרי ובנשאו מאיש-ריבו זה מכת-לחי. והדבר הזה נתן משנה שמחה בלבו... כי במקום הזה ראה עין בעין כי תמה נכרתה כל שנאת הדת".

בחלום נעים כזה חי בן-הגרי כארבע שנים—עד שהקיץ לראות עמל ויגון. אחרי שקדם בברכה את בעלת-הבית בחג הפסח של הנוצרים, מסרו לו שני מכתבים. הוא קרע את מעטפת האחד—והנה בלהה! "העולם חשך בעדנו—כותב אביו—קוינו לאור והנה חשבת צלמות, יחלנו לשלום והנה בעתה!" האספסוף פשט בעיר מולדתו על בתי ישראל וישחית בחמת רצח ואבדן את כל הנמצא בהם, הרג או פצע כל יהודי הנופל לידו ועשה כל נבלה לעיני השמש. לאביו שברו המשחיתים יד, ומצואר אחותו רוחמה גולו את עדי-הזהב, ובאורת פלא נצלו ממות בהסתרם במרתף. וגם הנוצרים הנאורים השתתפו במעשי השוד והרצח, בשכחם פתאם את כל השכלתם וכל רגש אנושי. "ולא על הבית והכסף אשר היו למשסה—מסים אביו את מכתבו—אף לא על כבודי וכחי אשר עלו רגע אחד בתהו לבי דוי, כי אלה וכאלה תקרינה בתיים, אך על כל אלה היו למשסה בידי מרצחים בחוצות בלי מפריע, והמה אלה אשר להם הקדשתי כל חיי לקרוא להם אחי!"

נבהל. נפעם ונדהם אחז בן-הגרי בראשו בכלותו את הקריאה. כאיש אשר שב אל נהו, והנה הוא וכל אשר בו היה לסאבלת אש. כאיש אשר אין ברוחו נכונה רץ הנה והנה בחרד. וישכח רגע גם בעלת-הבית ואת הסדרים אשר אהבה, וידרוך ברגליו על הספסלים (1) היפים

ועל הרצפה אשר אתמול סרטה בשעיה למען היות לה ברק כראי מלוטש; גם בכלים הרבים אשר עמדו על השלחן שלח כפעם בפעם את ידו. וירם כלי אחר כלי ויאחזהו בידו ויתבונן בו ויצניחהו על סקום אחר. כמו אך זה היה הפצו להפוך החדר וכל אשר בו על פניו. ופתאם כמו נבעת ספעל ידיו פנר את הדלת על ספגד וישב על הכסא, שתי ידיו העמיד על השלחן ואת פניו שם בכפיתיהן, וישב זמן כביר כנבר נדהם.

צערו של בן-הגרי היה עמוק ומכאובו גדול, כמו זה עתה נחתה בו יד המכים; אבל מחשבותיו לא היו ברורות, ולא ידע בעצמו אם יש בהן מעין הרטה על נפיתו להתבוללות והתרחקותו מעמו, או דאגה למצב אביו, או בוששה על אשר חזר אביו מדרך הפרוגרם והתבוללות למראה הצרה הבאה עליו. ובתוך כך זכר את המכתב השני, ויפתחו והנה הוא מאמו, הכותבת לו: „בני מחמדי! צר לי מאד, כי האדיבו לך בשמועה לא טובה; ולוא על פי יצא הדבר כי אז לא הודעתך מאומה מכל אלה, כי למה זה נרבה דברים במקרה רע, אשר אל נכון כענן כלה יעבור ולא יזכרוהו. ובהודע לעם הארץ כי אנחנו מעבירים השמועה בכל הארץ, הן אז תהיה להם הצדקה לשנוא אותנו כי נשמיע בשתם בקהל... ועל כן אמיץ לך, בני... רק סרטן ילך אחורנית ולא בן-אדם אדון הדעת”.

הדברים האלה עודדו את רוח בן-הגרי, ויקרא כאיש היוצא ממבוכה גדולה: „אך זאת היא חכמת לב, תפארת נשים! רב כח לבה גם מכת לב אבי!” „ופתאם התחלחל כננב כי ימצא; יד דפקה על הדלת, ויזכור כרגע את בעלת-הבית וימהר להציג את הכסאות על מקומם, וגם לישר הדורי המצע על הרצפה, ואת מטפתו העביר על הרצפה להעביר בתם שהשאירו המנעלים אחריהם”. הדופקים היו חברי בן-הגרי, שבאו לקרוא אותו לאספה שנועדה בבית-התפלה לכבוד סופר עברי גדול, העובר דרך העיר, וגם להתיעץ על האמצעים כנגד ה„פוגרומים”. אולם בן-הגרי הסוכר כי „בפשע עמנו” באה עלינו הצרה הזאת, ענה לחבריו: „לא אלך עמכם, ואף אתם לא תלכו אם יש בלבכם דעת ומשפט, כי בזה תעלד אף עם הארץ, כי תראו לבל את איבתכם ותאותכם לנקום נקם”.

בימי-החופש מלמודים שב בן-הגרי לעיר מולדתו, ולא מצא שם נחת. בית הוריו, שהיה לפנים נוה עושר ושלוה, נתרוקן ונתדלדל וענן עצבת שוכן בו.

„אביו שם אמנם לאיתנו, אך רוחו לא נכון בקרבו למן היום אשר התפץ עליו בלהות-חמסים וירא חתת; מני אז יירא לנפשו ולעירו וגם לכל עדת בני ישראל, לרגעים יאנח כילד חולה ויביט סביבו כמו תרועת שודדים יקשיב סרחוק, ואל בתו יביט ויתפלץ... וכאשר לפנים לא נשמע אף פעם שם ישראל בבית ההוא, כן יזכור כיום בשם ישראל כפעם בפעם. ומדי יזכרהו בן אליו ירגו ויפחד; והדבר הזה היה לשבט-מוסר לאמו הרבה יתר מכל השבטים הנוראים אשר חלו בה בימים האלה... וגם רוחמה, אשר לפנים רוח חיים מלאה ואור תמיד הופיע סבין שמורות עיניה השחורות-אף היא נאנחה לרגעים בהביטה אל אביה, וכמו צעיק יגון כמה חוד סצחה ויעיב את ברק עיניה”.

וכן לא מצא בן-הגרי נחת וגהה¹ לשברון רוחו בצאתו בין ידידיו ומכריו הצעירים. אלה שקועים ביגונם וידיהם רפו, ואלה מתאגדים לאגודות ומאספים כסף לשוב ארץ-ישראל. „לבנות הריסות ציון!—קרא בן-הגרי בלב רגז ודואב—אוי להן לאזנים שכך שומעות! הנה בה שובב פתאם העם הזה משובה נצחת עד לקרוא בקול בשם ציון ואדמת יהודה; הן על

1) 1876.

זאת הזכו תמיד כי יבדלו משכניהם, וכעם הארץ לא יתחשבו, והנה הם שבים אל קיום להרחיב הפרץ.

בן הגרי שפך את לבו בחיק אמו, ועצתה היתה, כי יבקש נחומים לו בחברת אוהביו מאז בארמון האציל מ., ושם ינות לו מעט מועף רוחו. כדבר אלהים היתה עצת אמו בעיניו, כי עם בני האציל למד יחד בבית הספר, ועם בתו שחק כאח עם אחות. הוא בא אל בית האציל בלב דופק מזכרונות נוער, ומה גדלה עליצותו

כאשר האירה העלמה, אשר גדלה ותף, את פניה לו, ותושט לו ידה באהבת רעים ואחים, ותביע שמחתה בפה מלא לראות אותו בתפארת אדם, כי היה לאיש. וגם אמה הראתה איתות אהבה ושמחה לו, ותבקשהו כי ישב ימים אחדים אתם עד אשר ישובו הבנים וחבריהם מהשדה, כי יצאו לצוד ציד. ומה מלאו כל חדריו לבו ניל עד כי חשב להבקע כאשר קראה לו העלמה ביום השני והשלישי ללוחה בדרך, כי יצאה לרכוב על הפוס והוא על יד ימינה, ויעברו הרים ועמקים מרחיבי עין. זה כסה לא ראה בן-הגרי תפארת השדה; בעיר-המלוכה ראה אך פושעים צצים כעשב השדה ועריצים כארוי-אל, מרמה תוציא לחם וברמעות עשוקים יפרצו היקבים יין-אבל הארץ כי תוציא צסחה וגנה את זרועיה תצמיח כבר נשכחו מלבו. ותרוהו עינו נחת בכל אשר מסכיב לו; ונבעולי-הפשתים אשר נשאו ראשיהם המבריקים לעין השמש ויגדלו מאד, עד כי בעברו בין שורותיהם עם העלמה היו עליהם פתרה מזה ומזה; שדמות הדגן והחטה אשר נשאו יכול למכביר. והמה השחו ראשיהם כמו עֶחוּ איש את אחיו באהבה ובגלי מים עיברים על פני כל הכבר נראו מרחוק; שדמות החציר לבהמה, אשר השתרעו עד קץ מראה העינים כמו קמו בירקרק חרוץ. ובהם משוכצים כל אבני-חן בצבעים מאלופות מרובכות; גם שריקות העדרים וקול הרועה בהלילו עם משק גלי הנחל על פני חלקי האבן - כל אלה דברו אך בשפה אחת, שפת האהבה; וגם שפתי בן-הגרי נעו ונסתחו כמעט כשפתי ילד קטן אשר ינסה לשנות בדברי הדובר בו.

ובשובו לפנות ערב ממולו עם בת האציל נקרא לאולם האורחים.

הוא בא אל חדר גדול, אשר ארבעה חלונות לו וקירותיו מצושים לוח ארז עם מעשי צעצועים כזר סכיב מתחת להסככה. בפתוך עמד שלחן גדול ומכיבו המון כפאות גדולים מעשה אמן כלם, מצע יקר וכסה על כל הרצפה, ועל השלחן מיחס גדול מאד, אשר מדט למען היות לו ברק; ולאור הנרות הרבים יבריק הוא והמס הגדול אשר עליו יעמוד, וכל הכלים אשר עמדו על השלחן התנוצצו ויפיצו קרני אור. העלמה ישבה על כסא וראשה נשען אל הקיר מאחריה, ובבואו הניפה ידה לו בחן לאית כי יקרב וישב על צדה; וכאשר נתן ידו לה החזיקה בה, וחוס עבר על כל בשרו סכה רגלו עד קדקדו.

בן-הגרי היה, כצולל במצולת אור עיני העלמה, אשר הרבתה לשיח עמו, ולא התבונן שפני אחיה, ששבו מן הציד, הפיקו תמהון בראותם את קרבתו לאחותם. הוא לא הרגיש גם כמבטי הזעם שכוונן אליו בן-שבמה, השונה באהבת העלמה; ותחת זאת הרגישה בזה בת האציל, שהוסיפה להאיר פניה לבן-הגרי ולשיח עמו ידידות כדי להקניט את בן-שבמה ולהלהיב בו את רגשי הקנאה והאהבה. אולם מקסם כזב זה לא ארך זמן רב. בקום העלמה ממושבה לראות בשלל הצידים הצעירים, חורו פתאם פני בן-הגרי כמת: הוא ראה על חזה את עדי-הזהב של אחותו רוחמה... הוא זכר כי העדי הזה שודד ממנה בעת הפרעות שנעשו ביהודים, ויתחנן לפני העלמה: זרי אותו הלאה ואל יתעב יפך, כי האיש אשר מידו הוא לך—הוא שודד בצהרים". אולם בתשובה על תחנתו הוכה מכת-לחי רועשת מאת בן-שבמה, נוול העדי והמגישו לאשכר לאהובתו.

כמוכה מרעם עמד בן-הגרי על מקומו, אלפי רעמים המו באזניו ורבו רכבות חזיונים עמו מול עיניו בכל מראה וצבע, וכמו לא הוא כי אם אחר הניף ידו להשיב חרפה למחרתו.

רק זאת חש כי ידו הורסה לכפר חרפתו; וברגע ההוא אחזו בו שש ידיים וגלגלוהו מהמעלות, וקול שתוק אדיר וחזק פרץ מהחדר והיא השביח גם את שאון אלפי הרעמים".

ובהיות בן-הגרי כבר בחוץ שפכו עליו בעד החלון מים קרים לקול שתוק גדול שהתפרץ שנית. אולם הוא לא הרגיש מאומה ברגע ההוא, וישב תחת העץ נבוך וקפוא וריק מכל רעיון וחפץ. ורק כעבור זמן מה התעורר לקול נביחת כלב, ויחש פתאם את צערו ומכאוביו. אז זכר את כל אשר קדמו ואת החרפה שהמיט עליו בן-שבמה, ובמצאו ריבולבר בכיסו התאושש וקרא: „ברמו אכפר חרפתי!“ בן-הגרי תעה כל הלילה סביב להארמון, ומהפכה רוחנית התחוללה או בקרבו. הוא נוכח עד כמה גדולה שנאת האזרחים הנוצרים ליהודים, ועד כמה עמוקה התהום שביניהם. יחוס-ידידות קלים מכסים אמנם לפעמים תהום זו, אבל לא יסתמוה לעולם. כל שיטתו בדבר האחוה הכללית ובטול הפרוד האומי הוכתשה איפוא כחיי המציאות¹). היהודי מוצא קרבה פנימית ומרגעה רק בתוך עמו האמלל והבודד בגויים, ורק בו עליו להדבק, אם לא יחפוץ להיות קיסם²) נדח בין גלים סוערים.

ובתוך כך עלה השמש, וקרניו פרצו להם לאט לאט דרך, בין מפלשי עבי המל ותראה הככר בכל הדרה; מנוחה שאננה בכל אפסי הארץ, ואל כל מקום אשר תבטנה העינים תראה אך יד הטבע הגדיבה אשר לא תבדיל בין משפחה ובין שבט ולשון. או החלה המנוחה לשוב גם ללבו המרתת של בן-הגרי, ורגשי הנקמה השתתקו בו. הוא השליך את הריבולבר תחת אחד השיחים ושב לאמו העירה. ובעברו על בית-התפלה שמע קול יללה מרגזו רוח, כי אותו היום היה התשיעי באב, יום צום ומספר על תרבן בית-המקדש. בן-הגרי עמד על סף הבית וירא המון יושבים

„על הארץ כאבלים על מת, רגליהם יחפות וראשיהם כפוסים ועיניהם סקור דמעה וקולם מרגזו הרוח ומבעית הלב. רגע עמד על עמדו כמשוגע ממראה עיניו, כי לא הבין בסתוה ויהי בעיניו כמשוגע או כחולם חלום... ופתאם התנפל על הארץ, ובחזקת היד הסיר במעוף עין את מנעליו מעל רגליו ויזרם הלאה, ובשתי ידיו ספק על ראשו ויתן קול כפי אשר השכיח רגע כל הקולות יחד... ובהביעו בשפתיו דברי הקינה „ציון הלא תשאלו לשלום אפיכך“—החלו עיניו לפכות דמעות כמעני מים ויבך ויזסף לבכות, ונתת מאין כמותה הש בבכיו... ובקומו ממקומו ככלות התפלה הביט סביבו כמו עלום חדש תראינה עיניו, עילם של אחרות. אחבה ואחוה. אבל כטרם עוד הספיק להביא חשבון מחשבותיו, ננש אליו אבי-אביו הזקן בהוד קומתו ובזיו תפארתו וירם ידו ויתן אותה על ראשו בקראו בקול רועד: „אלהים יחנך. אפרים בני!“ פני הזקן המפיקים כבוד וישר. עיניו אשר בהן נוצצו כספורים אנלי-דמע. זקנו הלבן והגדול הוורד עד חזהו ועליו יתגלגלו דמעות כאנלי-של. וקולו אשר כנחמה ותקוה ומליחה גם יחד נשמעו בו—הפיצו הדרת-קדש מסביב; ולא רק על לב אבי אפרים כי אם על כל העושרים עליהם מסביב שפך רוח חן ותחנינים. להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותיהם“.

ובן-הגרי ששב בכל לבו אל עמו, החליט לכפר את חטאת הנהגתו עד כה ולעלות לארץ-ישראל כדי לעבוד אדמתה; כי הנקמה היותר יפה מאייבינו היא, נקם הברית, שנכרות מהיום הזה והלאה להיות איש לרעהו לעזר, ואיש לאתיו יאמר חזק ונתחזק בעד עמנו וארץ אבותינו!

(2) щепка

(1) действительность

ערך הספר. סמולנסקין תאר בהספור „נקם ברית“ את המהפכה הפנימית שהביאו ה„פונרומים“ בשנת 1881 בלב צעירינו הנאורים. רבים מהם שבו לעמם זעלו לעבוד אדמת ארץ-ישראל, אחרי שנכזבה תוחלתם באופן נורא משאיפות החופש והאחווה שפשטו ברוסיה בשנות הששים. הלאומיות שלהם היתה בנויה איפוא על ההחלטה כי הפרוגרס לא ימהר, או לא יביא לעולם, תשועה גמורה לאחינו הנרדפים. אולם יש להוסיף, כי הלאומיות של סמולנסקין בעצמו לא היתה תלויה במהלך הפרוגרס והתנאים חסרון שיטה של החיצונים לבד, כי היא היתה נובעת ממקור רגשותיו. ורק מחסרון שיטה ברורה של לאומיות חיובית ונתוצה כשהיא לעצמה בחר המספר לעורר את הרגש הלאומי בתארו את בדידותנו וזננות הגויים לנו.

בתחלת חורף תרמ"ד נסע סמולנסקין לבקש ארוכה למחלתו האנושה במיראן, ומשם בתב לידו המשורר דוליצקי:

לוא ראית אותי עתה לא הכרתני, כי אני הוא. במשך השנה הזאת זקנתי ושכתי, כחי עובני ואור עיני גם הוא אין אתי. בשרי כחש ועצמותי שופו ולחי נם, והנני כנל של עצמות אשר רק קרום דק סן הדק ישוככהו לכל יתפרד ויהי לאין; כי בכל צרתכם לי צר, ומטראח עיני איך אחיה בראותי את חסם האחים הנעשה בארץ“.

במיראן הוסיף סמולנסקין לערוך את „השחר“, ומחלתו הוקלה מעט, ובקיץ תרמ"ד הלך להתרפא בגלייכינברג, אולם שם נתגברו שוב מכאוביו. בסוף אותו הקיץ שב המספר לוינו האחרונים יסיו האחרונים החולה. ובראשית חורף תרמ"ה הלך סמולנסקין שנית למיראן של סמולנסקין. והיה גר שם

בבית-אורחים, ואחת הניירות היתה סיערת ערש-דויו. הרופאים צוו עליו לבל יקח עט בידו וינידו לו כי הכתיבה תקריב לשחת נפשו; אך החולה לא שם לבו למצות רופאו, וברגעים שהיה יכול לתפוש עט בידו ולכתוב בו היה תופשו, ולפעמים היו מתמלטים גם חרודים ומתחלות מפיו כאלו סמולנסקין הבריא והעליו מושך בו. אך רגעים כאלה לא רבים היו ביום או בשבוע, ועל כל רגע ורגע, שהיה כותב, שלם במוח עצמותיו... בחדש טבת התנברה מחלתו של סמולנסקין עוד יותר, ובכל זאת היה נוח ורך להאנשים הקרובים אליו. ועדינות נפשו לא עזבתהו אף רגע... כשנכנס חודש שבט תרמ"ה החל סמולנסקין לחוש כי יסיו הוצצו ורגעיו ספורים, וכי אספה כל תקוה לרדת מעל ערש-דויו, לכן התאמץ בשארית כחותיו ומהר לנסור את הספור „הירושה“. למען לא יכלה המספר טרם יכלה הספור; ויכתוב סמולנסקין בשכבו על מטתו את הפרקים האחרונים של „הירושה“ על גורי ניר בחפזן גדול, למען לא יקדמנו המות, באותיות זקופות ועקומות...

בט"ו שבט נברו מכאובי הסופר עד סאד, ויהן לו דרופא טורפוס להקל ולהשקיט את מכאוביו העצומים, ויהי כל היום כמטושטש ולא הכיר את הנכנסים אליו. ולמחרת בבקר, ביום ט"ז שבט תרמ"ה, כאשר נכנסה הניזירה, אשר שרתה את פני החולה, להדרו – ותמצאהו מוטל על הקרקע בפשוט ידים ורגלים וכל רוח אין בקרבו. כפי הנראה ירד מעל מטתו בלילה לשאוף אויר אצל החלזן ויפול וימת" (1).

החלק השלישי והאחרון של הספור „הירושה“, שהחל להדפס עוד בשנת „הירושה“. השמינית של „השר“ (תרל"ז), ראה אור רק אחרי מות המספר. תאורי הספור הזה הם משורבבים קצת, אולם יש בו גם מחזות יפים ונאמנים. גבורו הראשי זר חיה הוא בן רומיניה ומורה עברית, שנעשה לאומי, כבן הנרי בנקס ברית, מפני צרות עמו בארץ-מולדתו.

תכונתו הכללית של סמולנסקין היה בעל דמיון עז, אבל לא פיוטי כאותו של מאפו. בחזיונותיו אין כמעט שירה, אבל יש בהם הסתכלות⁽¹⁾ רחבה, אם כי שטחית, בחיים. גם בהשיחות הארוכות של התפלספות והשתפכות-הנפש, הממלאות את כל ספוריו, יש רק מעט ממעוף הפיטן ומעומק הרגשות; ותחת זאת יש בהן הסברה רחבה לאמתיות ידועות, והשקפות הנקנות מתוך התבוננות חיצונית בחיי האדם ופועולותיו. סמולנסקין איננו מעטיק כי אם מרחיב גם ברגשותיו וגם בהזיונותיו. הפובליציסט, המסביר והמעורר מתגברים בו על פי רוב על היוצר, הציר וההונה. כמעט לכל ספוריו ישנה מגמה קבועה מראש, אולם אין זה מקלקל את טבעיות גבוריו. הראשיים שבהם שייכים לסוג האנשים היותר ידוע לכמולנסקין: בני-הישיבה שנתפקרו על ידי ההשכלה. ביסוד תכונתם של הגבורים הראשיים הללו (יוסף, יעקב-סמולנסקין בתור חיים, ישעיה וזרחיה) יש חלק גדול מתכונת סמולנסקין בעצמו, וכמה טפוס לגבוריו. ממאורעות חייהם קרו גם לו. ועל כן הם מתוארים בטבעיות רבה, אף על פי שהצד האמנותי אינו משובלל בכלל בספוריו של סמולנסקין. הוא כתב אותם קטעים, קטעים בעד חוברות „השר“, וזה גרם להם חשיפה ובהילות, סרום וחזרה.

סמולנסקין, העתונאי הטרוד, לא היה עורך מראש תכנית מסוימה ומדויקה חפזן ורגשנות. לא לספוריו ולא למאמריו הנדולים. רגשות⁽²⁾ סובייקטיביות (עצמית) מתגלה בכל יצירותיו ומפעליו, בעוד שהם לקויים בנוגע לדיוק, שכלול וחשבון. סמולנסקין נעשה מספר לא מאהבתו להאמנות אלא כדי לפקוח את עיני אחיו על צרכי חייהם; והוא נעשה לאומי לא על פי שיטה חברתית ברורה אלא מחמתו על עמו הרצון.

(1) наблюдательность. (2) чувствительность.

